

CI
A

I. S. A.
VENEZIA

BIBLIOTECA
I. e. 3

M I J O M I R K O V I Ć

F L A C I U S

H

hn

HRVATSKA NAKLADA
ZAGREB

7-8 HRVATSKA NAKLADA 7-8

Z n a n s t v e n i r a d o v i

hn
1 9 3 8

MATHIAS FLACIVS ILLYRICVS
Germanos vivens inter tum plurima scribens
Extrusus nobis Illyria ILLYRICVS.
Ipsa nouas veteresque excusit Bibliot hecas,
Proderet ut mores, impie Papa, tuos.

Campania

Crtež Heinricha Hondiusa starijeg (rod. 1573) iz godine 1602.

M I J O M I R K O V I Ć

F L A C I U S

S V A P R A V A P R I D R Ž A N A

Predgovor

U doba reformacije mnogo je Istrana Hrvata otišlo u Njemačku, ali su тамо išli ili da bi se školovali, kao Grbac (Matthias Garbitius Illyricus), ili da bi u krilu reformacije radili neki koristan posao, prevodili bibliju, protestanske knjige i spise, bili ko-rektori u tiskarama, koje su te knjige tiskale, kao Stipan Konzul, Matija Pomazanić, Cvečić i drugi. Vlačić nije bio jedan od tih. On je otišao u Njemačku po savjetu svoga ujaka, franjevačkog provincijala u Mlecima, da nađe pravu vjeru, onu staru prvu kršćansku vjeru, koju je sada, u reformaciji, po mišljenju provincijala Lupetine, bio obnovio Luther. Za Vlačića je izvan svake sumnje da je ušao u reformaciju ne radi posla ili karijere, nego radi vjere, po uvjerenju. Kad je otišao za uvijek iz Istre u Njemačku, Vlačiću je bilo devetnaest godina.

Od svih Hrvata i Slovenaca koji su prišli reformaciji i živjeli neko vrijeme u Njemačkoj, Vlačić se odvaja još po nečemu. Svi su oni više ili manje bili u ekonomskoj zavisnosti i u subalternom položaju prema njemačkim feudalnim gospodarima. Vlačić nije slušao nikoga, nego glas svoje savjesti i svoga uvjerenja. On se nije zadovoljio sa time da bude jedan organ za propagandu reformacije među Slave-nima, on je reformaciju htjeo da razumije, da joj da sadržaj, da je vodi. Nigdje se Vlačić ne javlja kao izvršilac tudihih naredaba i uputstava. Nigdje se on

ne savija, nigrđe zbog mesta, karijere i udobnosti života, ne žrtvuje svoje uvjerenje. To je nesalomljivi borac za istinu do kraja, koji svršava tragično, ali se bori još u času svoga umiranja.

U toku cijele svoje borbe Vlačić bez prestanka radi. On je jedan od najplodnijih pisaca u historiji, njegove značajne, velike, promišljene i duboke folijantske sveske u zapadno evropskim bibliotekama još su i danas izvor misaone spoznaje zapadnoevropskoga svijeta. Prijatelji i neprijatelji smatraju njegov rad još uvijek »orijaškim« i »gigantskim«. Savremeni naši danas iz najnaprednijih krugova katoličke crkve, protiv koje se je Vlačić cijelog života borio, nalaze veličinu i velikopoteznost u Vlačićevim rado-vima. Sa protestantske i sa katoličke strane Vlačićevi spisi su neprestano predmet ozbiljnih i temeljitih proučavanja, katolički kulturni svijet smatra da »Vlačićeve ime znači čitav jedan program«.

Na zapadu nema danas pisane historije 16. vijeka a da se u njoj ne spominje Vlačićeve ime. Njegovo djelo je dragocijen prilog misaonoj borbi zapada, njegov karakter je među najsjetljivima u čitavom tome vijeku. Vlačić nije bio duhovit, miran ironizator, kova Erazma Rotterdamskog. On je bio sav u neprestanom nizu stavova »za« ili »protiv«. On se toliko bio udubio u pisce i učitelje crkvene prvih vijekova kršćanstva, da bez prekida piše u njihovom duhu i tonu, da proživljava cijelim svojim bićem ono što radi i za što se bori, i da je duboko potresen svakim događajem, sukobom ili nesporazumom, koji se javljaju na liniji njegove borbe.

Ta tvrdoglavost, beskompromisnost i žestina, kao posljedica potresnog unutrašnjeg proživljavanja, koja dolazi do izražaja u njegovim spisima, je uzrok da je kod nas Vlačić tako malo poznat. Jer o njemu se ne može pisati neutralno, suhoparno, analitički. Kao i prije četiri stvoleća, Vlačića se može voljeti ili pobijati. On stalno poziva da se bude ili sa njime

ili protiv njega, da se pregleda njegova životna borba i njegov književni rad i da se sve to primi ili odbací.

Vlačić nije radio kod nas, on je svoj muževan život proveo u glavnome u gradovima srednje i zapadne Njemačke. Njegovi pristalice, pristalice »flacijanističke stranke« u reformaciji su bili Nijemci, ponajviše iz Thüringena. Poradi toga se i njegov rad mora ocjenjivati u sklopu cjelokupnog tadašnjeg reformatorskog pokreta i poglavito reformatorskog pokreta u Njemačkoj. Iako je Vlačić bio Hryat i sva njegova djela nose uz latinizirano prezime Flacius i nadimak Illyricus, koji je sam sebi dao, Vlačić vodi borbu u prvom redu u njemačkim redovima. Svoju životnu snagu on je utrošio na liniji borbe za napredak opće ljudske kulture, ali u prvom redu njemačke kulture. Ima mjesta u njegovim djelima gdje on i sebe ubraja među Nijemce i gdje, govoreći o Nijemicima, govori u prvom licu množine. Drukcije to i nije moglo biti. Úza sve to, njegovo porijeklo je jedna od stalnih zaprijeka, ono koči njegovu akciju, ono je povod neprekidnog sumnjičenja i omalovažavanja.

S toga je Vlačića i teško ukopčati u hrvatsku reformaciju. Gdjegod može on naglašava ilirizam, i za nj to znači isto što i slavenstvo, »ilirski jezik« je njemu jedan od četiri glavna svijetska jezika (uz latinski, grčki i njemački), srce njega vuče stalno na jug među svoje, velik dio života provodi u Regensburgu, odakle mu je najlakši dodir sa jugom, sanja o tome da osnuje sveučilište na protestantskoj osnovi u Regensburgu ili Celovcu (Klagenfurt) za Hrvate i Slovence, ali niti dobija dozvolu od gradova, niti potrebne pomoći. Zbog svojih načelnih pogleda, radi svoje borbe i uvjerenja, on je od njemačkih feudalaca, koji drže u rukama akciju za prevođenje knjige na hrvatski i slovenski, držan daleko od ovoga pokreta, koji su opet feudalci uzeli olako i površno, ne osjećajući da bi taj pokret, ako hoće da uspije,

morao da bude vođen od Hrvata i Slovenaca i da bi se on morao proživjeti u slobodnoj borbi na isti način kao i njemački protestanski pokret.

Pisati o Matiji Vlačiću, koji je ušao u historiju razvitka zapadnoevropske kulture, kao jedna od najznačajnijih kulturnih ličnosti 16. vijeka, pod imenom Matthias Flacius Illyricus, pisati o njemu danas, sa perspektive četiristogodišnje vremenske udaljenosti, kada međunarodna srednjeevropska konstelacija nije ništa povoljnija od one, koja je postojala poslije Muhača, i kada ima međunarodni val protureformacije političke, socijalne i kulturne veću udarnu snagu nego u Vlačićeve vrijeme, otkrivati prizore Vlačićeve dramatične borbe za nezavisnost duha i slobodu ljudske misli, koja je isto tako potisnuta, pritisnuta i ugrožena u našim danima kao i prije četiri vijeka, približavati Vlačićevu ličnost našem vremenu i našoj problematici, pisati o njemu kod nas, — jer tudi svijet, Nijemci, Francuzi, Talijani, pišu o njemu već nekoliko stotina godina, — znači za nas upoznavati jedan veliki, čist i pozitivan karakter, koji je naš, znači upoznavati misli, probleme i situacije koje su nam uza svu vremensku i geografsku udaljenost bliske i intimne, znači priznati Vlačića za svoga.

Može da se postavi pitanje, za što se iz zaborava izvlači Vlačić danas i zašto se nije ostavilo da to uradi neki profesionalni historičar. Na to pitanje je lako odgovoriti. Od ilirizma, kad su u Zagrebu skupljana djela Vlačića-Ilirika do danas, u ovih sto godina, bilo je dosta vremena da se među nama oživi Vlačićev lik i da uskrsne njegova misao. Pisac koji je Vlačića obradio na ovaj način, učinio je to iz nekoliko razloga. Od prvih gimnazijskih godina na narodno ugroženom istarskom tlu on je u Vlačiću video jedno daleko osamljeno svjetlo u našim kulturnim naporima i jedan kristalno čist lik, tvrd, prkosan,

jak, neukrotljiv, najljepši lik, što je Istra mogla dati. U Vlačiću kao da su utjelovljene najbolje i najjače osobine našega naroda u Istri: radinost do iscrpljenja, odanost stvari, vjernost ideji. Ni u čemu Vlačić ne zaostaje za velikim historijskim likovima; ništa nisu veći i značajniji od njega: Giordano Bruno, Galilei, Savanarola, Hus, Luther ili Melanchton.

U Vlačiću je tragično to, da je sve ono što je dao razvoju ljudske misli, dao neposredno zapadu i Nijemcima, i da je njegov rad kod njegovih našao mali odjek i može da bude primljen samo posredno u okviru primanja kulturnih vrednota zapada. To umanjuje njegov neposredni praktični značaj za Hrvate. Ali ne umanjuje veličinu njegove ličnosti na pozornici kulturnog zbivanja čovječanstva. I dok kod nas svaki gimnazijalac zna nešto o Galileju ili Savonoroli, malo je onih koji i toliko znaju o Vlačiću.

Ovaj rad ne može da iscrpi problem Vlačića. Pisac je još kao student, stanujući u Hanauer Landstrasse, u istočnom dijelu Frankfurta na Majni, i prolazeći svakoga dana uz Weissfrauengasse u starom frankfurtskom gradu, uz ulicu, gdje se nalazio samostan Bijelih Gospoda, u kome je Vlačić umro, često razmišljao o sudsbi ovog velikog Istranina i već tada uzgred prikupljao podatke o njemu. Kasnije je iskoristio Vlačićeve rade, koji se nalaze u zagrebačkoj Sveučilišnoj biblioteci, u biblioteci protestantskog teološkog fakulteta u Parizu, u biblioteci u Oxfordu i u British Museumu u Londonu. Iskoristio je i ono, što je o Vlačiću napisano, koliko je mogao do tih rada doći. Ali ono što bi bilo možda najvažnije, nije iskorisćeno. To su Vlačićevi rukopisi. Oni se nalaze pohranjeni najviše u biblioteci u Wolfenbüttelu u Saskoj, do koje pisac nije imao mogućnosti da dođe.

Tako nije mogao da sazna, da li postoji ili ne neki hrvatski rukopis Vlačićev. Ti su hrvatski rukopisi

pisi nesumnjivo postojali. Njih spominje i sam Vlačić, spominje ih i Klombner u pismima koje je objavio Ivan Kostrenčić. Klombner tvrdi i da je vidio neki debeli rukopis Vlačićev namijenjen Hrvatima i Srbinima pod Turcima. Kako je Sebastijan Krelj, Slovenac iz Vipave, bio dugo Vlačićev učenik, nije isključeno da je »Otročja biblija«, koja se pripisuje Krelju, u stvari Vlačićovo djelo. Vlačić je pisao mnogo stvari anonimno, pa kad saski knez i barun Ungnad nisu dali da se Vlačić mijesha u protestanske, hrvatske i slovenske knjige, može biti da je i ta »Otročja biblija« Vlačićeva, a ona bi po vanjskim znacima odgovarala onome katekizmu, o kome piše Klombner. Lingvisti bi to mogli ustanoviti analizom jezika. Ali postoji malo primjeraka toga djela, u Londonu jedan, u Jugoslaviji ni jedan. Dr. Mirko Rupel (u djelu Slovenski protestantski pisci str. XXVII) nam iznosi da je u »Otročjoj bibliji«, koja sadrži katekizam na pet jezika (slovenski, hrvatski, njemački, latinski i talijanski) i »antitezu«, razliku između katoličkog i protestantskog učenja, Vlačić vjerojatno izradio hrvatsko-srpski tekst. Ta biblija znači pokušaj da se Slovenci i Hrvati sjedine jezično u zajedničkom pravopisu. Nije mnogo sigurno da je Vlačić, koji je neprestano imao punu glavu grandioznih planova, koje je umio sjajno da ostvaruje, u ovom slučaju radio nešto po planu svoga učenika Krelja. Veća je druga vjerojatnost, da je cijela »Otročja biblija« djelo Vlačićeve, pri kome mu je Krelj pomagao, jer je Vlačić ne samo bolje znao materiju, nego i sve navedene jezike: hrvatski, talijanski, latinski i njemački i možda je Krelj pomagao Vlačiću i radio po njegovim uputama. Da je Vlačić došao na misao jezičnog jedinstva Slovenaca i Hrvata je također vrlo razumljivo. Njegov kraj (Labiština), kao i čitava Liburnija, ima mnogo slovenskih riječi i slovenskog akcenta. I sam naslov knjige »Otročja biblija« u materinskom jeziku Vlačićevom je opet »Otročja bi-

blija«. Ako bi se pokazalo da je ova hipoteza točna, imali bi tako i jedan tiskani dokument Vlačićev na hrvatskom jeziku.

U Vlačićevim rukopisima možda bi se našlo i mnogo više materijala o njegovim namjerama za osnivanje protestantskog sveučilišta (akademije) za Hrvate i Slovence. Ono što mi do sada o Vlačiću znamo, saznali smo ili iz njegovih autobiografskih spisa ili iz njemačkih i latinskih protestantskih i katoličkih spisa o njemu. Kako su biografi Vlačićevi do sada bili ili Nijemci (i Ulenberger koji je pisao latinski je Nijemac) ili Belgijanci, a talijanska monografija Načinovićeva je sasvim nekritična i nesamostalna, strani svijet nije interesiralo što je Vlačić smjerao da učini za svoju domovinu i za svoj narod.

Bilo bi potrebno proučiti Vlačićeve rukopise i iz drugih razloga. Može se u njima naći bližih podataka o njegovom dodiru sa hrvatskim protestantima u Njemačkoj, jer je bilo toga dodira, može biti i konkretnih stvari o istarskom protestantizmu. I što može biti od zamašnog značaja za prosudjivanje Vlačićeve ličnosti, možda je u njegovim intimnim pismima priateljima više materijala o njegovom djetinstvu i školovanju u Mlecima prije odlaska u Njemačku.

Pisac se sam bavio mišlju da neka od gornjih pitanja prouči i riješi, da bi lik Vlačićev u definitivnoj obradi bio potpuniji. Ali kako je vrijeme odmicalo, a pisac se po profesionalnoj dužnosti morao posvetiti drugim problemima, požurio je sa obradom onoga materijala sa kojim je raspolagao.

Tako mu je dobro došao jedan koristan podstrek. To je bila pojava časopisa »Danas«, koji su kratko vrijeme izdavali Miroslav Krleža i Milan Bogdanović. Krleži je bilo stalo do toga da se u »Danas« obradi tako značajna ličnost, kakva je Vlačić i prvi rukopis o »Flacius-u« bio je pripremljen za taj

časopis već aprila 1934. Pošto je »Danas« prestao da izlazi, prvobitni rukopis je bio ponovo prerađen 1936. i u sadašnjem obujmu spremljen januara 1937.

Mjeseca juna 1937. obratili su se piscu neki članovi upravnog odbora Društva hrvatskih književnika sa molbom da rukopis ustupi ovome društvu. Znajući za negativno mišljenje profesora Fanceva, pretsjednika društva, o čitavom hrvatskom protestantizmu, pisac nije mnogo vjerovao u mogućnost da »Flacius« u ovakvome obliku izade u izdanjima toga društva. Ipak je na pismeno osiguravanje članova DHK da je stvar »gotova« i da profesor Fancev nema šta više tu da kaže, ovlastio Miroslava Krležu, kod koga se rukopis nalazio, a koji je tada boravio u inozemstvu, da pri svome povratku rukopis ustupi D H K.

Na jesen 1937. saznao sam da je D H K odbilo da izda »Flaciusa«. Ipak uprava D H K nije me izvestila ni pismeno ni usmeno da je rukopis odbijen sve do trenutka kad je on ušao u štampu u izdanju »Hrvatske Naklade«. U međuvremenu širene su vjести da je rukopis odbijen zbog »historijskih netočnosti«, koje je ustanovio profesor Fancev, koji je opet kompetentan za historiju protestantizma. Ove tvrdnje o »historijskim netočnostima« ponavljaše su se usmeno i pismeno, tako da sam, prilikom davanja »Flaciusa« u štampu, bio prisiljen da 5. o. mj. uputim profesoru Fancevu ovo pismo:

Poštovani gospodine profesore!

Kako Vam je poznato, mjeseca lipnja prošle godine zamolila su me dvojica članova D. H. K. da ustupim D. H. K. svoj rukopis »Flacius«. Rukopis se tada nalazio kod književnika Krleže i po mojoj ovlašćenju on je dat D. H. K. Na osnovu Vašega referata, kako mi je rečeno posrednim putem, rukopis je odbijen. U vezi sa tim odbijanjem širene

su difamantne vijesti, da je rukopis odbijen zbog »historijskih netočnosti« koje ste, kako govore, Vi utvrdili.

Danas sam dobio pismo iz Zagreba, gdje se te tvrdnje ponavlja. D. H. K. mene nije nikako obavijestilo, kako je i zašto rukopis odbijen. Ali fama ide dalje.

Poradi toga, ja Vas kolegijalno molim, da mi učinite ovu uslugu:

Da mi ili kao pretsjednik D. H. K. ili kao referent dostavite razloge radi kojih je rukopis odbijen, ako su razlozi zapisnički ustanovljeni. Ako nisu, da mi pošaljete prepis Vašega referata. Ako takav pismeni referat ne postoji, da mi pismom javite razloge, koje ste naveli protiv izdavanja moga »Flacius-a« i da me ovlastite da to Vaše pismo objavim u predgovoru »Flacius-a«, koji ovih dana ulazi u štampu.

Naravno da ja ne želim da Vi Vaše razloge ni ukoliko ublažujete. Meni se radi o utvrđivanju činjeničkog stanja i ni o čemu drugom.

Stvar je za mene žurna i molim Vas da mi odgovorite odmah. Htio bih da likvidiram taj slučaj, koji je, priznat ćete, za mene mučan, a na obavijestenje D. H. K. čekam već šest mjeseci uzalud.

Na ovo pismo dobio sam od profesora Fanceva ovaj odgovor, datiran 7. o. mj.:

Poštovani gospodine profesore!

Potvrđujem primitak Vašega pisma od 5. ov. mj. kojim od mene tražite nekaka objašnjenja, koja ja naročito ne bih smio »ni ukoliko ublažiti«, Vašem traženju ja ovim odmah i udovoljujem.

Ponajprije istina je ovo: mjeseca lipnja (do 20) prošle godine ja sam bio u Pešti, od 21—27 posvrio sam diplomske ispite sa svojim kandidatima, dana 28, 29 i 30 bio sam u Virju i vrativši se odande

u noć oko 23 sati 30 min. obolio sam od posljedica teškoga hipertoničkog napadaja i poslije toga dalja tri mjeseca nisam nikako zalažio u D. H. K.

Prije no što sam bio oputovao u Peštu, društvo je za redovna izdanja bio ponuđen i Vaš »Flacius«. U tom času govorilo se o njemu, s obzirom na obradu, kao o »romanizovanoj biografiji« odnosno o »biografičkom romanu«. I samo jer se on prikazivao takim, bilo je zaključeno da se zatraži zbog daljega postupka njegov rukopis. Nakon mnogog traženja rukopis je u toku mjeseca srpnja konačno dobiven, i upravni odbor D. H. K., da bi donesao odluku o tome može li ga prihvati ili ne, zamolio je mene teško bolesnoga, da ga pregledam i kažem svoje mišljenje.

Uz mnogo napora ja sam ga u postelji savjesno i pozorno pročitao i pismeno dao odboru mišljenje da ga D. H. K. ne može nakladniku predložiti za izdanje, s razloga jer po ugovoru i po pretplatnim uvjetima u kolekciji od 6 knjiga moraju biti izdana 4 romana i 2 knjige novela, odnosno eseja. Istaknuo sam da Vaš »Flacius« nije ni jedno ni drugo ni treće, već monografija (studija) s pretenzijama na strogu naučnost.

Na tu konstataciju ja sam u Vašem radu sa žaljenjem uočio tendencioznu i neukusnu (možda sam baš te riječi upotrijebio) napomenu o dosadašnjim hrvatskim istraživanjima t. zv. hrvatskoga protestantizma, pa na nju skrenuo i pažnju odbora, ali to nije imalo nikakve veze sa odbijanjem rukopisa.

Kad sam negdje potkraj mj. listopada počeo ponovo zalažiti u D. H. K. pa i preuzeo predsjedništvo, iz jedne od sjednica što su održane za moje bolesti razabrao sam, da je i odbor jednoglasno bio mišljenja, da se Vaš »Flacius« ne može izdati zbog istih razloga koje sam i ja naveo. O svemu dalje da li ste obavješteni o zaključku ili niste i t. d. razumije se, ja ni ovoga časa neznam, jer kad je to

trebalo učiniti (ili direktno Vama ili Vašem posredniku), ja sam bio bolestan pa se nisam možda ni u Zagrebu nalazio (jer sam početkom kolovoza po lječničkom savjetu otputovao).

Moje je mišljenje bilo dato pismeno i u odborskoj sjednici moglo je biti pročitano samo onako kako je napisano. Ono se zacijelo i danas nalazi među spisima i ja će sutra dati to i utvrditi. Ja sam spreman, da Vam se ono dostavi čak i u originalu, ali tek kad Vaša knjiga bude štampana, jer ne bi htio da zbog moje zamjerke išta mijenjate u tekstu Vašega »Flacius-a«. Vi imate o protestantizmu Vaše mišljenje ja imam svoje, a ugleda li Vaš »Flacius« svjetlo u obliku kako je predležao u D. H. K. neka treći (na pr. prof. Šišić) presudi, jesam li ja opravданo u svom izvještaju u nekoliko riječi zamjerio Vam onu neukusnost na račun cjelokupne hrvatske nauke. Oprostite ovaj završetak pisma, on je služben kao i Vaše pismo. Jer sve to da ste htjeli moglo je biti raspravljen i objašnjeno i u najboljem prijateljstvu, kako sam Vam se i prije jednom bio javio najspremnije.

Iz odgovora profesora Fanceva proizlazi slijedeće:

1. Da je on predložio da D. H. K. ne primi u svoja izdanja moj rukopis Flacius, jer to nije ni roman ni novela, ni zbirka eseja nego monografija (studija) i prema tome ne odgovara uvjetima ugovora D. H. K. i njegovog izdavača.
2. Da je profesor Fancev ustanovio u mome rukopisu »Flacius« neku »neukusnu napomenu«, ali ta napomena nije bila mjerodavna za odbijanje rukopisa.
3. Da profesor Fancev neće da mi ustupi tekst svoga referata prije nego bude moj »Flacius« tiskan, jer se boji da bih iz njegova referata nešto naučio i rukopis popravio.

4. Da profesor Fancev ostavlja da profesor Šišić odluči da li je on (Fancev) opravdano zamjerio onu neukusnost na račun hrvatske nauke.

O »historijskim netočnostima« nema dakle ni-gdje govora.

Ali iz svega gornjega ipak se ne vidi pravi uzrok zbog kojega nije »Flacius« primljen. To nisu ni »hi-storijske netočnosti«, jer u koliko se one odnose na Vlačićev život i djela, njih profesor Fancev i ne bi mogao da pronađe. Razlog nije ni onaj naveden u točci pod 1., jer koliko sam obaviješten, izdavač DHK bi rado izdao »Flaciusa«.

Tendenciozna i neukusna napomena moja na račun cjelokupne hrvatske nauke odnosi se, koliko sam mogu da prosudim, na ovo: U zadnjoj glavi »Flacusa« iznosim da je hrvatski protestantizam nedovoljno istražen, da su dosljedan pozitivan stav prema protestantizmu zauzimali samo Hrvati ili Slo-venci koji žive u inozemstvu (Kostrenčić, Murko) i da pozitivno gledanje na hrvatski protestantizam iza-ziva reakciju protureformacije doma.

Jedini i pravi uzrok što je DHK odbilo izdava-nje »Flacusa« nalazim u tome, što se kulturna ori-jentacija DHK kreće danas na liniji, koja nije Vla-čićeva. U ostalom u današnjem zbivanju evropskom takva orientacija je suvremena, a takva situacija samo pojačava aktuelnost Vlačićevih misaonih kon-strukcija.

Vlačić je bio racionalist. To je jedan rijedak kri-tičan um, koji svuda traži konkretnu i pozitivnu spoznaju, što znači u historijskim proučavanjima iz-vore i činjenice. Uza sve to njegova kritičnost i skep-sa, kad istražuje dokumente, ne slabi njegovu nepo-kolebitvu vjeru i čvrstinu uvjerenja. On je jedan od prvih velikih Slavena, koji u sebi sjedinjuju misao i akciju.

Nije samo racionalist, nego je Vlačić i odlučan

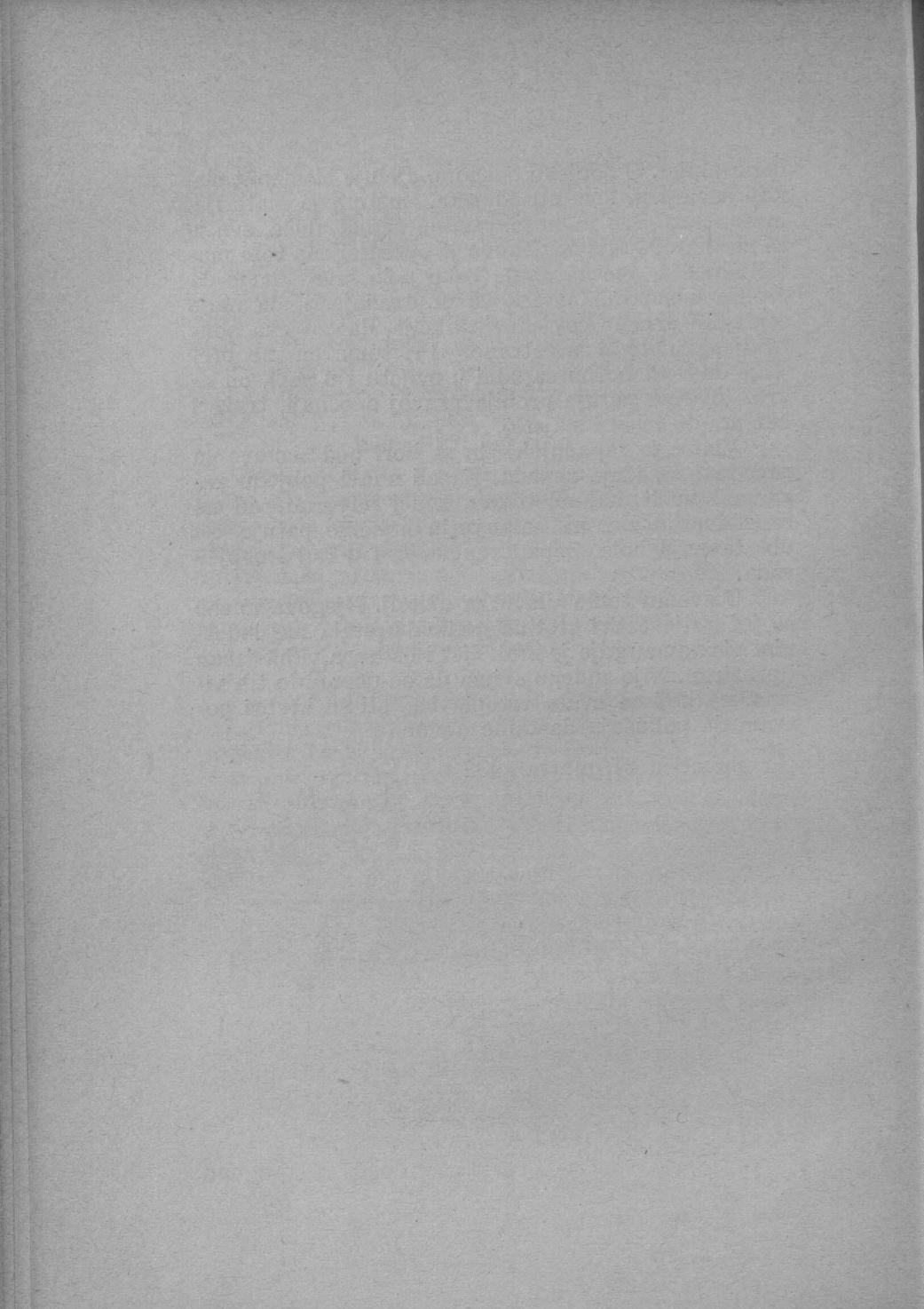
determinist. U čovjeku odsudno djeluje elemenat zla, koji sačinjava suštinu čovjeka. Suština je materija, meso, caro. Sve je meso, razum, pamet, duša, sve je to mesnato. Volja čovjekova je opredjeljena tom materijalnošću, mesnatošću. Tako pokušava Vlačić da prodre u suštinu čovjekove unutrašnjosti, da nađe centralni princip čovjekovih akcija, da čovjeka obuhvati cjeleovo i svestrano. Pri tome on ne prestaje da vodi borbu sa zlim u svijetu i u sebi, on se kroz životne patnje probija pravoj spoznaji, tražeći bez umora izlaz i svjetlo.

Vlačić je zapadnjak. On se bori pod zastavama zapada i za ideje zapada. Zapad znači pobedu razuma i misli nad mistikom, znači naporan rad na zauzdavanju zla, na smanjenju količine patnje, na ublažavanju bola. Zapad znači vjeru u rad i uspjeh rada.

U svemu tome Vlačić je učitelj. Njegova misao se još prije četiri stotine godina kretala na čudesnim visinama, gdje je zrak čist i oštar, a vidik jasan i proziran. Nije suđeno svima da se uspnu do tih visina, na kojima hvata vrtoglavica, ali su hrabri pozvani da pokušaju da tamo dođu.

Subotica 27. marta 1938.

M. M.

Književnost

1. Vlačićevi radovi

U ovoj knjizi poslužio sam se mnogim originalnim Vlačićevim djelima pisanim latinski i njemački. Ne svi-ma, jer njih ima, osobito polemičkih, vrlo mnogo. Oni radovi koje sam iskoristio, navedeni su u tekstu ili u bilješkama. Ritterova biografija o Vlačiću sadrži na kraju popis Vlačićevih knjiga. Taj popis zaprema 20 strana (formata 16°). Pregerova biografija sadrži popis djela od 32 strane i u tome popisu navedena su 263 Vlačićeva tiskana rada. Ali kako su тамо uz latinska djela navedeni i njemački prijevodi tih djela, originalnih Vlačićevih radova bit će nešto manje. Ipak i takvih radova ima preko 200. Mnogi od tih radova su kraći polemički spisi i ne premašuju obujam današnjih revijalnih rasprava. Ali mnogi su veliki, najveći među njima »Clavis scripturae sacrae« zapremao bi bar 4 do 5 hiljada strana današnjeg formata velike osmine.

Njemački citati iz Vlačićevih djela unošeni su u tekst u onom njemačkom jeziku i pravopisu, kojim je Vlačić pisao.

2. Radovi o Vlačiću

Pisac je iskoristio ove radove o Vlačiću:

Johann Balthasar Ritter, M. Flacii Illyrici, ehemals berühmt und gelährter Theologi in Teutschland Leben und Tod, Frankfurth und Leipzig, I. izdanje 1723, drugo izdanje 1725, str. 398, u 16°. Drugo originalno izdanie nalazi se i u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Dr. A. Twesten, Matthias Flacius Illyricus, Berlin 1844, str. 143. Sadrži i tri Vlačićeva rada autobiografske vrijednosti i jednu raspravu Hermanna Rossela o držanju Melanchtona u interimu.

Wilhelm Preger, Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit, 2 knjige, I. knjiga 1859, strana 436, druga knjiga 1861, str. 581, obje in 8° u Erlangenu. Ovo je najtemeljiti i najopsežnije djelo o Vlačiću, ujedno i najbolje i najpozitivnije za njega.

G. Kawerau, Flacius, Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche, VI Band, 1899, str. 82 do 92. Tamo je navedena i ostala njemačka literatura o Vlačiću.

Dr. Ermanno Nacinovich, Flacio, studio biografico-storico, Rijeka 1886, str. 67, in 8°. Nesamostalno deskriptivno djelo, rađeno u glavnome po Pregeru.

Günter Moldaenke, Schriftverständnis und Schriftdeutung im Zeitalter der Reformation, Teil I Matthias Flacius Illyricus, Stuttgart, 1936, str. 629 velike osmine. Temeljito protestantsko djelo o Vlačićevoj teologiji, u glavnome o njegovom tumačenju Pisma.

Wilhelm Dilthey, Weltanschauung und Analyse des Menschen seit der Renaissance u. Reformation (Diethneys Gesammelte Schriften II Band, I izdanje 1913, III izdanie 1923, zatim opet neizmjenjeno 1929). Vlačićev kulturno-historijski značaj obrađen je osobito na str. 109 i 116—127.

Tomaso Luciani, Mattia Flacio Istriano di Albona, notizie e documenti, Pula 1869, str. 24. Pisac iz roda Vlačićeve majke ograničava se na dokaze da je Vlačić bio Istranin i Labinjan a ne Dubrovčanin, kako se u prvoj polovici 19 vijeka pogrešno tvrdilo.

Emilij Laszowski, Matija Vlacić Franković, glasoviti Hrvat-Istranin XVI vijeka, Zagreb 1909, str. 24. Kratko predavanje o vanjskim okvirima Vlačićevog života, rađeno po Ritteru. I Laszowski, kao i ostali naši pisci, piše Vlacić mjesto Vlačić, prema njemačkim i talijanskim originalima, iako se u Vlačićevom kraju Vlačići zovu Vlačići

a ne Vlacići. Mjesta Vlahi i Frankovići oko Labina, koje spominje Laszowski, ne postoje. Ali ima u tome kraju više naseobina Vlačića.

Ostalo. Inače o Vlačiću u našoj literaturi je pisano malo. Nekoliko strana u *Bučarevoj Povijesti hrvatske protestantske književnosti* je nedovoljno za ocjenu i pričnjog značaja Vlačićeve ličnosti. *Körbler* (Rad Jugosl. Akademije knj. 145, str. 32, 1901) u svome članku o Grbcu (Matthias Garbitius Illyricus) napisao je o Vlačiću samo nekoliko epitetona kao: »poznati onaj svadljivi teolog i okoreli pristaša čiste Lutherove nauke«.

3. O XVI. vijeku i reformaciji

Najobimniji materijal o reformaciji u XVI. vijeku sadrži ogromno djelo: *Leopold von Rauke*, Deutsche geschichte im Zeitalter der Reformation, u šest knjiga, koje su izlazile 1839—1843 i 1846. Isti materijal je podan pristupačnije, skraćeno i popularno u izvodima: Männer und Zeiten der Weltgeschichte, 1916 i više izdanja poslije. Po Ranke-u je kasnije rađeno više njemačkih djela o reformaciji i XVI. vijeku. Među najnovijima je djelo *Karl Brandi*, Deutsche Reformation und Gegenreformation, 2 knjige, I. str. 364, II. str. 329, 1927.

Vrlo instruktivno je i novije francusko djelo: *Henri Séé et Armand Rebillon*, Le XVIe siècle, Paris 1934, str. 410, kao pregled općeg ekonomskog i kulturnog razvijanja XVI. vijeka.

4. O hrvatskoj reformaciji

Najvećih zasluga za istraživanje reformacije u Hrvatskoj imaju *Ivan Kostrenić* i *Franjo Bučar*. Kostrenićevi djeli Urkundliche Beiträge nije sporno, jer sadrži originalna pisma hrvatskih i slovenskih reformatora. Bučarov rad je mnogostran, objavljen je prije četvrt vijeka i rezultati toga rada nisu osporeni u književnosti. U usmenim predavanjima i seminarima se spori njihova točnost. Najnoviji rad o hrvatskoj reformaciji je *Dr. Erszébet Tarczay*, A reformáció Horvát-Szlavonországban,

u časopisu »Theologiai Szemle«, Debrecin, 1929, str. 195 do 287, osobito pregled napredovanja reformacije u užoj Hrvatskoj str. 223—232. Autorka iznosi i interesantne informacije o emigraciji Hrvata iz Hrvatske čim je protureformacija započela. »A znali su da im ovdje mira neće biti, te s toga odlaze odavle ili svojevoljno ili zato što ih primoravaju, onamo, gdje su smjeli slušati govor svoje duše. Mnogi su prešli u Mađarsku gdje su Hrvati imali bogoslužje na narodnom jeziku još u XVIII. vijeku... I Stipan Konzul dolazi im ovamo (u Vašvar) za propovjednika kad je ukinuta tiskara u Urachu«. Str. 229.

O kulturnom značaju reformacije pisao je uz Kostrenčića (predgovor njegovim dokumentima) osobito *Matija Murko*, O prethodnicima ilirizma »Nova Evropa«, knj. II, 1921, str. 83—90, i zatim veće Murkovo djelo: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Prag und Heidelberg 1927, str. 184.

Između profesora Murka i profesora Fanceva vođena je diskusija o uticaju hrvatskih reformatorskih knjiga na kasniju protureformatorsku narodnu književnost u glavnome na lingvističkoj osnovi i ona je za predmet ove knjige bez bližega interesa.

Hrvat, porijeklom iz Labištine, iz jednoga od više malih naselja, koja se sva zovu Vlačići, između ušća Raše, Crne Punte i Plomina na lijevoj obali raškoga zaliva, rođen u Labinu, njemački sveučilišni profesor i teolog, Mate Vlačić znači vrlo mnogo za njemački duhovni razvoj. U njemačkoj reformaciji njega stavljaju neposredno do Luthera, u evangeličkoj teologiji i iznad njega. Ali nije mali ni njegov značaj i za duhovni napredak evropskog čovječanstva. Kao izdavač i glavni pisac prve kritički pisane povijesti kršćanskih crkava, Vlačić je dao reformatorskim tezama naučnu osnovu. Njegova su djela nadživjela njega i njegovo vrijeme. Njegova kritika Rima još je uvijek aktuelna i savremena, a njegov životni put pokazuje sudbinu junaka vjere i misli, mnogo voljenog, a još više omrznutog, punih 25 godina (treća četvrtina 16 vijeka), u svima zemljama između Rima, Antwerpena, Hamburga i Berlina. On je bio niz godina najugledniji i najuticajniji njemački protestantski teolog, neposredno poslije smrti Lutherove, priman i počašćivan od careva, kneževa i plemića, da bi ti isti carevi, kneževi i plemići izdavali zatim tjeralice za njim i naloge za hapšenje, i da bi, ne dočekavši za života da njegova stvar pobjedi, umro gonjen, gladan, odbačen, napušten od sviju moćnih i uglednih u uboškom domu samostana Bijelih Gospoda u Frankfurtu na Majni, kamo se bio u tajnosti sklonio sa cijelom velikom, tada bolesnom i jadnom obitelji. I kad se baci tako retrospektivni pogled na taj individualni život koji se završio naglo i očajno u 55 godini, a koji je sav bio u zadivljujućoj pravolinijskoj borbi za pobjedu uvjerenja jednoga razuma, što je nikao na bijelom usijanom kamenu na obronku labinskih brda, a uga-

sio se u nekom tamnom samostanu Bijelih Gospoda u gradu, koji je kasnije postao kolijevka Goethea, i kad ne bi bila ostala poslije njega, cijela biblioteka, stotine knjiga kod nas potpuno nepoznatih njegovih latinskih i njemačkih djela, ipak bi njegov tvrdokorni i nesalomljivi karakter, koji je misao i spoznaju svoga razuma više cijenio od životnih pozicija, katedara, novca, egzistencije i samoga svoga materijalnoga života, ipak bi taj karakter bio najljepše svjedočanstvo kraja i naroda koji ga je dao, svjedočanstvo, kakvih ni povijest civilizacije ne poznaje tako mnogo, da bi zasluživalo da ostane među nama zaboravljeno.

I. Vlačić na prelomu vijekova

Granicu između zapadno-evropskoga srednjega i novoga vijeka čine puščani prah i stalna plaćenička vojska, mašina za proizvodnju papira i pokretna slova koja se mogu slagati i sa njima štampati, otkrića novih kontinenata i novih puteva po oceanima, nagomilavanje bogatstva u gradovima koje se počinje pretvarati u veći trgovački i početni industrijski kapital i povećavanje gradskoga stanovništva, prelaz od malih gradskih autonomija na centralistički upravljane veće teritorijalne države, prenos središta historijskog zbivanja sa Sredozemnog mora na unutrašnju kontinentalnu Evropu i na Atlantski ocean, početak prelaza iz naturalne u novčanu privrodu i oslobođenje duha čovjekovog od više stoljetne skučenosti i okamenjelosti.

Sve to nije zadalo nikakav »smrtni udarac« starome poretku. Još uvijek osvajači novih zemalja i kontinenata vrše »misije« u ime papino i sa njegovim blagoslovom, još uvijek u gradovima crkve i samostani su centar duhovnog života i na novim sveučilištima teolozi vođe duhovnih orijentacija, još uvijek traje i feudalni i cehovski red. Ali kao što su predhodna četiri stoljeća značila u agraru postupno zarobljivanje seljaštva i stvaranje kmetskih odnosa, u gradovima cehovski monopol, u Evropi učvršćivanje papinske svjetovne i duhovne vlasti, idući četiri-vjekovni razvoj znači kidanje svega toga, polako, suvremenicima pretežno neprimjetno lomljenje postignute ravnoteže u stacionarnosti,

oslobodavanje seljaka od feudalne povezanosti, građana od cehovske kontrole, ljudske savjesti od crkvenih učenja. U tom graničnom historijskom periodu, kad je Husova smrt na lomači postajala simbol i opomena narodima a taborska borbena kola jugočeških seljaka već javljala svijetu novo uskršnje značaja mase u historijskom zbivanju i kad su Fugerove mjenice za njemačke izborne knezove više vrijedile od potpisa najmoćnijega rimskog cara njemačke nacije Karla V, javio se Vlačić, kao sύvre-menik Machiavelija i Luthera, jednu generaciju poslije spaljivanja Savanorole (1498), a u isto vrijeme, kad su Engleska, Španjolska i Francuska već bile na putu da postanu velike teritorijalne nacionalne države i da započnu borbu za prvenstvo i u Evropi i u kolonijalnim posjedima, sve tri nastojeći da imaju, u svojoj borbi, veliki politički uticaj pape na svojoj strani.

Vlačićev život (1520—1575) pada u ono burno vrijeme kad je zapadna Evropa krenula da osvoji i podijeli zemaljsku kuglu, a istočna je u najvećoj mjeri u strahu i nesigurnosti, ugrožena napadima Turaka i sva još u svakodnevnoj odbrani od njih. Trinaest godina prije Vlačićevog rođenja kršten je novi kontinent: Amerika, malo zatim (1512) otkriven je za Evropu Tihi Ocean, a godinu dana prije tog rođenja Magellan je prvi oplovio svijet. Za Vlačićeva života otkrivena je i istražena Kanada i Evropljani su osvojili Srednju i Južnu Ameriku. A one godine kad je Istranin Vlačić imao na svojoj svadbi za gosta Martina Luthera (1545) pronađeni su veliki izvori srebra u Potosi (Peru), koji su izbacili poplavu ove dragocjenosti na evropsko tržiste i užasnu i neslućenu novu kupovnu snagu u evropske gradove. Tri stotine hiljada kilograma srebra moglo je da se godišnje prenosi iz Amerike u Evropu, samo iz toga peruaninskoga rudnika. To je bilo vrijeme velikog procvata zapadno evropskih grado-

va, naročito u Španjolskoj, na francuskoj obali oceana, u Holandiji i Engleskoj. U to vrijeme je osnovan Le Havre i procvao Bordeaux, Antwerpen je dobio burzu (1531) i prvu veliku lutriju, a samo pet godina poslije Vlačićeve smrti engleski gusar Drake donio je na četiri male lađe od ukupno 375 tonu jedan milijun i po funti sterlinga plijena u Englesku. Drakov plijen uložen kasnije u trgovačke poslove sa inozemstvom, njegova glavnica i kamata na kamate od njega, predstavljaju točno, po računu Keynesa, onoliko, koliko iznosi vrijednost investicija Velike Britanije u inozemstvu, danas. Poslovi se sjajno razvijaju, kapitala ima, a ipak se traži, rimski carevi (Karlo V), i ako dobri katolici, nastoje da svoje odluke prilagode novoj stvarnosti i dopuštaju kamatu od 12 %. Nastaju banke kod kojih se vladari zadužuju, bankrotstva i krize, kad kraljevi ne mogu da plate svoje dužničke obaveze o roku. Za života Vlačićeva dvije tada ekonomski najnaprednije zemlje proživljuju državne bankrote, Francuska godine 1559, Španjolska 1575. Na burzama (Antwerpen, Lyon) razvija se velika spekulacija, vrši se mobilizacija i koncentracija kapitala, prva terminska trgovina omogućuje velike diferencijalne zarade. Od razmjene robe radi robe prelazi se na razmjenu novca radi novca i novčane dobiti. Posjedovanje gotovoga novca stvara posebne šanse za ekonomski uspjeh. Trgovački kapital pretvara se u finansijski i industrijski. Plemstvo, bogati građani, naročito trgovci i vlasnici manufaktura ulažu novac u nove novčane zavode, odavde on struji na sve strane. Obilje novca i njegova upotreba omogućuje velike planove i velike poslove. Stvaraju se prva akcionarska društva. U vremenu, kad je Vlačić u naponu svoje snage i bojuje svoju najslavniju bitku, Englezi stvaraju (1554) prvo akcionarsko društvo Moscovy Company (245 akcija od po 25 funti) za jedan put u Rusiju preko Bijelog mora i Ar-

hangelska koji Englezi osnivaju i zatim kroz teško prohodne i nepoznate krajeve do Moskve. Kasnije će ta dionička društva, stvorena za okazionalne poslove, dobiti obilježje stalnosti.

Ekonomска stvarnost lomi crkvena učenja o ekonomiji. Prvobitno je crkva zamišljala da će moći zabranjivanjem lihve, t. j. uopće suzbijanjem naplaćivanja kamate na posuđeni novac da zaštititi seljake i sitne zanatlje. Ali zabrana trgovine novcem nije mogla da se izvodi u djelo, kad su počeli da traže novac na zajam trgovci i početni industrijalci (manufakturiste). Svarana je nova industrija, otvareni su novi rudnici (otac Lutherov je bio rudarski radnik), podizane su nove radionice gvožđa i oružja, koje su onda počele da rade i sa tuđim, pozajmljenim kapitalom. Vlasnici tekstilnih radionica, novih tiskara, privilegovane industrije u merkanti-lističkom periodu koji već započinje, su trgovački poduzetnici. U ovom staležu sitnih gradskih kapitalista, koji se stvara, naći će prvo Luther, a zatim i Vlačić jak ekonomski oslonac. Luther umije da nađe veze, pomoći i zaštite i kod knezova. Vlačiću ostaje u njegovim sjajnim magdenburškim danima samo potpora onog novog malograđanskog staleža. I kasnije, jedina zakloništa njegova će biti samo par slobodnih gradova njemačkih do kuda nije stigala svemoć kneževa.

Napredak gospodarski postaje osnova nove duhovne kulture. Povećanje radionica, podizanje mostova i kanala, procvat banaka, porast bogatstva i udobnosti na svima stranama znači već pozitivniji stav vremena, društva, crkve i pojedinaca prema životu, t. j. prema ovom konkretnom životu na zemlji. Nastaje vrijeme kada fiorentinski, venecijanski i milanski manufakturiste više vjeruju u zlatne fiorine, nego u snuždene Madone na starijim platnima, i kad im treba pružiti Madone u onom obliku u kome

će ih više zavoljeti. Jer bez njihovih fiorina talenti slikara ostali bi besplodni.

Zapadna crkva je u to vrijeme postala sasvim jedna talijanska politička vlast. U praksi, centrala rimske crkve vodi materialističku politiku bogaćenja, samo su sredstva obogaćivanja politička a ne ekonomska. Obnavlja se i podiže Rim, vatikanske zgrade, cvate arhitektura, grade se bazilike, klešu se kipovi i slikaju zidovi i platna. Papinski dvori postaju sve više slični dvorima rimskih careva po obliku i životu na njima. Na gradska vrata, na crkve, zgrade, zidove i spomenike, na tvrđave i kanale urezuju se papinski grbovi i imena Aleksandra VI i Julija II. Vatikan se vezuje ogromnim hodnikom na visokim zidovima sa kaštelom svetog Andela, koji gospodari sa Rimom, dok Rim hoće da zagospodari Italijom da bi mogao sve zemlje i gradove katoličkog svijeta da prisili na podložnost i na plaćanje danka. Rim nije proizvođački ni trgovачki grad kao što su Firenca, Venecija, Milano, Genova. Nikad on to nije bio, ni prije u doba careva, ni u vrijeme renesanse i reformacije, ni danas u doba Musolinija. To je vojno, političko i diplomatsko središte, koje u gospodarstvu učestvuje samo kao potrošač, ali kao potrošač i politička vlast tri hiljade godina već moćan, uticajan i vješt. Kroz stoljeća i stoljeća, kroz hiljade godina Rim je razvijao i usavršavao vještinu vladanja nad drugima, taj se vječiti grad održavao neprestano sredstvima dopremljenim iz drugih uvijek barbarских zemalja. Njegovi bi životni sokovi presahli da nije bilo prvo osvojenih provincija, iz kojih su se sipala bogatstva u Rim, kasnije careva i kraljeva koji su klečali pred papama i davali im tribute i crkvena imanja, svećenika i vjernika u cijelome svijetu koji su svoj novčić za spas duše slali Rimu. Vatikanski hodnici i dvorane, muzeji i biblioteke, riznice i kapele još se i danas pune dragocjennim poklonima vladara iz svih krajeva svijeta, vla-

dara katoličkih i nekatoličkih, i premda od tih davora vatikanski politički aparat ima malo koristi, oni simbolično pokazuju kako su pape nastojale kroz vijekove, da svi putevi na kojima se prenosi blago ovoga svijeta, imaju svoj krajni cilj u njihovom vječnom gradu.

Od značaja je, da će prvi veliki sukobi nero-manskih katoličkih naroda sa Rimom nastati zbog tih neprirodnih materijalnih odnosa. Prvi istup oksfordskog teologa Wiklefa proti Rimu je njegova obrana postupka kralja Eduarda III, koji nije htio da plaća papi danak (1366) i njegovo obrazlaganje ispravnosti oporezivanja crkvenih imanja od strane kralja. Češka reformacija braneći ideje Wiklefove, da je jedino sveto pismo božji zakon i da na osnovu njega ne pripada papi vrhovna crkvena vlast, prima dosljedno i nacionalističke ekonomске ideje Wiklefove. Luthera su Nijemci najbolje razumjeli kad je govorio protiv slanja dragocjenog njemačkog novca u Rim za bezvrijedne papine oproštaje grijeha.

Razvoj nauka na sveučilištima, koja se osnivaju u 14, 15 i 16 vijeku stvara sve jasniju granicu između vjerovanja i znanstvene spoznaje. U prvim godinama Vlačićevog boravka u Wittenbergu (1543) izašla su dva značajna znanstvena djela: Kopernikov »De revolutionibus orbium coelestium« i Vesalino (Vésale) »De corporis humani fabrica«. Razvija se matematika, geologija i mineralogija. Istražuju se filozofski, lingvistički i historijski osnovi prava, budi se na svima stranama osjećanje pripadnosti narodu i njegovanje narodnog jezika. Sasvim je prirodno da će se brzo sa novim naučnim aparatom pristupiti i crkvenim i religioznim problemima. Ako je Sveti pismo izvor svih crkvenih učenja, pojavit će se pitanja kako da se pismo tumači, čak problematika izvora samoga pisma, njegovog prvo-bitnog teksta i značaja pojedinih originalnih, he-

brejskih i grčkih riječi i pojmove u njemu. Nastati će pitanje o slobodi tumačenja pisma i oko toga, da li mora biti ispravno samo papino tumačenje.

U svima kršćanskim zemljama zapada bilo je živo i jako osjećanje da ne postoji suglasnost između učenja biblijskog, misije prve kršćanske crkve i rada sadašnje rimske crkve. U krilu rimske crkve vođena je borba o primatu rimkoga biskupa. Rimski biskupi (pape) opet vodili su već nekoliko stoljeća borbu za primat crkvene vlasti nad svjetovnom. Oni su bili daleko od toga da šire mir među ljudima, zemljama i narodima, nego su svima sredstvima političke akcije, koja su upotrebljavana u tadašnjim političkim borbama na apeninskom poluotoku, nastojali da dođu do novca, vlasti i političkog prestiža. Svaki pokret za obnovu crkve ugušivan je tim sredstvima političke akcije. Svećenici i svjetovnjaci koji se nisu pokoravali političkom uticaju papa, bivali su podjednako isključivani iz crkve, i ako se moglo, ubijani ili paljeni živi na lomači. Baš na ovome prelomu vijekova pape su smatrali sasvim normalnim akcije, da svojim crkvenim položajem i prestižom političkim osiguraju svojim sinovima ili rođacima politička mjesta, gradove i dohotke. (Do danas je u katoličkoj crkvi ostala ova ekonomska kombinacija da mnoge obitelji stiču imovinu i nasljedstva od rođaka svećenika i redovnika). Oni su uvijek na nekoj od dviju zavađenih strana (kraljeva, gradskih republika, kneževa), ali nikad stalno na istoj. Crkva, pape, kardinali i biskupi, svećenici i redovnici postali su i u samoj Italiji predmet ismijehivanja, ironiziranja, karikiranja. Takav je ton i do danas ostao na evropskom jugu, ali južni Evropljani, možda zbog ljepote života na Sredozemnomu moru, možda zbog klime, možda zbog klasične lijenosti svoje, nisu nikad ovaj stav prema crkvi, sve do danas, uzimali ozbiljno i izvlačili iz njega zaključke za svoje akcije. Kritičari

i ironizatori podržavali su najbolje odnose sa objektima svojih duhovitih ironija, ručavali su sa njima i zajednički su se smijali tim paradoksima. Trebao je da se otpor, koji je svuda postojao, prenese i uhvatiti korjena u zemljama gdje ljudi više cijene riječi, i vezuju se za riječi, kao simbole ideja i načela.

Kad je moć centralnih monarha rasla, i kad su kraljevi španjolski, francuski i engleski uspjevali da se učvršćuju uz pomoć papinu, da zaključuju sa njima saveze i lige, prijateljstva i dobijaju pomoć njegovu u svojoj unutrašnjoj politici, otvoren otpor protiv pape u tim zemljama nije bio moguć. Samo su na njemačkom terenu postojale neke šanse, baš zbog historijskog sukoba mnogostoljetnog, između Germana i Rima, između rimskega careva njemačke nacije i rimskih biskupa, između barbarske snage zavojevačkih četa i fine diplomatske, latinske vještine, između životnih energija centralne i sjeverne Evrope i dugog iskustva političkih borbi na apeninskom tlu, između prava pesnice i historijskih pisanih pergamentskih prava. Romanske zemlje imale su, napokon, svaka po nešto od staroga Rima: gradaove, jezik, civilizaciju, tradicije, jedan zajednički duhovni fond. Nacionalni ponos nije im bio vrijeđan od papa. Ako je francuski kralj bio u nekom savezu protiv pape, to je bila borba rođaka oko naslijedstva ili oko granice. Sa Nijemcima je postojao neprestano više ili manje otvoren sukob. Latinski jezik je bio narodu potpuno tuđ, kao što im je bila i ostala tuđa sva rimska civilizacija. Jedan Medici je uvijek imao šansa da će postati rimski papa, brandenburgski ili saski knez nisu to nikad mogli da budu. A ipak su u crkvenom porezu njemački gradovi imali znatna udjela i Heine sa ironijom spominje, da Luther nije nikako razumio u čemu se sastoji Tetzelova trgovina sa oprostima grijeha, dok je od utržaka tih oprosta ipak građena rimska katedrala.

Ipak nisu šanse za uspjeh reformacije ni u Nje-

mačkoj bile odviše jake. Nacionalni momenti igrali su neku ulogu, ali je ona više bila podsvijesna nego jasno izražena. Kad je Luther držao svoj historijski govor na saboru u Wormsu (1521) na njemačkom jeziku, njemački car ga nije razumio i on je morao da prevodi na latinski. Drugi dan poslije toga govor, mladi njemački car Habsburgovac Karlo V je dao izjavu na francuskom jeziku, da će ostati vjeran vjeri svojih djedova, odan katoličkoj crkvi i progoniti Luthera kao raskolnika. To se u glavnome ponovilo i u Augsburgu (1530) kad je caru augšburška konfesija inače pomirljivo i oprezno izrađena, taktički i kompromisno, tako da su njome protestanti u taj čas bili vrlo blizu katolicima (Rauke), morala da bude prevodena na latinski i francuski jezik. U svojoj odlučnoj borbi protiv kompromisnog interima, koji je započeo i do kraja vodio, Vlačić dvadeset godina kasnije piše:

»Ich hab aus Philippi (t. j. Melanchton) Munde gehört, dass er sagte: Ich weiss gewiss, dass unser Hof dermassen gescheit ist, dass, wo er vom Kaiser gleich nicht gedrungen würde, so wird er nicht desto weniger, wie er nur immer kann, sich bekleissen, dass er das Bapstumb wieder einsetze. Denn er meint dasselbe Wesen sei zu seinem Regiment bequemer denn das jetzige.«¹⁾ (Flacius, Bulla des Antichrists, Magdenburg 1550).

Car i njegov dvor bili su neprestano na strani katolicizma i bilo je pitanje samo u tome, u kojoj mjeri će car iskoristiti protestantizam kao sredstvo

¹⁾ »Čuo sam iz Filipovih (Melanchtonovih) ustiju, da je rekao: Ja znam sigurno, da je *naš dvor* toliko pametan, da će, i onda ako baš ne bude prisiljen od cara, ipak nastojati, koliko god bude mogao, da *ponovno uspostavi papizam*. Jer on smatra da je *papizam* za njegov režim *udobniji* od sadašnjeg stanja.«

u borbi protiv pape i kakav će oružan otpor njemački knezovi biti u stanju da dadu protiv cara. Njihov stav je mnogome zavisio od koristi, koji su imali od protestantizma da očekuju za učvršćenje svoga položaja. Ali je nesumnjivo Luther uspjeo da dirne i u njihov ponos. Prilikom sabora u Augsburgu i agitirajući za svoju stvar Luther je pisao izbornom knezu od Meinza:

»Trebat će da se upiše u jednu historiju da se smije da traži javno i bestidno da sabor tako prokune evangeličko učenje kao da su u Njemačkoj sami panjevi a u saboru sami majmuni... Mi Nijemci nećemo prestati da vjerujemo Rimu i njegovim Talijanima, dok nam ne prirede kupku i to ne kupku za znojenje, nego krvavu kupku. Glavar, taj fiorentinski rod, bi se radoval, kad bi se Nijemci međusobno zavađali. On bi se tad smijao u šaku i govorio: Eto, vi, njemačke životinje, nećete da me imate za glavara, pa sad imate. Ja nisam prorok, ali molim vas svu gospodu, budite na oprezu, nemojte da mislite da radite sa ljudima, kad radite sa njim i njegovima, nego sa samim đavolima: jer tu stoje same prevare đavola iza svega.«

Ali Luther je i na drugi način umio da pridobiće srce kneževa za svoju stvar. On je tražio reformu crkvenog ustrojstva, kako bi crkva najviše odgovarala interesima njemačkih kneževa. Sa prestankom redova i samostana, sa ukidanjem biskupske vlasti i oduzimanjem crkvenih dobara ojačala bi svjetovna moć kneževa. Luther je crkvenu oblast odijelio od svjetovne, što znači da je u svjetovnim stvarima crkvu podredio zemaljskim vlastima. On je u tome vidio i nacionalizaciju crkve. Riješavanje o crkvenim stvarima nacionalizovane crkve vrši se samo na nacionalnim saborima. Tako bi se izbjegla opasnost da se o unutrašnjim njemačkim vjerskim stvarima raspravlja sa strancima, naročito Talijani-

ma, koji su tada bili ne samo vještiji, umješniji i iskusniji od Nijemaca, nego su raspolagali i sa većim znanjem od njih. Na drugoj strani, Luther je zauzeo konzervativan stav, pozitivan prema tadašnjem staleškom uređenju. On nije dirao u feudalni red ni u cehovske privilegije. Njegova protestantska kršćanska zajednica, taj srednjevjekovni uravnotežen društveni svijet, *corpus christianum* (kršćansko tijelo, kršćanski svijet, zajednica kršćana) je u stvari postojeci tadašnji savremeni poredak, na kome ne treba ništa mijenjati. Ova se zajednica sastoji iz tri staleža (*Status ecclesiasticus*, *politicalis*, *oeconomicus*, t. j. crkveni politički i ekonomski stalež), koje u stanovništvu predstavljaju sacerdotes (svećenici), domini saeculares (plemstvo) i vulgares (narod). Prvi se brinu za duhovne stvari, drugi za svjetovno-političke, a treći, plebejci, imaju da rade. Ova trajna podjela je potpuno još srednjovjekovna-katolička. Samo je u katolicizmu stvarno prvenstvo imala crkva, sad vođstvo ima svjetovna vlast. U uređenju, u kome svećenici daju duhovni pravac životu, plemstvo vodi državu i ratove, a narod radi, ogleda se božanska premudrost i providenje. Reformacija je izazvana i potrebama socijalnog preuređenja, uz nju su se svuda javljali socijalni pokreti, naročito seljačke bune, ali su reformatori (Luther) nastojali da uspiju ma i po cijeni isključenja svakih socijalnih reformi. I Luther, kome je još i djed bio seljak, a otac seljački razbaštinjenik i industrijski radnik u prvoj generaciji, zauzeo je za vrijeme seljačke bune u Njemačkoj (1525) odlučan stav protiv nje. Misleći na seljaka, kakav je i sam bio po porijeklu, Luther je govorio, da je »magarcu potrebna hrana, teret i bić«. Po njemu je bilo lično podanstvo seljaka (kmetstvo) božanska ustanova, a desetina stvar, koja ne pripada seljaku nego gospodaru (*Obrigkeit*). On je seljacima, koji su se bunili, pisao, da ih treba »udarati, gušiti, bosti, tajno i javno, kogod

može... Sad su tako čudnovata vremena da knez može lakše zaslužiti nebo prolivanjem krvi nego drugi molitvama».

Luther je na taj način starodrevnom rimskom pričom o trojnoj podjeli društva prema ljudskom organizmu: na glavu, ruke i želudac, uspio povezati svoju novu reformatorsku barku uz čvrst i iskusani stari feudalni brod. Tako otprilike je završila i stogodina starija češka reformacija, koja je prvo podigla seljake i u divnoj organizaciji seljačkih masa i svojim ratnim uspjesima iznenadila svijet, a koja je, ma da mnogo polaganije, u jednom skoro stogodišnjem razvoju splasnula u feudalnom poretku i bila poslije izdajstvom feudalaca ugušena krvavo, ostavljujući samo uspomenu na ono, što je moglobiti a što bilo nije. Simbiozom njemačke reformacije sa postojećim feudalnim uređenjem i tadašnjim državno pravnim položajem njemačkih zemalja, postignulo se, da se njemački izborni kneževi, oružanom silom, njemački vitezovi i njemački gradovi stave uz reformaciju, i da tu ostanu, braneći svaki svoje, da se bore sa papom, ako treba i sa carem. I vrč piva, koji jedan izborni knez umornome i znojnome Lutheru šalje u njegovo konačište, kad je završio odbranu svoga gledišta na njemačkom i latinskom jeziku pred carem i papinim izaslanikom u Wormsu, pretstavlja u izvjesnom pogledu jedan simbol saveza između reformacije i prerogativa njemačkih zemaljskih poglavara, kneževa i vitezova. Socijalna reforma je bila potpuno napuštena i trebalo je da se čeka još tri stotine godina na njeno izvršenje. U konkretnom, postojećem odnosu snaga, crkva je pak došla u potpunu zavisnost od svjetovne vlasti.

Tako su vjerske reforme na izmaku evropskog srednjeg vijeka stale na pola puta. One su u nekim krajevima uspjеле potpuno da vjernike odvoje od Rima (u glavnome u germanskim i anglosakson-

skim i skandinavskim zemljama), da stvore tu nacionalizovane crkvene organizacije, da u te organizacije unesu jedan rijedak spiritualizam, koji zadijeluje u skandinavskoj literaturi, da formiraju religioznu etiku naroda, koja je mnogo doprinijela izgradnji nauke, tehnike, komercijalnog duha poduzetništva, da afirmiraju ratnički duh, disciplinu i hijerarhiju društvenu, da razviju individualističko osjećanje i osjećanje odgovornosti pojedinca za vlastiti život i rad, da stvore uvjerenje o neposrednom ličnom kontaktu čovjeka sa Bogom i o potrebi traženja tog kontakta i da zatim posredno utiču na unutrašnju reformu katolicizma, kome je odvajanje Germana i Anglosaksonaca od katoličke crkve bila jedna osjetljiva lekcija. U tim vjerskim reformama je klica budućeg individualističkog i kapitalističkog sistema. One su doprinijele u protestantskim narodima da u oblasti racionalne djelatnosti stvore toliko mnogo: u nauci, zanatstvu, trgovini, industriji, ratništvu, organizaciji države. Lutherova pjesma »Der feste Burg unser Gott« je bila ratnička pjesma Nijemaca i tada i još u svjetskom ratu 1914-18.

Vlačić je u svojoj 20 godini došao u Njemačku, deset godina poslije ugušenja seljačkih buna. On je iz mirnoga zatišja labinskih brežuljaka, gdje se vrtovi maslina, smokava i loze redaju pored šumarača i gologa kamena, iz životne vedrine na suncu i moru tihih draga, punih topline i oskudice, upao u jedan svijet potpuno drukčiji, tuđ i nerazumljiv, u kome je i poslije trideset pet godina života i užasne aktivnosti ostao ipak samo tuđinac barbarus, dalmata, Illyricus. Došao je u zemlju, gdje je nova konfesija bila još u formiranju i trebalo ju je do kraja izgraditi, odbraniti i učvrstiti. Socijalne probleme je Luther bio već likvidirao i užasi poslije seljačkih buna ostali su dugo, sve do danas, krvava opomena. Ali i inače za Vlačića tuđinca mogao je da ostane otvoren samo teološki i crkvenopolitički teren ak-

tivnosti. Vlačić je za rad na oba terena donio sa sobom razum, pamćenje i volju. On je raspolagao sa ova tri elementa u čudesnom obimu i snazi, i kad bi samo oni bili od odsudnoga značaja za uspjeh akcija i programa, njegov uspjeh bi bio nesumnjivo velik. Ali u zrcali odnosa snaga, u labirintu njemačkih unutrašnjih pitanja, u taktičnoj sposobnosti prilagođivanju jačemu, teološkim podvalama i dvorskim intrigama, Vlačić je zaostajao za snažnijim njemačkim reformatorima. On je vjerovao da neka stvar mora uspjeti samo time što je logički ispravna i etički dobra. Više Hus i Savonorola nego Luther, južnjak i Slaven, on je u hladnom podneblju Njemačke izgarao, mjesto na lomači, na snazi svojih unutrašnjih uvjerenja, koja su ga pekla i tjerala, u neprestanoj grozničavoj aktivnosti iz mjesta u mjesto. On je osjetio da je došao u Njemačku u času, kad se je spremalo i rađalo nešto veliko i historijsko, da je došao na mjesto koje je poslije Luthera ostalo prazno, i on je to mjesto popunio i orao svoju brazdu, vjerno i sa čvrstinom i nepokolebljivošću sve do smrti. On nije mogao da taktizira i da vodi kneževsku, zemaljsku, ni nacionalnu politiku ali je reformaciji, neposredno poslije smrti Lutherove, kad se ona mogla rasplinuti u nekom sladunjavom kompromisu sa Rimom, kao što je već bila napravila kompromis sa domaćim velmožama, dao kičmu i otpornu snagu, kakvu nije mogao da joj pruži nijedan savremeni Nijemac. On je uradio i više: napisao je reformaciju i novu, savremenu sistematsku teologiju i dao reformaciji i svijetu prvu kritičnu crkvenu historiju. I u potpunosti je saslušao ocjenu, koju mu je nepoznati pisac dao u ruskom Enciklopedičeskem slovaru. (Tom XXXVI., 1902, S. Peterburg): »Eto bil čelovjek tverdago haraktera, glubočko učonij, šedšij (koji je išao) vo glavje (na čelu) vsjeh, razrabotavivših protestantskuju bogoslovskoju nauku.«

II. Hrvatski mikrokozam

U 16 vijeku Hrvati mogu malo da učestvuju u gospodarskom i kulturnom stvaranju zapada. Pritisnuti sa svih strana, hrvatski feudalci i hrvatski narod gube zajedno poziciju za pozicijom prema Talijanima, Nijemcima, Madžarima, Turcima. Hrvati u Istri su pod Venecijom i pod Austrijom, u Dalmaciji pod Venecijom, pod Austrijom i pod Turcima, u Bosni i Hercegovini i u Slavoniji pod Turcima, u Hrvatskoj pod grofovima, banovima i podbanima, generalima i kapetanima Madžarima i madžaronima, Nijemcima i Talijanima. Kao vojnici Hrvati su plaćenici Venecije, Austrije i Turske, ista lica se sad bore u kršćanskoj vojsci protiv Turaka, sad u turškoj vojsci protiv kršćana (kanonik Filipović). Uvijek razjedinjeni, uvijek pod nekim i za nekog rade, bore se, oskudijevaju i umiru. Zapletena u dinastiske sukobe u Madžarskoj, opkoljena i velikim dijelom već posjednuta od Turaka, Hrvatska u 16 vijeku još je uz to uskovitlana i građanskim ratom između Zapoljnih i Ferdinandovih pristaša, ona vodi danomice guerilski rat sa Turcima od Kiseka do Sigeta, i od Zrinja i Kostajnice do Obrovca, Senja i Klisa. Ovaj ugroženi položaj čini da se traži pomoć sjevera i zapada i na preostaloj teritoriji Hrvatske učvršćuju se pozicije madžarskih, njemačkih i talijanskih feudalaca, generala i kapetana. Evo kako izgleda sumarna kronika događaja u Hrvatskoj, samo za onih 55 godina Vlačićeva života:

1520. (godina Vlačićevog rođenja) postaje sul-

tanom Sulejman II, budući osvajač Beograda, Budima, pobjednik kod Muhača, opsjedatelj Beča i Sigeta.

1520. u lokalnom sukobu sa Turcima na Uni, između Korenice i Bihaća, gine hrvatski ban Petar Berislavić. Poslije osam mjeseci postaje novi ban Ivan Karlović.

1521. Turci su ispred Splita i ispred Šibenika.

1521. Hrvati traže pomoć od pape, Venecije, Beča i Budima i prijete da će se inače pokoriti Turcima.

1521. pada Beograd u turske ruke. Istovremeno Turci osvajaju Šabac, Zemun, Srijemske Karlovce, Slankamen i Mitrovicu. Na drugoj strani iste godine Turci osvajaju, pljačkaju i sažiju Knin.

1522. Turci osvajaju Skradin.

1524. Kružić je potukao Turke pod Klisom.

1525. Turci provaljuju u Karlovac i Vinodol i sve do Bakra.

1526. pad Petrovaradina, bitka kod Muhača, smrt kralja Ljudevit i pad Budima.

1527. (1. siječnja) cetinski sabor bira za hrvatskog kralja Ferdinanda Habsburga.

1527. (7. siječnja) drugi sabor u Dubravi bira za hrvatskog kralja Ivana Zapolju. Pristaša Zapolje ban Krsto Frankopan gine.

1528. pada Jajce u turske ruke. Novi Ferdinandovi ljudi nisu umjeli da ga brane.

1529. zagrebački biskup napušta sa svojim četama Zagreb, tuče se, kao pristaša Zapoljine stranke, sa Ferdinandovim četama i odlazi zatim prema Beogradu, da se sjedini s turskom vojskom, koja zaštićuje Zapolju.²⁾

1529. očekuje se napadaj Turaka na Goričku. Venecija se boji za sebe.

1529. javlja pop Piero iz Šibenika u Veneciju ...

---

²⁾ Dnevnik Sanuda, Starine, 16 str. 133.

i bojim se, ako ne bude božje pomoći, svi čemo postati Turci... Govori se, da se najljepša Nijemica mogla dobiti za pedeset aspri«.³⁾

1530. Hiljadu španjolskih i talijanskih plaćenika koji ne dobijaju plaću napuštaju Beč i odlaze u Budim, Zapolji.

1532. Turci bez uspjeha opsjedaju Kisek, provaljuju u Štajersku i zatim na povratku vraćaju se kroz Slavoniju.

1532. Turci opet pljačkaju Novi Vinodol i tučeni su kod Senja. Biskup zagrebački je jedno vrijeme na strani Ferdinanda, zatim je opet protiv njega.

1533. Turci kod Obrovca grade velike lađe. Uskoci tuku Turke na moru i pljačkaju tursku i venecijansku Dalmaciju. Plijen, ljude i žito dovode u Senj. Izaslanik bosanskog sandžaka primljen je svečano u Veneciji. Na njegov doček troši se 100 dukata. Dobija na dar haljinu od bojadisanog somota vrijednu 25 dukata. Očekuje se napadaj Turaka na Ljubljani.

1537. Pada Klis poslije dvadesetgodišnje borbe za nj. Iste godine pada Požega.

1537. Sve veći broj vojnih zapovjednika u Hrvatskoj sačinjavaju Nijemci: Auersperg, Püchler, Wildenstein, Weichselburg, Trautmansdorf, Gruber, Thurn, Paradeiser. General Katzianer je vrhovni komandant vojske koja ide da osloobađa Slavoniju. U noći prije bitke Katzianer bježi i ostavlja vojsku, koju Turci kod Gorjana sasvim tuku.

1538. Ugovor između Zapolje i Ferdinanda. Hrvatska ostaje Ferdinandu.

1540. Umire Zapolja.

1541. Sultan Sulejman ponovno u Budimu. Budim postaje središte novog turskog pašaluka.

1543. Sulejman osvaja Pećuh, Stoni Biograd, Ostrogon, Valpovo, Orahovicu i Pakrac.

---

³⁾ Dnevnik Sanuda, Starine, 16 str. 143.

1547. Ferdinand zaključuje mir sa Sulejmanom i plaća Sulejmanu 30.000 dukata danka. To je ona godina kad katolički car Karlo V. i papa vode križarski rat protiv protestanata u Njemačkoj.

1552. Padaju Virovitica i Čazma.

1556. Pada Kostajnica.

1557. Tiskana je pjesma rugalica na štajerske konjanike kod Bobovca.

1561. Barun Ungnad piše iz Uracha cirkular njemačkim knezovima o hrvatskim i slovenskim prevodima u kome hoće da pobudi interes ovim razložima: »Hrvati i Slovenci su bili prije i poslije i uvi-jek surov, bezbožan i papistički narod, i vodili su takav život, da nisu poznавали ni Boga, ni njegove zakone, nisu znali za božju riječ, volju i zapovijed, da valjda ni za himbenog vraka, nisu o svemu to-me mislili i u hiljadu godina nisu imali nikoga, tko bi ih podučio u kršćanstvu«.⁴⁾

1563. Piše grof Erdödy hrvatski ban, Ungnandu, da je hrvatske protestantske knjige dao »svojim prostim bijednim popovima, da iz njih nauče Oče naš«.⁵⁾

1566. Pada Nikola Zrinjski pod Sighetom i umire Sulejman.

1567. Zagrebački biskup Juraj Drašković postaje ban.

1573. Hrvatska seljačka buna.

1575. opsada Bihaća, poraz i smrt generala Auersberga kod Budačkog, smrt Mate Vlačića u Frankfurtu na Majni.

Malo je tada staroslavno kraljestvo hrvatsko. Njegova istočna granica je negde kod Gjugjevca na

⁴⁾ *Ivan Kostrenčić*, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565, Wien, 1874, str. 47.

⁵⁾ *Kostrenčić*, isto djelo, str. 161.

Dravi i kod Siska na Savi. Na moru mu ostaje još samo Primorje od Senja do Trsata. Ali i pravni položaj tih relikvija stare kraljevine je sporan. Ferdinand i Maksimilijan Habsburgovci drže tu svoje generale, koji će od sada potiskivati u pozadinu moć, utjecaj i značaj banova. Uz generala ta mala teritorija ima i po dva bana. Feudalni gospodari Frankopani i Zrinjski, Blagajski i Krbavski, Keglevići i Tahi, Erdödi i Draškovići imaju svoje gradove i svoje vojnike. U nekim gradovima sjede uskočki kapetani (Klis, Žumberak, Senj, Lupoglava u Istri), porijeklom plebejci ali koji zbog svoje snage i junaštva brzo dobijaju plemstvo, čak i nadimak kneževski (Kružić). Između svih tih raznovrsnih gospodara, velikih i malih, vlada potajna borba i spletka, nekad čak dolazi i do otvorenih sukoba. Banovi često polažu banski položaj, jer nemaju čime da plaćaju vojsku. Feudalcima, pa čak i uskočkim kapetanim koji drže čete, kraljevi pokušavaju da plaćaju u naturi poklanjajući im, ili dajući im u zalog za dugove, gradove i zemljишna imanja. Građanstvo je malobrojno i sastoji se više iz potrošača (svećenici, oficiri, vojnici, sluge), nego iz proizvođača. Zanatstvo je slabo razvijeno, radi samo za lokalne potrebe, trgovina ne može u općem strahu i nesigurnosti da se razvija, manufakture, kakove se razvijaju na zapadu, ovdje nema. Poreska bremena prenose se na seljake, čiji ekonomski položaj postaje u istoj mjeri neodrživ, u kojoj im je fizički život ugrožen od Turaka, od razbojnika, od stranih i domaćih naoružanih bandi. Feudalci i kraljevi zapovjednici ne mogu da plaćaju vojsku, a vojnici imaju oružje i moraju da žive. Prirodno je da oni, čim mine turska opasnost, otimaju od onih koji su slabiji. Naročito od nezaštićenih seljaka. Između plemstva i naroda nema nikakvog srednjeg sloja, nema imućnog građanstva, razlike su između naroda i feudalaca suviše velike, socijalna struktura naroda je očajna.

Hrvatsko plemstvo (»staleži«) stavljeni su poslije Muhačke bitke pred odsudno pitanje: kuda sad? Ako je ugarski kralj za odsudnu bitku protiv Sulejmana mogao da pokupi samo 20.000 ljudi prema 100.000 Turaka i 300 njihovih topova (a u onih 20 hiljada bio je i neki broj Hrvata), sigurno je da Hrvati ne bi, i kad bi svi bili složni, bili u stanju da sakupe mnogo više. Prema tome, njihov položaj je bio bezizlazan, ako se Sulejman ikad odluči da preko Hrvatske krene u Italiju. Možda je trebalo mnogo diplomatske vještine venecijanske, mnogo kesa dukata da se prospe po dvoru u Carigradu, da bi se Sulejman uvjerio, da je za nj strategijski važnije i pred historijom časnije, da poslije Budima osvaja Beč, da svlada i ponizi moćne Habsburgovce, nego da se bori protiv siromašne Hrvatske, i da zauzima tkačnice i staklare talijanskih kramara. Možda je po ravnici i uz tok Dunava lakše doći do Beča, nego preko Hrvatske prodrijeti u Italiju. U Podunavlju bila su mu sigurna leđa, u Hrvatskoj je bilo lakše presjeći ustupnicu. Kroz cijeli 16 vijek (i kasnije) u Veneciji i Austriji, a u Hrvatskoj napose, glavno pitanje je bilo, što namjeravaju Turci i kuda se kreće glavna snaga njihove vojske i mjesne njihove čete. Glavno lice Sanudovog obimnog dnevnika je »el Signor Turco«. Špјuni raznih vrsta, generali, kapetani, upravitelji, svi imaju da izvještavaju o tome kretanju vojske turskog Gospodina.

Sudbinsko pitanje: kuda poslije Muhača, bilo je moguće riješiti na nekoliko načina. Mogli su Hrvati biti uz Zapolju, što je značilo biti uz Turke. Turci su im mogli osigurati neku vrstu samostalnosti, kao i Zapolji, vjersku slobodu i mir prema vani. Mogli su biti uz Ferdinanda i u tome slučaju očekivati novčane i vojne pomoći od njega. Mogli su prići Veneciji, koja je još bila bogata, moćna i vješta. Mogli su pokušati da ostanu sami, da se nagadaju lijevo i desno, da se oslone na sebe i na ono, što

imaju, da se tako održe ili da padnu. Od interesa je, da su se ozbiljno postavljale samo prve dvije alternative, a da se na četvrtu nije uopće ni mislilo. Hrvatska, za hrvatske staleže, to su bili oni. To su bili njihovi gradovi, njihove zemlje, ribnjaci, mlinovi, stupe, vinogradi i preše, njihovi kmetovi, njihove crkve i njihovi oltari, njihove grobnice i njihova imena. Da Hrvatska može biti nešto i van njih, nisu mogli ni zamisliti. Oni su tražili rješenja, koja će osigurati njihove posjede i sve njihovo vlasništvo. Iznosi se, da je najjača glava i najbolji vojnik u tadašnjem plemstvu, ban Krsto Frankopan, pristao uz Zapolju, jer se nadao, da će mu Zapolja dati Senj.⁶⁾ U pismu, koje je on pisao (29. IX. 1526.) iz Koprivnice Zuan Antoniu Dandolu u Veneciju, o raskršću, na kojem se našla Hrvatska, javlja, da su njega (Frankopana), prošle nedjelje »Signori Schiavi«, slavonska gospoda na općem saboru, na kome su bila sva gospoda, izabrali »svojim braniteljem i vodom« (guvernatore) »dajući po dukat od ognjišta« u tu svrhu. Frankopan javlja dalje, da »nadvojvoda Ferdinand skuplja u brzini svoje ljude i namjerava da zaposjedne ovu kraljevinu oružanom rukom o čemu su se sva gospoda, plemstvo i narod, jednoglasno izjavili, da će se prije predati Turcima nego da budu pod Nijemcima«.⁷⁾ Ali ima u tome pismu i pasus

⁶⁾ Venecijanski uhoda Hrvat Luka (Luca Corvato, ima i uhoda Ivan Corvato) javlja 1. decembra 1526: »El conte Cristophoro Frangapani... e andato dal vayvoda, con el quale per avanti havea bona amicitia, e se tien per certo, che esso vayvoda gli dara Segna e gli fara qualche altro bene. »Grof Kristofor Frankopan otišao je sa vojvodom, s kojim je od prije bio u dobrom prijateljstvu, pa se drži za sigurno, da će mu vojvoda dati Senj i učiniti druge usluge«. Dnevnik Sanuda, Starine 15, str. 183.

⁷⁾ Tekst pisma Starine 15, str. 180—181.

koji govori o velikom planu Krstovom. »Isto su se tako složili svi velmože (comitati), koliko ih ima s ove strane Dunava, mnoge tisuće njih, i poslali su nama (t. j. njemu), sa molbom da dođemo do njih i da budemo i njihov vođ (governatore), obećavajući mi svoje živote, zajedno sa cijelom svojom imovinom, jer u cijeloj kraljevini Ugarskoj nema ni jednog gospodina koji bi mogao da se odupre perfidnom Turčinu, osim gospodina transilvanskog vojvode«. Izgleda da je Krsto pomišljaо na neki sporazum sa Zapoljom, na osnovu kojega bi oni podijelili kraljevinu Ugarsku. Možda je mislio da će tako ojačan, na istaknutom položaju vojnog zapovjednika moći nametnuti svoju volju staležima i izdići se iznad njih. On se već nametnuo na saboru u Koprivnici, i sad se podpisuje kao »zaštitnik i braničelj kraljevine Slavonije« (tutor protectorque regni Sclavoniae). Ako dobije na svoju stranu pomoć madžarskih magnata između Drave i Dunava, možda će mu uspjeti da u Hrvatskoj postane i nešto više od bana. Venecija je već savjetovala Hrvatima da stvore nezavisnu državu i stupe u savez sa njom. Sada Krsto moli svoga venecijanskog prijatelja da nađe nekoga koji će obavjestiti Senat o tome njegovom novom položaju.

Feudalni gospodari u Hrvatskoj u cjelini ipak nisu pomišljali da stvore i ojačaju centralnu vlast u Hrvatskoj. Centralna vlast bi kršila njihovu, oduzimala bi od njihovog vlasništva. Oni su mislili da zaštite to svoje vlasništvo do kraja, i što će kralj biti dalje, to će njima manje da smeta. Oni nisu osjećali da će onaj proces centralizacije koji se na zapadu već vrši doći do srednje Evrope i do njih. I da će tada, kad centralna vlast ojača, ona biti u Beču, a ne u Zagrebu. Sto pedeset godina kasnije, kad je centralna vlast u Beču bila već dovoljno jaka, pokušaj Zrinjskih da stvore centralnu vlast u Hrvatskoj i da oni budu njezini nosioci nije više mogao da

uspije. Ono što je 1526. i 1527. i još u toku cijele prve polovine 16 stoljeća moglo biti pitanje izbora, 1670. je bila urota. Odnos snaga je bio kasnije drugčiji.

Dok je zapad gospodarski brzo napredovao, Hrvatska je nazadovala. Uzdržavanje vojske, podizanje gradova i utvrda, stalno popravljanje tih utvrda na jednoj strani, a nesiguran javni poredak na drugoj strani, koji je otežavao svaki gospodarski rad, trošio je sredstva hrvatskih feudalaca. Od 1526. do 1670. u cijelom tom vremenu kad oni još nešto znače, neće prestatи njihovo prosjačenje za novac, oružje i vojnike u Beču, Veneciji, kod pape u Rimu, pa čak i kod francuskih kraljeva. To ne znači da je stanje bilo onakvo kakvo je isticano u molbama za pomoć. Svi oni koji mole za pomoć skloni su na pretjerivanje u opisivanju svoga stanja. Kad je Petar Zrinjski u drugoj polovici 17 stoljeća tražio pomoć od francuskoga kralja, on je navodio svoju iscrpljenost novčanu. A kad su austrijski generali provalili 1670. na imanja Zrinjskih, našli su samo u Bakru, Grobniku i Kraljevici pokretnih vrijednosti za 55 tisuća forinti, a ova procjena je vjerovatno niska jer su same zalihe soli procjenjene na 30.000 forinti, a riječki kapetan cijeni te iste zalihe na 50.000 forinti. U jednom popisu se navodi da je nađeno 1020 forinti gotovog novca u Bakru, (u Čakovcu je nađeno 5.497 forinti), što sigurno nije veliki iznos, ali niti se moglo utvrditi koliko su novca oduzeli Nijemci, niti je Bakar bio blagajna Zrinjskih. U Hrvatskoj krajini (od furlanske Gradiške i Trsta do Bihaća) održavano je godine 1572. ukupno 672 konjanika i 5151 pješaka, u Slavonskoj granici (od Zagreba do Križevaca) 505 konjanika i 1565 pješaka. Troškovi hrvatske krajine iznosili su 200.000 forinti godišnje, troškovi slavonske granice 93.000 forinti.⁸⁾

---

⁸⁾ *Starine*, 19, str. 36—37.

U kojoj mjeri nisu hrvatski feudalci mogli zbog svo-
ga gospodarskoga stanja da izdržavaju ovu vojsku,
a u kojoj mjeri nisu to htjeli, neće se to moći lako
i sa sigurnošću utvrditi. Ali je sigurno da oni nisu
bili tako do kraja iscrpljeni, kako su to prikazivali.
Samo je bilo nemoguće razgraničiti njihove posebne
interese od općih interesa sigurnosti i prema tome
odrediti mjeru žrtava pojedinaca za opću stvar. Sva-
ki od njih je bio uvjeren da daje više nego što do-
biva i da mu radi toga pripada poseban položaj i
posebna nagrada. Grizli su se oni međusobno ne-
prestano, tužili i napadali, spletkarili i radili uvijek
svaki za sebe i svaki na svoju ruku. Onih osam i pô
tisuća od Nijemaca plaćanih vojnika od Trsta do
Koprivnice, Siska i Bihaća sigurno nije spasilo Hr-
vatsku. Ali je ta vojska pretstavljala trajnu poli-
tičku snagu u rukama onih koji su je izdržavali.
Hrvatski velmože su pozvali Nijemce u zemlju. Ni-
jemci će kasnije razjuriti te hrvatske velmože sa nji-
hovih posjeda, čak i iz zemlje.

Obrana hrvatskih gradova i hrvatske granice
došla je tako u zavisnost od finansijske pomoći nje-
mačkog cara, štajerskih i kranjskih staleža. Za 1568.
car je dao 50.000 forinti, za 1572. već 72.000 forinti
(6.000 mjesečno), kranjski staleži dali su za 1568.
njiveći iznos od 125.250 forinti, štajerski staleži
20.000.⁹⁾ Nijemci su dobili vojnu komandu i vojnu
blagajnu. Brzo zatim (1578.) stvaranjem vojne gra-
nica stvara se posebno administrativno tijelo u Hr-
vatskoj koje će se upravljati iz Graza i Beča. Ova
vojna i finansijska zavisnost izvršit će u toku ge-
neracija veliki uticaj na vodeće krugove prvo u plem-
stvu, a zatim i u građanstvu. Za njemačkim oficir-
ima dolaze i njemačke zanatlige i trgovci, u hrvatske
i slavonske gradove. Njemački jezik postaće polako
u gradovima drugi općevni jezik. Hrvatski plemići

---

⁹⁾ Starine 19, str. 30—33.

tražit će carske službe, postojat će oficiri i generali carske vojske. Svaki od njih nastojat će da se gore preporuči. Petar Zrinjski će sve spremiti za bunu, zakleti vojнике i oficire na vjernost sebi, u najgorjem svijetlu će prikazati bečki dvor kod Venecije, kod francuskog kralja, kod poljskog kralja, kod Sultana, pa će onda ići u Beč, moliti na koljenima za oproštenje i milost. Ova zavisnost od bečkog, štajerskog i kranjskog novca imat će i kobnih posljedica u oblasti kulture. Ne samo da će se u kulturi cijeniti ono što bude Beč cijenio, nego će se primati samo ono što Beč primi i odbijati što Beč odbije.

Kad je val protestantizma dopro do hrvatske periferije, u onom kratkom razdoblju Vlačićevog života, tri su hrvatska bana poginula u oružanoj borbi. Berislavić je pao u borbi sa Turcima na Uni, malo zatim poginuo je Krsto Frankopan u građanskom ratu, a bivši ban Nikola Zrinjski poginuo je, četrdeset godina kasnije, na vratima razrušenog Sigeta. Iz Zagreba tada nekoliko puta bježe ljudi u strahu od Turaka. Bježe ljudi i sa cijele hrvatske teritorije, na sjever i na zapad. Iz hrvatskog primorja i Dalmacije bježe na jadranske otoke, koje drži Venecija i u Istru. Turci pljačkaju, Uskoci pljačkaju, njemački vojnici pljačkaju. Takovo vrijeme nesigurnosti i očaja nije podesno za velike i odlučne kulturne pokrete. Nesigurnost i siromaštvo, strah od sutrašnjice, heterogenost hrvatskog građanstva (zanimljivo su Nijemci i Talijani), očekivanje biskupa i banova da vojnu pomoć, i novac, mjesta, položaje, službe i počasti mogu dobiti samo od pape, Venecije ili njemačkog cara, sve to je bilo razlogom da protestantizam u Hrvatskoj nije mogao naići na stanje koje bi bilo kulturno zrelo za reformaciju. Ona će uhvatiti korjena na hrvatskoj teritoriji, geografski bližoj austrijskim zemljama i Ugarskoj (Metlika, Karlovac, Primorje, Međumurje, Varaždin), odakle je dolazila. Protestantizmu će se pridružiti samo dvi-

je istarske biskupije, na kratko vrijeme. Njega će nestajati polako u onoj istoj mjeri, u kojoj ga bude nestajalo u južnim austrijskim zemljama i Veneciji. U zemlji gdje su škole bile samo samostanske i crkvene i jedina gimnazija (Pavlina u Lepoglavi) otvorena je za svjetovne učenike tek pri kraju 16 vijeka, nisu nove ideje mogle da prođu u narod, u koliko nosioci novih pokreta nisu bili biskupi ili feudalni gospodari.

Dokle je tako zapadna Evropa zaposlena u stvaranju bogatstva i nove kulture što dolazi sa tim bogatstvom, zaposlena na stvaranju većih teritorijalnih država na afirmaciji kraljeve centralne vlasti, na organiziranju vojske i administracije, na ekspanziji u nove prekomorske zemlje, a mala još preostala Hrvatska brani svaki gradić, svaku utvrdu, i svaku stopu zemlje od Turaka, tražeći pomoći na sve strane, da bi se sva pripila uz austrijske carske i staleške blagajne, u to vrijeme njemački gradovi, sa svojim još očuvanim autonomijama, sa razvijenom zanatskom i trgovačkom djelatnošću i počecima bankarstva i industrije, sa svojim novim sveučilištima i samostanima, sa svojim fabrikama papira i tiskarama, pretstavljaju relativno mirnu sredinu, koja tvrdo radeći razmišlja i zanosi se, ozbiljnu i pobožnu, punu već građanskih vrlina i još vrlo daleku od vanjskoga sjaja talijanskih gradova. Njemački kneževski dvorovi, u luksuzu i modi, ljubavnim intrigama i eleganciji, ukusu i izdacima, političkim ubistvima i prevarama, ni izdaleka se ne približavaju svojim uzorima talijanskim dvorovima u Napulju i Rimu, Firenzi i Milanu, Genui i Veneciji. Kad je Luther odlazio u Italiju i Rim, on je тамо kao barbar bio ismijan, zbog nezgrapnosti svoje, nedostatka finoće u govoru i istupanju, grubosti svoga redovničkog odijela. Gradska sredina njemačkih gradova, radina i trijezna, imala je mnogo osjećanja za pra-

vičnost i mnogo smisla za religiozno etička rezonovanja. Tu je i kršćanstvo shvaćano iskrenije i praktičnije jer je život u cehovskim organizacijama, koje su na ovome terenu imale više uspjeha i uticaja nego igdje drugdje na svijetu, pretstavljao sam za sebe neki minijaturni kršćanski komunizam, u kome se cjelina brinula za materijalnu egzistenciju i stalešku čast svakoga člana na bazi ekonomske jednakosti i isključenja svakog ekonomskog i socijalnog izdizanja jednoga iznad drugih.

Vlačić je upao u tu njemačku sredinu naglo. On je htio da bude redovnik. »Još prije nego što sam upoznao nauku Lutherovu osjećao sam u sebi mir savjesti i radost duha svetoga, ljubio sam vjeru i sveto pismo i često sam svom dušom želio da se nešto usavršim u božjoj nauci, da bih mogao da služim Kristovoj crkvi i da se zatim vratim Gospodinu«. Rođak njegovoga ujaka Baldo Lupetina, venecijanski fratar, porijeklom Istranin, odvratio je Vlačića od namjere da stupi u samostan (u Padovi ili u Bologni) i uputio ga je u Njemačku. »On mi je pripovijedao da je Luther opet pribavio čast evanđelju, pokazao mi je nekoliko spisa i savjetovao mi je, da idem u Njemačku, a ne u samostan, ako hoću da služim Bogu. Bio sam gotov smjesta i sa veseljem, i malo tjedana zatim bio sam na putu za Njemačku.«¹⁰⁾

Tako je devetnaestgodišnji Mate Vlačić otišao sa istarskog kamena i žute mršave labinske ilovače prema sjeveru, ostavivši za sobom za uvijek sunčanu lijepu Italiju, ostavivši po strani krvava hrvatska zbivanja, da bi postao najizrađeniji teolog protestantskoga svijeta. On je otišao da služi Bogu i vjeri,

---

¹⁰⁾ Obrana Vlačićeva upućena 1549 školi u Wittenbergu. Tekst na njemačkom je objavljen u knjizi *Dr. A. Twesten*, Matthias Flacius Illyricus, Berlin 1844. Citati su uzeti sa strane 37. i 38. ove knjige.

nadajući se, da će u Njemačkoj zateći znanje i mir, ljubav i vjeru, koje je u Italiji nestajalo. Vlačić je htio da stekne više znanja da bi više služio Bogu, da bi njegova vjera bila jača. Ali tek na svome životnom putu, ovaj sad mladi Labinjan upoznat će kako veliko znanje stvara veliki nemir i kako je slavno, ali teško i opasno, znati više nego svi ostali.

III. Vlačićeva životna soubina

Mir je tražio Vlačić onih dana kad je dolazio provincijalu male Braće, Baldu Lupetini, u Veneciji. Mir koji je očekivao u samostanskoj čeliji, u crkvi, u biblioteci, u razmišljanju, molitvi i zanosu. Polovinu svoje imovine (koja ipak vjerovatno nije bila velika) nudio je provincijalu kao nagradu, ako mu osigura mjesto u samostanu. Kad je došao k njemu drugi ili treći put sa istom željom, provincijal je izvukao iz škrinje nekoliko Lutherovih spisa. Baldo Lupetina, provincijal male Braće, već je bio Luteran. To je bilo 1539. Slijedećih godina časni otac Baldo Lupetina objavljivat će, u raznim krajevima Istre božju riječ, t. j. evangeličku vjeru, na narodnim jezicima, hrvatskom i talijanskem.¹¹⁾ Njegova soubina bit će još teža od Vlačićeve. Dvadeset godina držat će nje-ga u Veneciji zatvorenog kao luterana. Sudit će mu inkvizicioni sud Santo Ufficio, njegova će obrana biti

---

¹¹⁾ »Le reverend Baldo Lupetina... annonça long temps, et en differents pays la parole de Dieu en langues vulgares (en italien et en esclavon)«. — *Ch. Macrie*, La reforme en Italie, en seize siècle, ses progres ex son extinction, Geneve, 1834, str. 265. Prijevod sa engleskog. Macrie citira tu samoga Flaciusa. Lupetina, čija je sestra bila uodata za jednog Luciana, brata Vlačićeve majke, bio je također Istranin i to Labinjan ili Barbanac. Seljaci sa prezimenom Lupetina (ne Lupetino) žive i danas na cijeloj Labinštini i u selu Brateljićima na Brbanštini. Oni su Hrvati, kao i cio tamošnji kraj. Pišući o Lupetini, Vlačić i njegovo ime latinizira i piše: *Baldus Lupetinus*.

toliko važna, da će je tužitelji tiskati, i na kraju bit će Istranin Lupetina utopljen. Mladi devetnaestgodisnji Labinjan nije ni slutio, što će značiti za njega oni Lutherovi spisi. On koji je tražio mir naišao je na proteste dalekog nepoznatog njemačkog redovnika, na proteste protiv Rima, protiv Italije, protiv pape. Vlačić se zanio tim protestima. Protesti donose uvijek nemir i nemir će ostati glavni elemenat slijedećih trideset šest godina njegovog života. Od sada će on biti onaj koji će protestirati, i biti gonjen radi svojih protesta. Nije mogao da sluti taj mali širokoplečati čovjek, oštih ličnih crta i nosa kao kragulj, što sada iz Venecije ide put sjevera, da će cijela zgrada Lutherove crkve, u jednom sudbonosnom vremenu, počivati na njegovim ledima. I da je to vrijeme tako neshvatljivo blizu. U svojoj devetnaestoj godini Vlačić saznaće da postoji u svijetu, nešto kao protestantizam. U svojoj dvadeset devetoj godini Vlačić će biti najjači, najborbeniji, najuticajniji, najnesalomljiviji protestant, glavni stup evangeličke crkve. Za deset godina taj mali neugledni putnik dat će strahovit otpor papi, rimskom caru, njemačkim kneževima, Melanchtonu, svima velikim suradnicima Lutherovim, Wittenbergu, univerzitetu, katedramu i oružanim vojskama, i sam goloruk, mlad, nepoznat u zemlji, čiji jezik u govoru tek natuca, pobijedit će sve. Ta je pobjeda bila tako velika i značajna da mu luterani neće nikada zaboraviti, da je došljak Vlačić spasavajući njihove ideje i njihovu crkvu, baš time njih osramotio i omalovažio. Tok njegovog života će biti buran, potresan i dramatičan. U Vlačiću je bilo toliko unutrašnje strogosti, toliko napora za usređenim radom, toliko želje za mirom. Ništa pustolovnoga nije bilo u njemu, ništa nestalnoga. Samo je život njegov bio sama nestalnost i nesigurnost, sama selidba, protjerivanja i sukobi. To je sudskačina svih onih, koji više vole ideje nego sebe. Vlačić je bio jedan od tih rijetkih.

Evo kakvi su vanjski okviri toga života:

1520. Vlačić je rođen u Labinu.¹²⁾ Gradić Labin imao je 1910. godine 1057 stanovnika, a 1520. sigurno nije imao više. U općini Labin bilo je 1910. 1767 ili 15% Talijana i 9998 ili 85% Hrvata; prije četiristo godina odnos narodnosti mogao je vjero-vatno biti povoljniji samo u korist Hrvata. Nije tako sigurno da li je Vlačić rođen baš u gradu ili u općini labinskoj.

1536. odlazi Vlačić u Veneciju. Uči tadašnje humanističke nauke. Sluša javna predavanja popa Egnacija (Giovanni Battista de' Cipelli). Mnogo kasnije oko 1550. Egnacije je i sam bio osumnjičen da je luteran.

1539. odlazi u Njemačku. Zaustavlja se prvo u Augsburgu, Augsburska konfesija (1530.) je bila već djelo, Luther ju je tu odlučno branio, Vlačić se nada da će tu na izvoru naći pravu nauku, a i Augsburg je bio na putu za Wittenberg. U gradu koji je tada imao 45.000 stanovnika, gdje je vladao bankar Fuger, gdje se vršio glavni trgovački promet između Italije i Njemačke (preko Brennera) Vlačić je doživio, izgleda, prvo razočaranje. Kao ni danas, vjero-vatno ni tada ovaj grad nije bio protestantski, nego su protestanti bili u njemu manjina. Sam protestantski superintendent (nadzornik svećenika) Bonifacije Wolfhardt (Lykasthenes) nije bio pristaša Luthera, nego Zwinglia i nije Vlačića uputio u Wit-

---

¹²⁾ Na početku 19. vijeka nastao je spor oko toga, da li je Vlačić rođen u Labinu ili u Dubrovniku. Iznešene su tvrdnje, da u dubrovačkom arhivu postoje dokumenta, da se Vlačić obraćao Dubrovniku kao sunarodnjak Dubrovačana. Talijani su navodili, da se je Vlačić navodno odre-kao svog rodnog mjesta Labina, za to što ga nije mogao pridobiti za protestantizam. Dokazi o tome nisu iznijeti. Vidi o tome Pietro Stancovich, Biografia degli uomini distinti dell' Istria, svezak II., Trst 1829., str. 104. i sl.

tenberg, nego u Bazel. Vlačić tako ne odlazi na sjever prema Wittenbergu, nego se upućuje na jugozapad, prema Bazelu.

1539—1540. Vlačić je u Bazelu. Zwingli je mrtav, ali je Bazel uvijek neprijateljski raspoložen prema Lutheru. To je humanistički grad, Erazmo Rotterdamski je tu dugo boravio, njegov đak Myconius i nekadašnji Erazmov najближи prijatelj Simon Grynäus, filozof i humanista, vode protestansku liniju Švajcarske. Grynäus je profesor teologije. On i Myconius će biti stilizatori bazelske konfesije. Sa preporukom augšburškog superintedenta, njihovog čovjeka, dolazi Vlačić kod Grynäusa. I Grynäus uzima k sebi u kuću mladog nepoznatog putnika, koji dolazi sa kvarnerske obale. Sjećajući se toga, piše Vlačić trideset godina kasnije: »Grynäus me ne bi bio mogao sa više ljubavi da primi ni da je bio moj tjelesni otac.¹³⁾ U kući Grynäusa i na sveučilištu Vlačić uči jezike, osobito grčki i hebrejski, jer samo tako može da prodre do izvora biblije. Grčki nepravilni glagoli i hebrejsko pismo mogu biti odlično sredstvo za vježbanje. Ali nisu mogli da ispune Vlačićeve potrebe za jačim i bujnijim unutrašnjim životom. Osjeća se usamljen, potišten je. Napušta Bazel. Odlazi u Tübingen. Tamo je profesor Istranin i Hrvat Grbac (Garbitius).

1540. dolazi Vlačić u Tübingen. Grbac je tu profesor na novoosnovanom sveučilištu. Sa njime može Vlačić da govori hrvatski i talijanski, mogu da se sjećaju Istre, smokava, vinograda, lijepih proljeća, šuma maslina na buri i siromašnih malih kuća u brdovitim predjelima istočne Istre. Oko petnaest godina stariji Grbac (ne zna se ni godina ni mjesto nje-

¹³⁾ *Flacius*, *Narratio actionum et certaminum*, pisana 1568. za senat u Strassburgu. Svi naši citati bit će prema njemačkom tekstu (prijevodu) ove Vlačićeve autobiografije, objavljenom u Twistenovoj knjizi.

gova rođenja) bio je lingvist i humanist. Došao je u Njemačku 20 godina prije Vlačića, na studije po navoru Istrana, trgovaca u Nürnbergu, »jer u domovini nije bilo škola a i ne mogu se osnovati zbog čestih provala Turaka«. (Körbler, Rad 145, str. 34.). Grbac je učio u Wittenbergu, bio je Melanchtonov đak (1534.), postao tu magister artium, i odmah zatim predavač grčke književnosti na sveučilištu. Grbac je tada bio protestant, jer inače ne bi mogao biti ni promoviran ni predavati u Wittenbergu. Vrlo brzo poslije toga postao je redovni profesor grčkog jezika u Tübingenu (1537.). Za vrijeme boravka u Wittenbergu Grbac je često dolazio u kontakt sa Lutherom. On je luteran i za vrijeme boravka Vlačićeva kod njega i poslije. Blag i neborbene prirode, radin i povučen, pisac grčkih i latinskih stihova, Grbac nije uzeo učešća u borbama za konstituisanje nove crkve, kojima se kraj nije mogao predvidjeti. Ali pedagog i linguist, metodičan i strog u savladavanju materije, Grbac je mogao samo povoljno da utiče na svoga novoga zemljaka. Grbac je tad bio već drugi put oženjen, imao je sigurnu egzistenciju (sačuvao ju je tako do smrti 1559), ostajući preko dvadeset godina za katedrom u Tübingenu. Ako je Vlačića privlačila učenost njegovog zemljaka i osjećanje zajednice u tuđem svijetu, Grbčeva priroda nije mogla dugo da ga tu zadrži. Konformista, druželjubiv i lijeporiječiv, Grbac je bio sav zadovoljan sa svojim položajem i svojom sudbinom. On je bio sav zaljubljen u klasičare grčke u ljepotu riječi i moralne sentencije i smatrao je, slično kao i Erazmo, borbu između Wittenberga i Rima nećim vanjskim, političkim, u čemu je bolje ne sudjelovati. Buzećanin ili Ćić, Grbac je prema imputoznoj, oštroskoj, mornarskoj naravi Vlačićevoj prestatvljao tip pečalbara, koji je postigao svoj cilj i sjedinivši korisno s krasnim želio samo da živi u miru, da ide na prijateljske večere i da ih sam priređuje i da pedantno drži predavanja ne propustivši nikad ni

jedno. Vlačić je tu opet izgleda sa preporukom Gry-näusa, našao stan i hranu u kući Grbčevoj. Tu je Vlačić dobio i prvo zanimanje, kao repetitor iz jezika koje je Grbac¹⁴⁾ predavao. U Tübingenu se Vlačić upoznao profesorom medicine Leonardom Fuchsom, sa kojim će ostati intiman prijatelj sve do njegove smrti. (Vjerovatno je Fuchs doprinijeo da je Vlačićev sin, također Matthias Flacius Illyricus postao kasnije medicinar i profesor medicine u Rostocku). Tu je upoznao i Camerariusa, prijatelja Melanchtonovog i čuvenog pravnika Grempinusa. Ali ni tu nije mogao da ostane. Osamljenost ga je mučila, mladost vezana i neizzivljena, on je sumnjaо u sebe. Odlazi u Wittenberg, i to preko Regensburga. To je bilo za vrijeme kolokvija na saboru u Regensburgu, na koji je došao sam car Karlo V. i na kojem je imalo da dođe do nekog sporazuma između dva delegata papina i pretstavnika protestanske crkve u Njemačkoj. Sabor taj svršio se bez rezultata. Protestantni nisu popustili, a katolička strana nije kasnije htjela da prizna ni one koncesije, koje su na saboru predložili katolički delegati. Vlačić ističe da je u Wittenberg putovao preko Regensburga za vrijeme toga sabora, ali se ne zna, da li je tu koga upoznao, i da li je čuo šta se u saboru radilo. Značajno je za 21 godišnjeg Vlačića da je i tu htio da bude u središtu zbivanja.

1540. potvrđena su pravila Jezuitskog reda. Protureformacija već započinje.

1541. Vlačić trajno ostaje u Wittenbergu. Melanchton ga prima vrlo srdačno, daje mu od svoga

---

¹⁴⁾ Pišem dosljedno Grbac mjesto Grbić. Izgleda mi to ispravno. Grbića u Istri nema, *Grbaca* ima, i to baš u sjevernoj i istočnoj Istri. Nisam našao dokaze da se Garbitius stvarno zvao Grbić. Naši su od Garbitius učinili prvo Garbić, zatim Grbić, po analogiji Flacius — Vlačić.

novca za život¹⁵⁾), nabavlja mu studente koje će produčavati u grčkom i hebrejskom. Tu i sam posjećuje predavanja iz grčkog jezika.

1541. unutrašnja kriza napreduje. Vlačić je uza sve vanjske uspjehe sve očajniji. »Tu sam, priča Vlačić o svom dolasku u Njemačku, bez uticaja rđavih učitelja, i bez svoje veće krivice, zapao u najteža iskušenja, u potpuni očaj i sve paklene muke, i to stanje trajalo je tri godine. U to vrijeme moje zlo stanje se trajno pogoršavalo, i zatim godinu dana opet popustilo. U to vrijeme doživio sam na sebi i iskusio srdžbu božju, užasnu vlast đavola nad nama bijednim ljudima, silu grijeha, zloču starog Adama i njegov bijes protiv Boga. Rijetko i samo privremeno su dolazile utjehe Duha Svetoga. Tad nisam više sumnjao da se može na mene primjeniti riječ Gospodnja: Bože moj, zašto si me ostavio! Ja sam vjerovao da sam sasvim izgubljen i mislio sam na smrt«.¹⁶⁾

1541. ili 1542. dolazi Vlačić u kontakt sa Lutherom. Luther je bio već star, bolestan i iznemogao. On nije išao ni u Regensburg. Vlačić je došao do Luthera bez Melanchtonovog posredništva. »Krajem treće godine (t. j. boravka u Njemačkoj), kad sam bio na stanu kod Dr. Fridriha Backhofena, tadašnjeg đakona i zlo mi je postajalo jače, tako da sam bio siguran, da će brzo morati da umrem, primjetio je moj stanodavac, da ja radi unutrašnjeg nemira ne mogu ni da radim, pa je nastojao oko mene, dok mu nisam priznao što mi fali. On me je brižljivo tješio, nagovarao i molitvom i učinio je da me Dr. Pomeranus (Bugenhagen) doveo do Luthera. Kad me je ovaj utješio primjerom svojih i drugih i božjom riječi, i kad se je općina za mene molila, nestajalo je

---

¹⁵⁾ Preger, Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit, knjiga I., str. 21.

¹⁶⁾ Flacius, Apologia, str. 38.

zla iz dana u dan i za godinu dana bio sam ozdravljen«. Za opomenu drugima hoću da primjetim, da zlo nije trajalo ni zbog čega drugoga tako dugo, nego zbog toga, što sam ja mirno šutio i tri godine nisam ni s kime otvoreno o stvari govorio.¹⁷⁾

1543. piše Luther o Vlačiću: Flacius »nostris notissimus homo et magna fidei«.¹⁸⁾

1544. Vlačić je postao magister slobodnih umjetnosti u Wittenbergu.

1544. Vlačić je profesor hebrejskog jezika na sveučilištu. On je osiguran, ima 100 forinti plaće, drži četiri predavanja tjedno, ima prihoda od privatnog podučavanja u grčkom i hebrejskom. Ima tek 24 godine, omiljen je kod Melanchtona i Luthera i svih znatnijih protestanata u Wittenbergu.

1545. Vlačić se ženi sa pastorskom kćerkom. Luther mu je u svatovima.

1545. sazvan je tridentinski koncil. Iste godine saziva car Karlo V. sabor u Wormsu. Staleži trebaju da pošalju izaslanike na koncil. Koncil ima da odluči o načinu sjedinjenja crkava (katoličke i protestanske). Vlačić osjeća da je opasnost blizu, da je Luther na samrti, Melanchton kolebljiv i da Melanchton jedva čeka da umre Luther pa da uzmogne promjeniti kurs, a on Vlačić, još je mlad, tudinac, bez autoriteta.

1546. umire Luther, još februara. Na ljeto iste godine šmalkadski rat Karla V. i pape Pavla III. protiv protestanskih knezova i gradova.

1547. kapitulacija Wittenberga. Vlačić bježi u Braunschweig. U Braunschweigu podučava Vlačić na nekoj školi. Na jesen se vraća u Wittenberg. Univerzitet se obnavlja.

1548. donosi se zakon o interimu. Vlačić objavljuje dvije brošure protiv interima anonimno.

---

¹⁷⁾ Flacius, *Apologia*. Kod Twestena, str. 38—39.

¹⁸⁾ Preger, str. 24.: »Vlačić je naš vrlo poznat čovjek i jake vjere.«

1549. Vlačić kida sa Wittenbergom za uvijek. Objavljuje treću anonimnu brošuru protiv interima. »Svoje ime nisam navodio zato jer su nasilnici prijetili smrću onima, koji budu protiv velikog i malog interima i jer ja nisam namjeravao da poduzmem daljih i drugih koraka u toj stvari. Izgledalo mi je nezgodno, da neki mlad čovjek . . . i još uz to tuđinac, raspravlja na njemačkom jeziku o tako važnoj stvari, kad je crkva imala i učenih ljudih i dostoјnih učitelja, kojima je to više priličilo. Vjerovao sam da bi moje ime bilo premalo prikladno za važnost i ugled, sa kojim mora da raspolaže onaj koji nastupa opominjući i sa prijekorima.«¹⁹⁾ Vlačić je tek u 29. godini. Prije kidanja on se nekoliko puta obraća Melanchtonu, koji je jako kolebljiv. Na kraju mu Vlačić upućuje pismenu molbu za dopust. O Uskrsu 1549., kad sam uvidio da dolaze novosti (u crkvenim stvarima po naređenju cara, primjedba pisca) i kad sam odmjerio opasnost koja mi prijeti zbog mnogih spisa, što sam ih objavio, odlučio sam da ostavim Wittenberg. S toga sam molio Melanchtona u posebnom aktu, da mi dozvoli da odem neko vrijeme u inozemstvo, kako zbog moga zdravstvenog stanja, tako isto i zbog onih promjena (crkvenih), u kojima neću da sudjelujem. Ovo zadnje sam izrično dodao. I tako sam otišao sa njegovim dopuštenjem, premda sam imao sasvim unosan položaj na kome sam mogao bez opasnosti da ostanem, samo da se nisam brinuo za promjenu i propadanje religije. Na drugome mjestu nisam imao ni najmanje izgleda za svoje održanje. Otišao sam ostavivši ženu koja je bila pred porodom . . .«

1549. Vlačić luta. Prvo je u Magdenburgu, koji je protiv interima, hoće da ostane tu, ali se boji da će Magdenburg biti opsjetnut i traži sklonište za ženu i dijete, koje će mu se roditi. Zatim je u Lüne-

---

¹⁹⁾ *Flacius, Narratio, kod Twestena, str. 70.*

burgu. Otuda odlazi u Hamburg. Svuda nastoji da iznese svoje gledište na crkvena pitanja. Hamburški svećenici obećavaju mu pomoć u borbi i odobravaju njegov stav. Ali Vlačić osjeća snagu svoga pera, i hoće da piše. Od svih gradova samo Magdenburg se odvažuje da tiska stvari protiv interima. Vlačić se vraća u Magdenburg, gdje postaje nadzornik tiskare. Ovaj detalj izgleda nam odsudan, najodsudniji u Vlačićevom životu poslije Lupetinovog savjeta i kontakta sa Lutherom. Stalno kretanje u velikoj radio-nici tiskarskoj, gdje kloparaju poludrvni strojevi, razliva se crna tiskarska boja i na njegov stol dolaze vlažne tek tiskane strane papira, izaziva sudbonosnu strast u Vlačiću. Zatvoreni labinski temperamenat, koji vlada sa mišljju bolje nego sa jezikom, koji bolje umije da piše nego što govori, zanosi se svojim mislima koje može da vidi tiskane velikim slovima iscifranim inicijalima, dvobojnim, crnim i crvenim tiskom. Redovnik u njemu mijenja se u borača, u novinara, u političara, teolog postaje naučnik i povjesničar, koji kritički istražuje izvore, on postaje urednik i pisac velikih enciplopedija, piše strahovito mnogo, i tiska više djela nego nijedan drugi čovjek u historiji prije njega.

1549. godine već Vlačić piše i tiska bujicu spisa na latinskom i njemačkom, sad pod svojim punim imenom. Tada piše i prvi komad svoje autobiografije: *Apologia M. Fl. Ill. od Scholam Vitenbergensem in Adiaphorum causa i njemačka izdanja istoga spisa Entschuldigung M. Fl. Ill. geschrieben an die Universitet zu Wittenberg der Mittelding halben*, zatim niz polemičkih spisa, nekoliko protiv Melanchtona, jedan protiv nekog pastora, i oko deset drugih spisa, koje se odnose na odbranu luteranske linije protiv Rima, i protiv kompromisne struje kod njemačkih protestanata.

1549. rodio se Vlačiću sinčić, koji je poslije nekoliko dana umro, da ga on, daleko od svojih, nije

ni vidio. U svojoj obrani Vlačić piše: »Još uvijek nisu mi tako žalosni ni moje progonstvo, ni siromaštvo, ni sramota, ni razdvojenost od najdražih, ni teškoće, kojima su oni izloženi, kao pogled na ono, što ti ljudi (t. j. kompromisni luterani, primjedba pisca) rade. Dapače kad na to pomislim, molim Boga, da me uzme iz ovakvog života, i ovakvog nesrećnog stanja stvari, i tada smatram da je srećna bila sudbina moga sinčića koji se rodio, dok sam ja bio u tuđini, i kome se Bog smilovao... i uzeo ga k sebi«.²⁰⁾

1550. car Karlo V. izdaje bruseljski edikt koji je uperen protiv cijelokupne reformacije. Luther, Zwingli, Bucer i Calvin u njemu se izrično spominju. Ako bude netko širio njihove knjige ili branio njihova učenja, i ako to ne opozove, ima biti pogulan i to muški mačem, a žena će biti živa zakopana, njihova imanja pripast će državi. Car dolazi лично u Augsburg. Iz Augsburga protjerani su svi svećenici protestanski, zabranjena je evangelička služba božja.

1550. Magdenburg je centar svake protivcar-ske, protivrvimske, protivkompromisne akcije. Svi buntovni njemački teolozi stekli su se ovamo. Brošure kojima se naučno pobijaju kompromisne teze, rugalice, pjesme protiv kompromisa, medalje, slike, drvorezi, sve sa čistom luteranskom tradicijom i antikompromisnom tendencijom izlazi iz Magdenburga. Pošto je dugo pod vodstvom katoličkih njemačkih biskupa vodio križarske ratove protiv Slavena, Magdenburg je u 13. i 14. vijeku popriše velikih unutrašnjih borbi. Na kraju pobjeđuju cehovi koji u 14. vijeku preuzimaju upravu grada. Taj građanski elemenat, cehovske čete, želja za nezavisnošću, Luthe-rova nauka koja odgovara cehovskom poredku daje Magdenburgu njegovu otpornu snagu. Na čelu či-

---

²⁰⁾ *Apologia*, str. 58.

tavog otpora je Vlačić. Premda mu je tek 30 godina i premda je tuđinac, a u grad steklo se mnogo duhovnika i starih luterana, Vlačić je najbistriji, najumniji, on piše najbolje, najjasnije, njegova je linija čista. Oko trideset pet spisa objavljuje Vlačić te godine skoro isključivo u Magdenburgu. On piše komentar uz bulu pape Pavla III. o ponovnom sazivu koncila (Bula Antikristova). On dokazuje teološki, historijski i logički opravdanost borbe protiv kompromisa. Objavljuje u posebnoj knjizi nekoliko Lütherovih pisama, kako je i Luther u potpuno istim situacijama postupao kao on sada i sumnjao u dosljednost svojih suradnika, koji su ga sada zaista prevarili.

1550. naređuje car da se Magdenburg zauzme i prisili na pokornost. Ali Magdenburg je jaka tvrđava. Moric Saski dobija od cara 100.000 dukata odmah i 50.000 mjesечно za opsadu grada. Opsada Magdenburga počinje septembra 1550.

1551. Opsada Magdenburga traje do novembra 1551. Grad očekuje pomoć i ne predaje se. Vlačić je u svom elementu borbe. Još 1. juna 1551. poslje osammjesečne opsade piše borbenu brošuru, diže duhove građana i obrane da izdrže i vjeruju: »Vermannung M. Fl. Ill. zur gedult und glauben zu Gott, in Creutz dieser Verfolgung. Geschrieben an die kirche Christi zu Magdenburg 1551. 1. Juni«. Slijedećeg mjeseca izdaje novu brošuru u kojoj dokazuje, da su svi (t. j. car, kneževi, otpadnici, kompromislije), koji progone Isukrstovu crkvu u Magdenburgu progonitelji Isukrsta: »Dass alle Verfolger der Kirchen Christi zu Magdenburk, Christi des Herrn Verfolger sindt. Geschrieben zur Warnung an alle christen, und sonderlich an das Kriegsvolk der Feinde. Durch Matthias Flacius Illyricus, Magdenburg 1551. Juli«. Magdenburg je za Vlačića »Isusova kancelarija«. Prijete mu Wittenburžani, prijete mu iz tabora opsade, da će biti obješen, kad im padne u ruke, ali

Vlačić ne popušta. Bistar Labinjan se razvio u političara, koji zna da među vojskom koja Magdenburg opsjeda nema velikog jedinstva i ima manje odanosti caru, nego što car sluti. I on piše svoje spise ne samo da digne i održi na visini otpor građana u opsjednutom gradu, nego i da apelira na opsjedачe da promjene svoj stav. Tako Magdenburg koji je vodio nekad nemilosrdne borbe protiv Slavena, doživljuje, da ga jedan Slaven vodi u borbu protiv njemačkog cara i protiv carskog izbornog kneza. Ali Vlačić se ne ograničava na to da objavljuvaju mješta iz psalma i tumačenjem psalama uvjerava građane Magdenburga i opsadu da je luteranska stvar ispravna, da piše poslanice kao: »Ein geistlicher Trost dieser betrübten Magdenburgischen Kirche Christi, dass sie diese Verfolgung um Gottes Worts und keiner andern Ursach habben, leidet«, nego on istovremeno piše i objavljuje veće teološke radove o tumačenju pojedinih mjeseta pisma. U opsjednutom gradu on izdaje jedan tumač nekih teških mjeseta Pisma od 176 strana na latinskom jeziku.

1551. novembra, Magdenburg se predaje sa povoljnim uvjetima. Moric Saski je primio u svoju vojsku čete koje su isle u pomoć Flacianerima (Vlačićevoj stranci), okreće se protiv cara, daje slobodu Vlačiću i svima teologozima, koji su sa njime. Protestantski pisci (Twisten, str. 10) misle, da je na Moricov preokret morao da ima sudbonosan uticaj Vlačićev otpor. Prvo je poslije predaje, dobio religioznu slobodu Magdenburg, zatim će je dobiti i njemačke države. U uvjetima, koje je grad stavio, prilikom predaje, bio je život Vlačićev i njegovog prijatelja Galla (Gallus). Izborni knez je izjavio da nema ništa protiv njih. Oni mogu slobodno da žive u njegovim zemljama ili da odu gdje hoće.

1552. Moric Saski udara na cara u sporazumu sa kraljem Ferdinandom, carevim bratom. Moric provaljuje u Bavarsku, car bježi iz Innsbrucka, Moric

pljačka Insbruck, vraća se u Bavarsku, hoće da napadne Frankfurt na Majni. Dolazi do zaključivanja pasauskog ugovora, koji osigurava protestantima vjersku slobodu i ustavnost njemačkim državama.

1552. Vlačić je pobjednik. Njegov autoritet i uticaj je porastao. Poraslo je i njegovo samopouzdanje. Ali Vlačić ipak bježi iz Magdenburga. Suviše je promjenljivo držanje mogućnika, da bi on vjerovao u Moricovu riječ. On se bojao da ga ipak čete Moricove ne zarobe i ne ubiju i sklanja se u nedaleki gradić Kothen. Opet je na ulici i bez sredstava. Ostaje u Kothenu pola godine od novembra 1551. do proljeća 1552.

1552. Još u Kothenu zatiče bjegunca Vlačića jedna laskava ponuda pruskog vojvode Albrechta. Štěénik Albrechtov profesor teologije i pastor Osiander je u teološkom sporu sa Wittenberškom školom. Vlačić navodi da mu je Osiander stari prijatelj. Pruski vojvoda nudi Vlačiću, gladnom bjeguncu, bez mesta i službe »znatan dar« ako se stavi u ovom sporu na stranu svog prijatelja Osiandera, a protiv svojih protivnika u Wittenbergu. Wittenberg u tome momentu traži već da se Vlačić protjera iz Kothena i iz Njemačke. I tu tvrdi Istranin ostaje načelan. »Ipak sam više volio da u borbi na strani mojih najgoričenijih neprijatelja, na strani Wittenberžana, koje je Osiander napadao, nego da se na strani ovoga svoga staroga prijatelja borim protiv istine.«²¹⁾ Vlačić se vraća u Magdenburg i piše niz teoloških spisa protiv jedne publikacije Osianderove. Oko deset spisa piše Vlačić 1552. i 1553. protiv učenja Osianderovog. Osiander odgovara, ali umire g. 1552. Značajna je brošura Vlačićeva: *Protiv bogova u Pruskoj* (»Wider die Götter in Preussen. Dass nur eine einzige wesentliche gerechtigkeit Gottes sei, die nemlich, so inn den zehn Geboten offenbart ist. Ein

---

²¹⁾ *Flacius, Narratio*, str. 78.

kurzer, heller und klarer bericht von verdienst und Gerechtigkeit Christi»). Kratko, svjetlo i jasno hoće Vlačić da piše i tako unaprijed daje karakteristiku svoga stila.

1553. Vlačić stvara plan u Magdenburgu za izdavanje dvaju velikih historijskih djela. »Radim na velikom planu, piše Vlačić 7. marta 1553. propovjedniku Hartmanu Beyeru u Frankfurt, na planu koji je naravno mnogo iznad mojih sila, ali ako se on izvede, bit će crkvi od izvanredne koristi. Prvo želim da napišem katalog svih onih ljudi, koji su se rječju i pismom prije Luthera blažene uspomene, borili protiv pape i njegovih zabluda. Zatim želim, da se napiše povijest crkve«. Izgleda da je već tada imao mnogo materijala za prvo djelo, koje je samo njegovo. Za drugo djelo izrađuje iscrpan i opsežan plan i traži suradnike.

1553. uza sav taj rad, Vlačić nalazi vremena i smisla za nove teološke borbe. Novi spor se vodi sa Gasparom Schwenkfeldom, kome je tada 63 godine. Schwenkfeld je iz viteške obitelji, bio je luteran i otpao je, propovjeda religiozne ideje, koje odstupaju od učenja Luthera. Luther ga je već 1527. godine odbacio kao sektaša. Vlačiću će borba oko teoloških sporova i tumačenja Pisma ispuniti slijedećih nekoliko godina. Takvih teoloških sporova ima tada vrlo mnogo. U isto vrijeme traje dalje borba oko ispravnosti njegove taktike u interimu. Wittenberžani mu nikako neće da priušte da ih je pobedio. Odjek borbe oko interima trajat će godinama, Wittenberžani će Vlačića neprestano ocrnjivati.

1554. Vlačić je već organizirao društvo za pisanje i izdavanje crkvene povijesti. Glavni suradnik Wagner već putuje po inozemstvu da u bibliotekama traži važnije dokumente. Pozicija Vlačićeva i njegov ugled u protestantskom svijetu raste. Njegovo mišljenje se sve više traži i sve više cijeni.

1555. Augsburški mir. Protestanske zemlje i gradovi dobivaju slobodu vjeroispovjesti. Definitivna propast interima.

1556. Vlačić je pozvan za profesora u Jenu i u Heidelberg. »Prema koncu 1556. hitno su me pozvali mladi saski kneževi da zauzmem jednu profesuru i mjesto generalnog superintendenta u Jeni. Obećao sam, ali sam tražio polugodišnje odlaganje, da bih mogao da svršim crkvenu povijest, katalog svjedoka istine i posljednji dosta opširan spis protiv Schwenkfelda, koji sam posvetio strassburškom senatu. U to sam dobio od izbornog kneza Otona Henrika poziv za Heidelberg, a obećao sam da će tamo ići, ako mi saski kneževi ushtjednu dati dozvolu. Pošto oni nisu htjeli, otišao sam o Uskrusu 1557. u Jenu«. Tako Vlačić napušta Magdenburg, poslije skoro osam godina boravka u njemu. Volio bi da ide na zapad, u Heidelberg, ali mu kneževi, sa kojima je sada u vezi, ne daju. Izgleda da Vlačić sluti da mora negdje naći mjesto, gdje spletke i uticaji Wittenberžana neće dosizati. Jer on je sada opet sa njima u sukobu. Osim starog obračunavanja Vlačić vodi sa profesorom teologije i svojim bivšim rektorm Majorom i njegovim prijateljem Meniusom teološki spor oko toga da li su potrebna dobra djela za spasenje. Vlačić brani opet Lutherovu tezu, da dobra djela nisu potrebna, nego jedino vjera, jer se kod dobrih djela ne može znati kolika treba da budu, kad treba da počnu, i da li se dobrim dijelima mogu otkupiti prijašnji grijesi. I taj spor, koji se vodi u polemičkim spisima još od 1552., trajat će još nekoliko godina. On je pooštren time, što Major za vrijeme interima nije bio otvoreno na strani interima, nego je još igrao dvoličnu ulogu.

1556. izlazi prva velika knjiga Vlačićeva: Catalogus testium veritatis. Kad bude Vlačić davno mrтav, neprijatelji njegovi, naslijednici Wittenberžana, će izmisliti da je Vlačić ukrao rukopis kataloga u

nekom samostanu, odnosno da je prepisao rukopis nekog opata, pisan prije sto godina. Preger je sa mnogo uspjeha dokazao neosnovanost ove izmišljotine, objavljene tek pola vijeka poslije Vlačićeve smrti. Što je najvažnije, uopće ne navodi se gdje je Vlačić trebao taj rukopis da ukrade.

1556. prije odlaska u Jenu Vlačić nastoji da iskoristi jednu priliku koja mu se pruža, ili bar tako njemu izgleda, da se izmiri sa Wittenbergom. Melanchton je bio izjavio da želi to izmirenje. Držanje Vlačićeve na strani Wittenberžana u sporu oko Schwenkfelda ublažilo je, bar u srcu Melachtonovom, oštricu prijašnjih sukoba. Političke vlasti (kneževi) tražili su također pomirenje između Melanchtonovaca i Flacijanista, t. j. između Wittenberga i Magdenburga. Najvažniji teolozi u Njemačkoj su na Vlačićevu strani i on nema razloga da popušta. Vlačić izrađuje osnovu za izmirenje u 13 tačaka. Wittenberžani su imali da potpišu kolektivno, zajedno sa Magdenburžanima deklaraciju, kojom se osuđuje adiaforizam, koji je uskrsnuo za vrijeme interima i bio branjen od Wittenberžana, a napadan od Vlačića. Adiaphora, njemački Mittelding, trebale su da budu »neutralne« stvari u crkvenim obredima, stvari koje katolička crkva ima, luteranizam ih je napustio, a interim bio ponovno zaveo kod luterana. Wittenberžani izjavljuju pismeno da su sporazumno da drže lično razgovor sa Vlačićem. Vlačić je srećan. Kuriri Vlačićevi i Wittenberški putuju često između Wittenberga i Magdenburga. Melanchton i Vlačić opće preko trećih lica, i to postaje kobno za sporazum. Jedan pouzdanik Vlačićev krivo iznosi Vlačićevu stvar Melanchtonu. Jedan prijatelj Melanchtonov Francuz Hubert Languet, pjesnik i lutalica iz Burgunda (Viteux), neki profesionalni posrednik, putnik, kurir i diplomat, u cijelini hohšapler, dolazi više puta kod Vlačića i razgovara sa njime o izmirenju. On je lice Melanchtovovog povjerenja jer i

stanuje kod Melanchtona, neka vrsta kućnog prijatelja da pravi društvo Melanchtonu. Vlačić je predlagao lični sastanak sa Melanchtonom u prisustvu najviše dva svjedoka sa svake strane. Obećavao je umjerenost u riječima, ali u stvari neće odstupiti. Melanchton odbija. Dostavljeni mu je ništa manje nego da će ga Vlačić ili njegovi prijatelji na sastanku ubiti...²²⁾ Ali u svom pismu Melanchton odvaja Vlačića od grupe ljudi »koji su zadojeni neznalačkom i bijesnom mržnjom«, a koji su Vlačićevi prijatelji. Iz tog pisma Melanchtona, najvećeg i najjačeg neprijatelja Vlačićeva, vidi se veličina Vlačićeva. Ma koliko da je okolina Melanchtovova u želji da polaska ovom starom i taštom čovjeku, ocrnjivala Vlačića, odbijala da sudjeluje na sastanku sa Vlačićem, i ako bude Melanchton na to pristao, sam Melanchton nije nikad prestao da cijeni i tajno voli tog labinskog došljaka. Površan, spletkarski um Languetov, (Francuz iz Burgonje posreduje između Hrvata Vlačića i Nijemca Schwarzerda, t. j. Melanchtona), oktobra 1556., piše pismo Melanchtonu da je prokljuvio zašto Vlačić nastoji na izmirenju. Languet piše da je Vlačić u očaju, pošto ne može da ostvari zamišljeno djelo crkvene povjesti. Ipak Vlačić sakuplja što više novca za ovo djelo. Oni koji daju priloge, javlja Languet, su nestripljivi, traže knjigu, Vlačić se boji kako će dati računa za djelo koje nije nikad ozbiljno pomišljao da izda. Pregovori sa Melanchtonom su mu sredstvo da izazove uzbunu, da bude istjeran iz Magdenburga i tako se sa novcem izvuče iz klopke u koju je zapao obećavajući crkvenu povjest i prikupljajući za nju novac.²³⁾

---

²²⁾ Preger, II. knjiga, str. 17.

²³⁾ Dijelove ovog pisma na latinskom jeziku objavljuje Preger, II., str. 31.

1556. Vlačić u jednom pismu spominje svoju bolest. Kaže da će radi zdravlja poduzeti putovanje, koje će duže trajati. Premda se ne vidi, kakva je bolest, izgleda da je već Vlačić znatno iscrpljen. Na sve strane borba, nezahvalnost i intrige. On piše debele knjižurine u malim izbama u krugu mnogobrojne svoje djece.

1557. januara mjeseca jedna deputacija sjevero njemačkih teologa pokušava da posreduje za ponovno izmirenje. Izaslanici Magdeburga, četiri, među njima i Vlačić odlaze u Kosswig gradić nedaleko Wittenberga. Pregovori se vode nekoliko dana. Posrednici putuju između Kosswiga i Wittenberga. Mjenaju se zapečaćena pisma. Centralna tačka sporu je: naknadna osuda interima i adioforizma od Witterberžana. Pomirenje ne uspijeva.

1557. Vlačić odlazi u Jenu. Gotov je rukopis prvih triju svezaka crkvene povijesti.

1558. započinje sudbonosan boj Vlačićev protiv teze o slobodi volje. Victorin Strigel (Strigelius) profesor teologije u Jeni, kao i Vlačić, počinje prvo tajno, pismima, da radi protiv Vlačića. Strigel je po prvoj ženi zet Franca Burgharda savjetnika na kneževskom dvoru, po drugoj ženi je zet profesora Schnepfa. Za vrijeme interima bio je Strigel na strani Flacijanista i za vrijeme svih pregovora sa Wittenbergom također. Ali i on je sasvim ličan i dvoličan. Velik, snažan, pun samopouzdanja, vješt u prikupljanju studenata, što je važna stvar na novim sveučilištima, autoritativan, dak Melanchtonov, iskusan u intrigama, zavidan Vlačiću na njegovoj pameti i ugledu, koji je rezultat znanja, a ne tjesne konstitucije i veza, Strigel brzo postaje neugodan Vlačiću u profesorskem kolegiju. Bolestan, umoran, opterećen obitelju, u borbi sa svima, Vlačić želi da stvori snošljive odnose u Jeni. Kad saznaće za Strigelove intrige on prvo pokušava da ga odobrovolti, hvaleći na predavanjima Strigela i njego-

vog tasta Schnepfa. Ali brzo dolazi do otvorenih sukoba. Strigel prelazi otvoreno na stranu Wittenberžana. Neće da se pokori ni pomiri.

1559. marta bez Vlačićeva znanja knez naređuje da se Strigel hapsi. Za Strigela se zauzimaju hesenski, pfalački, wittenterški i pruski kneževi, čak i kralj Maksimiljan. I Vlačić misli da se »zablude ne mogu iskorjeniti nasiljem svjetovnog mača«. Septembra je Strigel pušten. U tome momentu još je knez na strani Vlačićeve. Ali on će ga brzo napustiti.

1559. izlazi prvi svezak crkvene povjesti. Ogranak folijant.

1560. spor sa Strigelom traje. Dolazi do javne diskusije između Vlačića i Strigeliusa na historijskom weimarskom gradu o slobodi volje. Izgleda da je Strigel vještiji govornik od Vlačića. Utjecaj na dvoru je protiv Vlačića. Diskusiju je vodio knežev kancelar Bruck, koji je sasvim na strani Strigela. Knez lično je i poslije diskusije na strani Vlačića, ali oprišta Strigelu, zbog njegove govorničke vještine.

1560. umire Melanchton u 63. godini. I on je bio krhak i slaboga zdravlja. Zadnjih 15 godina života tražio je neprestano obzira prema sebi, zbog svoje bolesti i starosti.

1561. intrige protiv Vlačića su sve jače. Vodi ih osim Strigela jedan propali kandidat za profesuru, Stössel, koji Vlačiću izmamljuju pismeni referat, kojim Vlačić kritikuje postupke dvora i nenadležnost dvora u crkvenim stvarima. Stössel radi zajedno sa dvorskim kancelarom Bruckom (Pontanus). Taj Bruck ima da odlučuje o Vlačiću. Taj isti Bruck koji sada kroji sudbinu stranca Vlačića bit će, malo kasnije, od istoga dvora obješen. »Knez je predao našu stvar Pontanusu, a ovaj je formalno bijesnio, djelimično za to što su ga naši neprijatelji posebno podbadali, konačno zbog toga, jer je često bio pijan«.²⁴⁾

²⁴⁾ Flacius, Narratio str. 86.

Da ilustrira način razgovora dvora sa teologima tada, Twesten navodi da je dvorski kancelar pijanac Bruck, primio teologe ovim riječima: »Vi crni, crveni, žuti, očajni varalice i nitkovi. Vi papistički vragovi... Odlazite od mene, i, ako ne izadete, udarit će vas u lice...«²⁵⁾

1561. krajem godine Vlačić je otpušten sa sveučilišta u Jeni. On izrično navodi da je otpušten zbog svojih nesuglasica sa dvorom. Kneževski dvor je sebi prisvojio pravo najviše odluke o crkvenim stvarima. Vlačić je bio pozvan da to usvoji. On je izjavio da je to protiv njegove savjesti. Između ostaloga knez je zahtjevao da Vlačić ne smije ništa da tiska, što ne odobri on ili njegovi (kneževi) savjetnici. »To nismo mogli da obećamo, kaže Vlačić, jer svakome, pa i najmanjem u carstvu Isukrstovom mora da ostane neskraćena sloboda vjere, savjesti i isповjeđanja. Prije svoga otpuštanja on je vodio jednu dramatičnu borbu sa kneževskim dvorom, koja mnogo potpisće na Vlačića iz Magdenburga.

1561. 10. decembra onoga istoga dana kad je u Jeni otpušten, zajedno sa svojim drugovima Wigandom i Judexom, Vlačić piše u Regensburg. U njegovoj glavi već se rodio plan budućega rada. On hoće da osnuje Akademiju u Regensburgu. »Znaj, piše Vlačić prijatelju, da smo otpušteni i da su nas pri tom sramotili, kao da smo davali povoda za pobunu. Zato mislim da li ne bi mogli tamo živjeti i osnovati neku malu akademiju. Jer mi moramo odavle nekamo, gdje bismo mogli živjeti i raditi... Ako bismo bili sva trojica tamo mogli bismo držati predavanja iz dijalektike, jezika i teologije. Nekoliko dana kasnije vraća se Vlačić na tu misao i detaljnije razrađuje misao o akademiji. Regensburg mu izgleda podesno mjesto za akademiju. Tamo bi dolazili mladići iz Austrije, Bavarske i Češke otuda bi

---

²⁵⁾ Twesten, opaska na str. 86.

se mogla evangelička nauka širiti u druge krajeve. Regensburg bi mogao postati centar i za ilirsku reformaciju. Teolozi u Regensburgu mogli bi pomogati i rukovoditi prevađanjem biblije na ilirski jezik.²⁶⁾ Oba druga Wigand i Judex vraćaju se u Magdenburg i nisu oduševljeni njegovom idejom. Ali on odlučuje da putuje u Regensburg. Vuče ga jug i želja da bude bliže svojima i da radi sa njima. Zovu ga u Magdenburg, ali on neće. A pri svemu tome on zna kako postaje bezizlazan njegov položaj. Vlačić piše: »Neka mi se Bog smiluje: ja sam slab, prognanik, omrznut od cijelog svijeta, natovaren djecom, ja sam jedan boležljiv čovjek, koji brzo stari«.²⁷⁾ A tek mu je 41 godina! Taj bolesni i rano ostarjeli Hrvat dobija nostalгију за svojim sunarodnicima, misli da stvori u Regensburgu slavensku akademiju za Hrvate, Slovence i Čehe, da se tu prevodi biblija na hrvatski i da tu osnuje slavensku tiskaru.

1562. jedan student u Jeni, Durnpacher, imao je prepisanih 10 točaka, u kojima je Vlačić naveo razloge svoga otpuštanja. Kad je davao na prepis drugima bio je Durnpacher uhapšen, vezan i odveden u Weimar. U Weimaru je osuđen na smrt, ali je kasnije pomilovan i prognan. Bilo je naređeno da se Vlačić uhapsi (januara 1562.). Vlačić bježi iz Jene zimi, po snijegu, i skriva se dva dana kod prijatelja Marka Wagnera u Buflebenu. Odatle, preko Fulde i Nürnberga putuje u Regensburg. Preger navodi, da je Vlačić tada imao najmanje sedmoro djece.

1563. putuje Vlačić u Istru i Veneciju. Izgleda da je to jedini put da se on vraća u domovinu. Istina Luther navodi u jednome pismu protestantima u Veneciji od 13. juna 1543. godine, da je donosilac toga pisma Vlačić. Tad je Vlačić valjda bio pred odlukom da li da se vrati na jug, među svoje, ili da ostane u

---

²⁶⁾ *Preger*, knji. II., str. 175—176.

²⁷⁾ Isto mjesto, str. 176.

Njemačkoj. Vlačić se već tada zauzimao za svoje zemljake u Istri i naročito za Lupetinu, koji je već bio u tamnici u Veneciji. Ali nigdje više nema spomena o tome putu i Vlačić kad govori o putu u Istru spominje samo put 1563. S toga nije isključeno, da je Vlačić 1543. samo htio da putuje, i tada mu je Luther napisao ono pismo, koje je Vlačić, a može biti i sam Luther predao nekome drugome. Sada na putu u Istru zaustavljao se u Kranjskoj i Štajerskoj, razgovarao je sa hrvatskim i slovenskim protestantima. Kao rezultat ovoga puta spominje se da je tada prodao jedan dio svoga imanja u Istri. Ne zna se gdje je bilo to imanje. Vlačić je bio ovlastio nekog Perlensteinera (Preger, II., str. 177.) da vodi brigu oko prodaje tog imanja, koje je sigurno bilo negdje u okolini Labina. Po svoj prilici je u taj čas imanje bilo na teritoriji koju je držala austrijska vojska. Granica u Istri između venecijanskog i austrijskog posjeda je bila vrlo pomična. Ali nije prodaja imanja bio jedini cilj Vlačićeva puta. Gradski senat u Regensburgu odbio je molbu njegovu i Galla za otvaranje Akademije. Vlačić je pomišljaо da akademiju otvori u Celovcu, gdje bi bio među Slovencima i bliže Hrvatima, a ipak zaklonjen od turskih bojišta. Vjerovatno je mislio to isto i za Ljubljani ili Graz. Celovac (Klagenfurt) Vlačić izrično spominje u jednom pismu Gallusu još 1562., ali se boji da će i u tom gradu naići na otpor gradskog senata. Poduzetljiv praktičan i realan, kakav je bio, Vlačić je na tom svom putu pokušavao da nađe i sredstva za svoju akademiju. U tom cilju obraćao se kranjskim staležima i razgovarao sa Klombnerom. I njegov memorandum upućen tada Veneciji, o koristima što bi venecijanska republika imala, ako bi pristupila protestantizmu imao je isti cilj.

1564. umire Vlačiću prva žena, pri dvanajestom porodu. Ona je bila kćerka Mihaela Faustusa, pastora u Dabrunu »siromašnog i pobožnog starca, koji

je osjedio u službi Crkvi«, kako piše Melanchton. »U suzama i brigama izjedam se, piše Vlačić povodom te smrti, i nema sata da mi slika pokojne drugarice ne dolazi pred dušu. Često razmišljam o tome, da mi ona kod tako velikog križa nije nikad svjetovala ništa zlo, premda nije bila ni tjelesno ni duševno baš najjača uslijed mnogih poroda« (Preger II, str. 232). Zaista je morala biti dobra žena i njezin život težak, kod tako nemirnog života muževljeva i koja u 19 godina rada 12 djece.

1564. Vlačić je već u punom očaju. Sam mora da vodi brigu o djeci i domaćinstvu. On je sam bolestan i ne može da jede nikakva obična jela, ni mlijeko, ni slano, ni papreno, ni kiselo, ni hladno, ni jaja. Pokušava da jede sirovo meso. Izgleda da stanaće u kući sa tuđim namještajem, jer se žali da mu je jedan dječak razbio kameni stol, za koji će morati platiti tri talira (Preger II, str. 232). Mora da se vjenča po drugi put, tek devet mjeseci poslije smrti prve žene. I druga žena Magdalena Ilbeck je kćerka pokojnog pastora. Ali stvari ne idu sa njime na bolje. U jedan mah četiri djeteta mu leže bolesna i jedno od njih je sigurno da će umrijeti i želi da umre, »jer je u nebu bolje nego ovdje«. Jedan sin Matija, već studira medicinu u Strassburgu. Dva djeteta spominje Vlačić pri ovoj bolesti po imenu to su Andrija i Marija. Bolest Vlačićeva ide također na gore. On sluti da neće više dugo živjeti. Ima groznici, tresu mu se noge, i donje tijelo mu je ledeno (Preger II, str. 234.). U tome stanju piše Vlačić najveće svoje djelo »Clavis scripturae sacrae«.

1564. Vlačić izdaje jedan spis protiv Jezuita.

1565. Vlačić piše jedan spis protiv rimske politike, koja hoće da sporove u protestantizmu iskoristi za opravdanje svoga vlastitog sistema.

1566. na brodu na putu između Frankfurta i Majnca prepoznaje Vlačića nekoliko jezuita. Kako je on na rimskom indeksu kao heretik prve klase, Vla-

čić primjećuje kako oni nešto brzo i povjerljivo razgovaraju sa asesorom državnog suda, zato bježi čim se iskrcao u Majncu sa svojim slugom u selo Nackenheim, gdje prenoćuje.

1566. Vlačić pokušava da Maximilan doneše odluku u njegovu korist u spornim pitanjima, zbog kojih je proganjan. Da ga odobrovolji piše veliku knjizurinu u kojoj dokazuje da nije papa dao caru rimsko carstvo, nego ga je car osvojio. Car ga je primio u nizu velikog prijema molilaca 14. aprila u Augsburgu. Primio je jedan primjerak knjige i obećao mu da će misliti na njegovu molbu. Ipak Vlačić se vraća bez odgovora. Tek što je otišao (istoga dana) car je dao pristanak da se Vlačić uhapsi. »To mi je zahvalnost, piše Vlačić Beyeru, četrnaest dana kasnije, i to su bogatstva, koja ja u Njemačkoj stičem, koja su cilj svemu mome radu, kako kažu moji dobri prijatelji«. Jer Vlačića optužuju da on sve radi, piše i tiska samo zato da dobije novaca. Brzo zatim na traženje cara Regensburg otkazuje Vlačiću gostoprimstvo, Vlačiću gori tlo pod nogama. »Danas, piše Vlačić, opet su tražili od mene da se iselim. Tako mi na kraju ne ostaje ništa drugo, nego da napustim ovaj život, kad na zemlji nema više nigdje prostora za mene«. (Preger II, str. 294).

1566. oktobra Vlačić napušta definitivno Regensburg. Plan za akademiju mu nije uspio. On je davao privatne lekcije u svome stanu, pisao, trčkaraoo, polemizirao tražio neko mirnije mjesto. U najgorem trenutku, kad je bio prognan i iz Regensburga, dobio je poziv iz Antwerpena da bude тамо savjetnik u crkvenim poslovima. Krajem 1566. već je u Antwerpenu.

1567. boravak u Antwerpenu je kratak. Uslijed unutrašnjih nemira u Holandiji, Vlačić napušta početkom 1567. Antwerpen i dolazi u Frankfurt. Cijela obitelj čeka ga u Frankfurtu. U Frankfurtu na Majni dobija dozvolu boravka do jeseni. U to vrijeme

on se još nada da će se moći vratiti u Antwerpen. Senat u Frankfurtu ga upozorava da napusti grad, jer se iz grada odvode ljudi silom, bez suda, i toj sili grad ne može ništa. Vlačića mogu da odvedu, sude, zatvore i ubiju: katolici, Wittenberžani, Thüringija (Jena i Weimar), izborni kneževi i carski ljudi. Njegov život je tako zapleten da njemu izlaza nema. Taj se život približava završetku, i ovaj završetak bit će dramatičan.

1567. novembra Vlačić je u Stuttgartu. Sastaje se sa prijateljima, koji ga tješe i žale da su kriva braća (*falsche Brüder*) onemogućila njemu, najučenijem od svih, boravak u svakom njemačkom gradu.

1567. decembra je u Strassburgu. On se već duže vremena nada profesuri na strassburškom sveučilištu, ali i ta će se nada izjavoviti. Dobija dozvolu za boravak do ljeta 1568., ali će tu ostati još pet godina. Vlačić piše za Senat u Strassburgu svoju povijest djelatnosti i borbi (*Narratio actionum et certaminum*) slavni njegov autobiografski spis.

1567. izlazi njegovo veliko djelo »*Clavis scripturae*« u dvije folijantske knjige u Bazelu.

1568. dolazi do vraćanja svih profesora koji su iz Jene prognani radi Strigela, osim Vlačića. I Vlačićev prijatelj Wigand je vraćen. Dolazi do mirenja Melachtonovaca i Flacijanista ali bez Vlačića. Saski teolozi, pri polasku na disputaciju, morali su izbornom knezu Augustu, onome istome, na čiji nagovor je dao car dozvolu za hapšenje Vlačićeve, da potpišu obavezu, da »nisu pristalice flacijanskih ilijskih zabluda, svađa, blebetanja, otrovnih ujeda i mlaćenja kojim on (Vlačić) optužuje škole i crkve ove zemlje izmišljenim i navodnim adiaforizmom, sinegizmom i majorizmom«. Prema tome, glavni udarac je i tu spreman Vlačiću. Saski knez je još prije bio pisao regenburškom Senatu za Vlačića, da je »jedan tudi nepoznati vagabund o čijem porijeklu nitko ništa sigurno ne zna, i koji već dvadeset godina izaziva iz-

među staleža u Njemačkoj ovu nekršćansku i odvratnu svađu».

1569. pokušaj izmirenja između Jene i Wittenberga urođio je još većom svađom. Jena (Flacijani-
ste) objavila je tiskom protokol višemjesečnog zasje-
danja. Wittenberg i Saski knez na to su, smatrajući
Vlačića centralnom ličnošću, pokušali da Vlačića li-
čno do kraja unište.

1569. po naredbi izbornog kneza Augusta zapli-
jenjena su, kod Vlačićevih prijatelja u Nürnbergu
sva Vlačićeva pisma i njegova Narratio actionum.
Traže se dokazi kojima bi se Vlačić mogao optužiti
radi zločina uvrede Veličanstva.

1570. Saski knez šalje svog izaslanika u Strass-
burg. U Strassburgu je već poznati Francuz Languet
sad plaćeni špijun (Preger II., str. 306) kneza Augu-
sta. Oni nastoje da se Vlačić protjera iz Strassburga
i da mu se već unaprijed zabrani boravak u Bazelu,
gdje ima velik broj svojih pristalica, i gdje izlaze sad
redom njegove knjige. Kao zeca jure Vlačića sa svih
strana. Svi su kneževi i gradovi obavješteni o njemu,
svud su mu postavljene stupice. A taj sada već sa-
svim mršavi, kržljavi, oronuli Labinjan još se neda.

1570. Vlačić je ipak protjeran iz Strassburga.
Ulaže utok na Senat.

1570. Vlačić stvarno dolazi u Basel. Dok ne do-
bije dozvolu boravka, sklanja se u nedaleki Lindau.
Istoga dana kad odlazi iz Bazela, stiže u Basel konja-
nik saskoga kneza i traži da Vlačić bude protjeran.
Senat u Strassburgu prima njegov utok i Vlačić se
vraća u Strassburg.

1570. izlazi »Endlicher Bericht«, konačni izvje-
štaj dvaju sveučilišta u Wittenburgu i u Leipzigu,
gdje je sakupljeno sve što su protestanti mogli pro-
naći protiv Vlačića. Već u naslovu se kaže, da je to
knjiga o svim sporovima »što je Flacius Illyricus sa
svojim pristašama već dugo vremena na mnogo stra-
na, samovoljno i neprestano izazivao i tako božje

crkve u Njemačkoj bijedno uznemirio, ožalostio i potresao«.

1570. knez August Saski lije top za tvrđavu Koburg sa alegoričkim figurama, na kojima je sotona jedan Flacijanist, sa natpisom da su Flacijaneri i Zeloti predvjesnici vraga:

Flacianer und Zeloten
Sind des Teufels Vorboten.

1570. U punom jeku je teološki spor o istočnom grijehu i slobodi volje. Stari drugovi i supatnici Vlačićevi, među njima Wigand, ga napuštaju. Dva puta moli Vlačić Wiganda za sastanak, dva puta ga je Wigand odbio. Vlačić dolazi sam, tajno, u Türingiju zadržava se u Kahli, njegov izaslanik pastor Wolf dolazi u Jenu. U Jeni sjede na sveučilištu veliki bivši prijatelji Vlačićevi među njima i Müsaeus, koga je on u Jenu i na sveučilište doveo i zato se zamjerio kasnije uticajnom Stösselju. Pastora Wolfa su u Jeni odbili oštro. Rekli su mu da su oni sa tim čovjekom (Vlačićem) već dosta razgovarali, a on nije promjenio svoje mišljenje. Vlačić, kažu oni, dolazi izdaleka, iz tuđe zemlje (Strassburg je inozemstvo) ima vremena u obilju, bez posla je i samo luta naokolo. Dolazi sad bez predhodne prijave za vrijeme pokrajinskog sabora u Weimaru, za njih u nezgodno vrijeme (Preger II., str. 341.). Tajni sastanak neće mu dozvoliti, na javni kolokvijum bi ipak pristali. Glavni štab Flacijanista u Jeni napušta svoga stvaraoca i vođu Flaciusa. Car je izdao nalog thüringijskom vojvodi Johanu Wilhelmu da prestane biti zaštitnik »pobunjeničke flacijanističke bande« i da izbaci i otjera flacijanističke teologe i savjetnike (Preger II., str. 342.). Teolozi u Jeni imaju sad da dokažu da nisu više Flacijaniste, drugovi i pristalice Vlačića. Oni će to najbolje dokazati, ako budu radili protiv Vlačića. Tako su se Flacijaniste ražestili protiv Flacija, i sasuli koncentričnu paljbu na nj. I Vlačićevi bivši drugovi, kao i on bili su već ostarjeli i izmučeni. Želja za mi-

rom, sitošću, položajima bila je u njima jača od strog drugarstva i ideoloških linija.

1570. kasne jeseni dolazi Vlačić u Speier, opet tajno, gdje se nalazi car. Ponovno ulaze molbu na cara i na svo carstvo, kojom traži da bude s a s l u š a n. Traži sinod ili javni kolokvij. Uzalud. Mora brzo da bježi iz Speiera.

1570. izlaze u Bazelu Vlačićeve glose uz novi testament, veliko djelo od 1394 strane na osnovu grčkoga teksta i latinskog prijevoda Erazma Rotterdamskog.

1571. izlazi novo Vlačićovo veliko djelo: *Orthodoxa confessio de originali peccato*, 599 strana. Protivnici udaraju na Vlačića argumentima sv. Augustina protiv Manihejaca.

1572. profesor Cölestinus u Jeni, jedna nova i sporedna ličnost u Vlačićevom životu, brani Vlačićevu tezu o istočnom grijehu. Protjeran je.

1572. opći progon Vlačićevih pristaša u Thüringenu. Otpušteni su kao Flacijaniste dvorski propovjednik, dva đakona u Weimaru, i velik broj pastora među njima i pastor Wolf iz Kahle, posrednik u korist Vlačića prije dvije godine. Ukupan broj protjeranih pastora Flacijanista u samom Thüringenu iznosio je 111 (sto jedanaest).

1572. jedan javni kolokvijum u zamku Mansfeldu ispada u Vlačićevu korist. Protivnici ne mogu da dokažu opravdanost optužaba, koje se iznose protiv njega. Vlačić grčevito radi na sazivu Sinoda, pred kojim bi se sasvim opravdao. On se obraća za saziv saskom vojvodi, meklenburškom vojvodi, grofu od Mansfelda, zemaljskom grofu od Hessena, grofu od Königsteina, knezu Heinrichu Reussu. Pošto je nepopustljiv prema teologizmu u Strassburgu, grad mu otkazuje gostoprivrstvo. Na proljeće 1573. Vlačić mora da se seli i iz Strassburga.

1573. Vlačić napušta Strassburg. Žena i djeca su mu još tu. On luta da nađe negdje sklonište za njih i

za sebe. Vodi diskusiju sa jezuitima u Fuldi, ali oni neće javni kolokvij nego Tischgespräch. Smjesta piše Vlačić brošuru kao osnovu za diskusiju.

1573. juna mjeseca Vlačić sa cijelom obitelju se sklanja u ženski samostan Bijelih Gospoda u Frankfurtu na Majni. Ovaj Samostan u velikoj zgradi na zapadnom dijelu grada, blizu Majne i blizu gradske vijećnice, u ulici koja još i danas (1936) nosi ime po njemu (Weissfrauen-strasse) bio je sa reformacijom prešao u protestanske ruke i njime je upravljala kao priorica Katherina von Meerfeld. Prihodi samostana upotrebljavani su u korist udova i siročadi zaslужnih građana. Samostan je neki uboški dom. Odlučna priorica primila je Vlačića i cijelu njegovu obitelj u samostan bez dozvole gradskog senata i držala ih zaklonjene tu dvije godine, sve do Vlačićeve smrti. Ovo je zadnje sklonište Vlačićeve. On će još lutati, ali se neće seliti. Nesumnjivo su pri tom uzimanju Vlačića i njegovih pod zaštitu samostana mnogo doprinijeli pristaše Vlačićevi, frankfurtski pastori Hartmann Beyer i Matija Ritter. Sto pedeset godina kasnije, kad protestanti budu sasvim rehabilitirali Vlačića, jedan drugi Ritter iz Frankfurta, Johann Balthasar, izdat će prvi za Vlačića pozitivnu biografiju, koja će u kratko vrijeme doživiti dva izdanja (1723. i 1725.).

1573. decembra na pritisak saskog kneza Augusta hoće Vlačića da protjeraju i iz Frankfurta. Priorica ga skriva, a i on bježi kad može iz grada. Zovu ga na općinu, u čuvenu palaču Römer, udaljenu tek nekoliko stotina koračaja od samostana, ali on se ne javlja. Vlačić moli pismeno da ga puste u samostanu, njegova žena također traži obzira prema njenoj sitnoj djeci, sa kojom nezna kud će po zimi. Priorica vodi odlučnu borbu za Vlačića. Vlačić upućuje očajno pismo na luteransko svećenstvo. Ali više nego što moli, Vlačić proklinje. Pred kraj života, u očajnom stanju, sa mnogo djece i uvjek novom sitnom

djecom od druge žene, bolestan i istrošen, Vlačić ima čudesnu snagu volje i uma, on se otima do kraja, on optužuje i proklinje, on je isto toliko borben, koliko je to bio u danima svoje pune životne snage, u Wittenbergu i Magdenburgu. Premda je fizički slomljen, Vlačić je duhovno svijež. Ta on je još mlad. Jedva ima 53 godine, a u tim godinama ljudi iz njegova kraja nose pola sata uz strmo brdo po četrdeset kilograma ribe u drvenim sanducima na ramenu. O Božiću 1573. Vlačić piše u svome cirkularu pastorima protiv Wittenberžana: »Zamislite kakve se ljutnje izazivaju na jednoj strani i triumfi bezbožnika na drugoj, kakva žalost pobožnih duša, da i samoga duha svetoga u njima, kad se moji izbacuju u tako velikoj bijedi na tako nečovječan način. Zar će oni »sveci« (u Wittenbergu i Leipzigu, op. pisca) tako da proslave Božić, što će suprotno nego židovi, koji su, zadovoljni u svojim palačama i svojim radostima, priuštili božjem djetetu bar mjesto u štali, što oni njemu ni to neće dati, premda on to traži za svoje članove, sitne piliće bez zaštite i vjernike« (Preger II., str. 519). Uticajni mole za Vlačića i on nije protjeran.

1574. cijelu godinu luta Vlačić po Njemačkoj tražeći saziv velikog protestantskog sinoda. U jedno vrijeme nezna se, gdje je, i njegov sin Matija iz Rostocka traži obavještenja o njemu (Ritter, 35). Na putu je sa jednim mlađim sinom Andrijom. Sigurno već odavna ne drži slugu a ovako bolestan i nemoćan boji se da putuje sam. Dolazi i do Šleske, ne bi li dobio pomoć uticajnih ličnosti za sinod. Iste godine poludio mu je i sin Osija (Preger II., str. 521). Ove posljednje godine života u najtežim prilikama objavljuje Vlačić osam novih svezaka svojih radova.

1575. već prvih dana godine Vlačiću je sasvim zlo. Traži da mu žena nekog čuvara samostana, poznata u ljekovima, dadne nešto za jačanje. On je sasvim mršav, bez krvi i leden. »Nitko se ne brine

ovdje za mene osim Boga», žali se u jednom pismu. Strahovit proliv sa gubitkom krvi oduzima mu zadnje snage. Nikakvo jelo ne može više želudac da prekuha. Spava nemirno i malo. Ali on se drži snagom užasne volje, na nogama je i piše, 9. marta 1575. se onesvjestio i legao u krevet. Iste večeri pozvao je ženu i svu djecu. Rekao je kako je slab i njegov život je u pitanju. Želio bi imati još toliko snage da svoje duhovno uvjerenje izrazi u jednome spisu. U tom pogledu on se poziva na sve svoje knjige i spise. Želio bi da uredi i pitanje o tome kako treba žena i djeca da u buduće drže zajedno. Istoga dana je dobio Laudanum Theophrasti, jako sredstvo za uspavljivanje, jer su mu bolovi bili sve jači. Opojno sredstvo je bilo i suviše jako i Vlačić se više nije probudio.

1575. umire Vlačić u petak 11. marta u jutro. Prisutan je smrti propovjednik Beyer iz Frankfurta, Jakov Pernubius iz Antwerpena i njegov liječnik Adam Lonitzer. Umro je mirno i bez boli. Imao je 55 godina i osam dana. Da li je pokopan na groblju sv. Petra u Frankfurtu na Majni, ili u samostanskoj crkvi Bijelih Gospoda, nezna se pouzdano. Neki tvrde da je pokopan u Samostanskoj crkvi (Lersner), dva glavna biografa (Ritter i Preger) tvrde da to nije moguće, jer je postojala zabrana Senata u Frankfurtu, da se mrtvaci pokopavaju u crkvama. Da li odlučna priorica nije i u pogledu pokopa Vlačića postupila drugačije nego što je magistrat gradski na-ređivao, ne može se odgovoriti. Ali nema to ni većeg značaja. Gdjegod je pokopan, grob mu je nepoznat.

Vlačić je imao 18 djece, 12 sa prvom i 6 sa drugom ženom. U času smrti izgleda da ih je bilo 8 ili 9 još na životu. Kćerka Ana udala se dvije godine poslije Vlačićeve smrti za Wolfganga Irenäusa iz Würzburga. Istoga dana preudala se Vlačićeva uđovica Magdalena. Njezin drugi muž Petrejus bit će optužen kao pristaša Vlačićev i protjeran. Umrijet će kao savjetnik konzistorije u Wolfenbüttelu. Tamo će

kasnije živjeti i Vlačićev sin Esaja kao student liberalium artium. Nije jasno da li je to isti Esaja ili Ojsija koji je 1574. poludio. Magdalena će živjeti samo četiri godine poslije Vlačića. Najviše će se pročuti Vlačićev sin Matija, kasnije profesor prirodnih nauka i logike (1579) u Rostocku, kasnije i medicine (1581). Njegovo medicinsko djelo *Commentariorum phisicorum de vita et morte*, Libri 4, doživjet će dva izdanja, prvo 1584, drugo 1616. izlazi poslije njegove smrti. Izgleda prema tome da je djelo bilo cjenjeno.

U svom burnom i relativno kratkom životu Vlačić je proveo prvih 16 godina na Labinštini u Istri, nekoliko godina u Veneciji, po jednu godinu u Bazelu i Tübingenu, nešto više od sedam godina u malom Wittenbergu, oko sedam godina u Magdenbugu, četiri godine u Jeni, pet godina u Regensburgu, nekoliko mjeseci u Antwerpenu, pet godina u Strassburgu, dve godine u Frankfurtu na Majni i nekoliko ostalih godina na lutanju uzduž i poprijeko cijele Njemačke, od Regensburga do Hamburga, od Alsacije do Šleske, između Labe, Dunava, Rajne i Majne. U mnogim svečanim dvoranama gledali su njemački teolozi i njemačko plemstvo njegovo mršavo, oštro, labinsko lice i slušali njegov slab glas i njegov brz, odlučan uvjerljiv govor. Govorio je sa katedre u Wittenbergu i u Jeni, diskutirao je u svećanoj sali weimarskog zamka. A više nego što je govorio, Vlačić je pisao. Pisao je toliko mnogo, da vjerojatno nikad jedan čovjek nije pročitao sve ono što je on napisao i tiskao.

Prodao je svoj posjed na Labinštini, u dva puta. Jedanput je sam tamо putovao (1563), drugi put je tamо slao jednoga od svojih sinova (1569. ili 1570.). Pojeo je svoju djedovinu, pojeo je svoju ušteđevinu i umro ostavljen i u siromaštvu. Njegov život je bila neka užasna neprekidna groznica borbe i rada i umro je u toj napetosti nesavladan, boreći se i radeći. »U cjelini siromaštvo, jad i borba pratili su ga

svuda gdje je bio, i kuda god je otišao ili došao«. (Ritter, str. 306). Zadnji mjeseci života bili su mu najočajniji. U Frankfurt je stizala jedna urgencija za drugom da bude protjeran, »jedna preporuka gora od druge i od samih evangelika, sad na frankfurtsku župu, sad na gradski senat, čineći da je Vlačić postajao još više omrznut ili bar još više sumnjiv, tako da su mu konačno decembra (1574.) sklonište i zaštitu sasvim otkazali, baš u vrijeme, kad je najveći dio njegove obitelji ležao bolestan, a i on sam nije znao, kako da se krene i gdje da pristane tako jadan i bijedan«. (Ritter str. 306).

Bio je u visokoj crkvenoj službi. U Jeni je bio generalni superintendent (superintendent je bio nadzornik nad svećeništvom, generalni superintendent neki nadzornik nad superintendentima), bio je vođa jedne velike vjerske stranke unutar evangeličke crkve. Vidjeli smo da je samo u malome Thüringenu otpušteno 111 svećenika njegovih pristaša, ali njegove su pristaše bile rasute po cijeloj Njemačkoj. Njegovi oštiri, živo pisani spisi mnogo su se tražili, inače nebi bio mogao toliko da tiska. Za svaki proljetnji i jesenji sajam Vlačić je nosio svoje uvijek nove i nove knjige u Frankfurt na Majni i one su mu neko vrijeme bile glavni izvor prihoda. Pod kraj života, kad su subjektivno stvari za njega stajale zlo, objektivno su okretale na bolje. Wigand i Hessuvius su bili protjerani iz Jene i on se mogao nadati da će preuzeti opet vođstvo svojih pristaša u Thüringenu. Mogao je očekivati i promjene u Saskoj i svoju generalnu rehabilitaciju u protestantskom svijetu preko jednog sinoda. Njegov najmoćniji neprijatelj, bogati saski izborni knez August, najveći industrijalac tadašnje Njemačke, vlasnik rudokopa, livnica i tkačnica, koji je Vlačića petnaest godina u stopu progonio, promjenio je svoje teološko gledište 1574, malo prije Vlačićeve smrti, odrekao se jednostranosti nove Wittenberške škole (Melanchtona) i vratio se na

strogo gledište Lutherovo i s time se teološki približio omrznutom Vlačiću. Izgledi su postajali povoljni, knezovi su mogli stvarno da sazovu sinod, Vlačićeve pristaše u Regensburgu, Beču, Frankfurtu, Antwerpenu, Strassburgu, i nada sve u Thüringenu bili su ugledni teolozi propovjednici a među njima se našao i po neki grof. Ali Vlačić nije dočekao preokret. On je bio sav izmučen i tjelesno iscrpljen. Slabo tijelo otkazalo je poslušnost njegovoј jakoj volji. Umro je omrznut, ali ustrajan u borbi do kraja.

Deset godina proveo je Vlačić gonjen kao zvijer. Na području gdje je car imao uticaja nije mogao da se pojavi, isto tako ni u katoličkim državama; kneževi njemačkih država su godinama nastojali da ga uhapse. Utočište su mu bili samo neki slobodni gradovi, ali i tu su čekala na nj oštara pisma vladalačka. Tjeran je iz Jene, Regensburga, Frankfurta, Strassburga i Bazela. Uzalud je pokušao da se pomiri bar sa Jenom, kad je sa Wittenbergom mir bio nemoguć. Jedina rehabilitacija je bio sinod, i on je posljednje godine svoga života kucao na dvorovima tražeći da se sazove crkveni koncil ma u kojoj protestanskoj zemlji, da bi se pred njime opravdao.. Još u ljetu 1574. primio ga je izborni knez Johann Georg ljubazno u Berlinu, zadržavši ga i na večeri. I od njega je tražio saziv koncila da brani svoju stvar. U istom cilju je iste godine boravio u Šleskoj. Njegovi biografi su mišljenja, da bi žilavi Vlačić bio na kraju sa koncilm uspio i da bi koncil, njegova posljednja nada, bio možda ipak sazvan, da on nije već slijedeće godine umro. Ovako je nedostajao forum koji bi studio o njegovoј spornoj, idejnoj stvari. On se mogao samo žaliti prijateljima, koje je još imao u Frankfurtu, da se o njemu sudi i da ga progone na osnovu optužaba protivnika. Njegove žalbe na anarhiju u crkvi su vrlo oštре:

»Cuisetiam erit tum Ecclesiae, tum Religionis Status, si nulla legitimae synodi, nullae christianaе

disputationes in Synodi fient, nullae item legitimae cognitiones, nullae denique castigationes in Synodis et conventibus Ecclesiarum et doctorum? Nulla profecto unquam fuit tam confusa Babylon et vertiginoso spiritu agitata turba, quam tandem ita quidem progrediendo nostra Ecclesia.²⁸⁾ On je želio da u crkvi stvori nešto stalno i trajno, da se ona ne raspadne i da je ne nestane pod udarcima i spletakama Rima.

Borba protiv njega se u posljednjih godina bila razbuktala tako jako, da mu protivnici ni poslige smrti nisu dali mira. Još za života su ga klevetali, da je krao rukopise i knjige, da je prikupljaо novac za Centurije i zadržao ga za sebe, da je bio grub i bez inanira, da nije štedio protivnike. U rugalicama, u kojima su protestantski teolozi upoređivani sa pticama, Luther je bio labud, Gallus pijetao, Melanchton slavuj, a Vlačić sad kukavica, koja leže jaja u tuda gnijezda, sad gavran, kome je mjesto na vješalima, gdje može da grakče koliko hoće. Za Wittenberžane on je bio »illyrica bestia, scura, scleratus«, za Melanchtona slavenska zmija, koja zaslužuje da dobije na čelu znak, koji je make-donski kralj upalio jednom vojniku: nezahvalan tudinac: „Ἐνος ἀχευτος“. Za protivnike i pored svoje intelektualne i karakterne nadmoćnosti on je bio samo: homo barbarus, blasphemus iz nepoznatog slavenskog kraja, otkuda ništa dobro ne može ni da dođe. Katolici su izdavali pamflete protiv njega (i za života i poslige smrti) a protestanti su njega i flaci-

---

²⁸⁾ »Kakvo će biti stanje crkve i religije, ako ne bude nikakvog zakonitog sinoda, i u sinodu nikakvih kršćanskih rasprava, prema tome i nikakvih zakonitih spoznaja, ni kazna u sinodima i skupštinama crkava i učenih ljudi. Svakako još nikad nije bilo tako konfuznog Babilona, ni meteža, koji stvara duh bez orientacije, kakva bi bila naša crkva, ako bi tako nastavila.«

janiste, nazivali: »Vi crni, crveni, očajni nitkovi, papistički vrugovi«. Poslije smrti je Jakov Andreae u cijelini jedan mali i malo značajan Strassburžanin, koji se pravio jako važan pisao o njemu:

»Illyricum mortuum esse, non mei sed Ecclesiae
causa ago

Deo gratias, fuit enim homo turbulentissimus.

Erat exigua spes de eo reducendo.«²⁹⁾

A drugi protestant Gulielmus Budaeus:

»Mathias Flacius Illyricus . . . nec quiquam recti
facit, nisi cum moritur.«³⁰⁾

Cijelih sto pedeset godina poslije smrti najumnija glava u njemačkom protestantizmu ostala je za protestante samo:

»Homo ille damnatae memoriae Flacius Illyri-
cus.«³¹⁾

Katolički biograf Gašpar Ulenberger, koji je u zajedničkoj knjizi Historiae de vita, moribus, rebus gestis ac denique morte Praedicantium Lutheranorum izradio u doba protivreformacije (1622.) sasvim tendenciozne biografije Melanchtona, Vlačića, Georga Majora i Osijandera, obilježava Vlačićevu smrt riječima:

»Anno 1575. Flacii mors, infeliciissimi qui sub
solle vixerunt mortalium.«³²⁾

Taj isti Ulenberger prikupio je i mnoge pogrdne nazine, kojima je Vlačić bio počašćivan. Protivnici protestanti takmičili su se sa katolicima kako da

²⁹⁾ »Ne zbog mene, nego zbog crkve hvala Bogu što je Illyricus umro, jer je on bio čovjek potpuno poremećen. Uzaludna je bila svaka nada da će se on obratiti.«

³⁰⁾ »Matthias Flacius Illyricus . . . nije ništa bolje uradio nego što je umro.«

³¹⁾ »Čovjek proklete uspomene Flacius Illyricus.«

³²⁾ »Godine 1575. smrt Vlačića, najnesretnijeg od svih smrtnika koji su ikad živjeli pod suncem.«

jače nagrde, osramote, unize i podcijene Vlačića. On je za njih bio:

»Ingratus et improbus cuculus, perfidus, sceleratus, turpis Thraso, alienae virtutis nefarius insectator, furialis Alecto, coluber scurra, foedissima upupa, putre katharma, cancri instar serpens, hostis filii Dei et Spiriti sancti, sceleratus asinus, Paphлаго, sykophantes, arpax, lekraktes, pulcher Epicureus, dignus qui ad porcos ablegetur, praecipitandus ad principem et patrem diabolorum Beelzebub, ex quo eum tota ista sobole prodiit: monstrosos soetus occultans; improbus cuculus, Eunys et furia, sato Germaniae Wittenbergam ex pestilissimā orā Illyriae, quae sanos homines proferre non potest, appulsa et in Exclesias Lutheranas coniecta, rabiosus sus pollutissimo nostro omnia subruens, hostis veritatis, vinum et conspicuum. Organum diaboli et vas irae; filius diaboli, que legionem vocabat; mendaciis scatens velut inflatus uter, qui cum pulsatur et premitur inter remugiendum nil nisi stridulos et increditos strepidus mendaciorum edit«³³⁾) (D. Caspa-

³³⁾ »Nezahvalna i nepoštena kukavica, nevjeran, zlikovački, sramotan hvališa, bezbožan napadač tuđe krije posti, bijesna furija, crni gad, najprljaviji čir, gnjilo smeće, škorpijon, neprijatelj božjeg sina i duha svetoga, zločinački magarac, Paflagonac (isto što i Turčin, stanovnik maloazijski), denuncijant, razbojnik, lijepi Epikurejac, dostojan da se baci svinjama, onaj koji treba da se *surva do kralja i oca svih vragova Belzebuba*, od koga je i potekao sa cijelim svojim rodом; nepoštena kukavica, Eunis i furija, koju je usud dotjerao u njemački Wittenberg iz najkužnijeg kraja Ilirije, koja uopće ne može dati zdrave ljude, i bacio u luteransku crkvu; bijesna svinja, koja prljavom gubicom sve potkopava, neprijatelj istine i svega živog i uglednog; organ vraka i jamac gnjeva; sin vraka, koji te je pozvao da mu budeš pomoć; pun laži kao naduvana mješina, koja kad se nabije i pritisne daje samo nevjerojatne lažne zvukove, šištanja i hukanja«.

ro klenbergio Lippiensi, *Vita et res gestae Matthiae Flacii Illyrici, ab ortu ad obitum usque, Coloniae Agrippiane, Anno 1622, pp. 448—449*.

Iako su forme borbe protiv njega bile strašne i one prikazuju surovost običaja i naravi tadašnjih, Vlačić nije odgovarao na napadaje istom mjerom. Koliko god su napadaji na njega lični, toliko on ostaje stvaran. A pri svemu tome, njegovi napadači su bili neprestano u materijalnim životnim pozicijama boljim nego on, bili su domaći, kod kuće, među svojima. On je bio »Hrvat« sa »najkužnijeg žala Ilijrije«, »koja ne može da rodi zdrave ljude« i to njegovo porijeklo mu je u svim borbama bila otežavajuća okolnost. Gledali su na njega Nijemci von oben herab i uza sve njegove sposobnosti, njegov veliki duh i njegov neslomljivi karakter. Ismjevali su ga, ponižavali i izrugivali i onda kad on nije znao ni gdje da prenoći, ni gdje da zakloni ženu i djecu.

Životni položaji kroz koje je Vlačić prošao nisu bili mnogi. U glavnome je bio nastavnik, pisac, teolog i crkveni funkcioner protestantskih crkava. Ali je ipak njegov položaj bio različit u prvim godinama života u Njemačkoj, tamo od 1549.—1554., t. j. od 19—24 godine, kad je živio od pomoći tuđe i zarađivao kruh korepeticijom i instrukcijom, drukčiji je bio od 1544., kad je postao profesor do 1566. kad napušta Regensburg, i sasvim drugi zadnjih deset godina života progona, skitnje i lutanja.

U Bazelu i Tübingenu bio je Vlačić neprestano u tuđoj kući gost za tuđim stolom. Za osjetljivu i ponosnu prirodu Vlačićevu ta životna zavisnost od dobre volje drugih morala je da dolazi kao težak teret i duhovna kriza, koju tada, u danima sazrijevanja, proživljuje, imala je svoju osnovu i u toj zavisnosti od drugih, u toj osamljenosti u tuđem svijetu među tuđim ljudima i tuđim naravima, u ponižavajućem socijalnom položaju, u prvoj teškoj borbi za kruh i u neizvjesnosti što će mu sudbina donijeti sutra, u

toj maglavitoj i hladnoj zemlji, gdje je podneblje tmurno i toliko različito od podneblja sunčane raške doline. On sigurno nije kod svojih dobročinitelja živio besplatno nego je morao da radi u kući. Bio je sluga. On je bio zaista bačen sam u taj tudi svijet, koji nešto traži i oko nečega se svađa, što će tek kasnije imati smisla za nj. Grbac kod koga je proživio godinu dana je bio vedar, blag i dobar, ali za Vlačića previše fin i previše rezigniran i smiren, zadovoljan sobom i svojom sudbinom. Prvih godina u Wittenbergu Vlačić je bio sasvim sam, jedan siromašan student sa Jadrana, koji zarađuje kruh instrukcijama u društvu bijesnih, sitih, dobro situiranih malograđanskih, posjedničkih i plemenitaških sinova njemačkih, i tri godine nije imao kome da povjeri što se zbiva u njegovoju duši. A on je bio još uviјek kolebljiv protestant. Tamo dolje je ostavio katolicizam, i taj katolicizam je bilo nešto realno, to je bilo njegovo djetinstvo i njegova mladost, njegova domovina i njegov rod a tu u protestantizmu sve je novo i sve je tuđe. Ali fratar Lupetina mu je rekao da je protestantizam ono pravo, a fratar Lupetina je bio franjevački provincijal i zna zašto je to rekao. Za siromašnog mладог Labinjana je bio problem života i smrti pronaći u čemu je to »pravo«, ispravno, dobro kršćanstvo baš u protestantizmu. Poslije pet godina, kad je na promociji magistra na sveučilištu (1544.) davao prisegu augsburškoj konfesiji Lutherovoj, Vlačić je bio uvjeren da je našao ono pravo.

Tad počinje njegov uspon. On će postajati sve ugledniji, pa sve do 1561., do dolaska iz Jene i sve bogatiji. U Wittenbergu je imao i veliku platu i privatne dohotke od instrukcija i honorare od tiskanih knjiga. U Magdenburgu ima plaću nadzornika tiskare, honorare od knjiga, plaću urednika crkvene povijesti. Kad odlazi iz Magdenburga u Jenu, ne žuri mu se nimalo, odlaze put, traži rok, prilike za rad i

život u Magdenburgu su povoljnije. Izgleda da je Vlačić odnio iz Magdenburga preko hiljadu, možda i dvije hiljade talira, vrlo veliku sumu za tadašnje vrijeme, a pri tome je njegova očevina ostala netaknuta. U Jeni je kupio kuću za stanovanje sa vrtom. Njegove materijalne prilike su sredene i vrlo zadovoljavajuće. Njegov ugled je vrlo velik, njegova riječ odlučuje o crkvenim prilikama u Thüringenu. Izlazi crkvena povijest, izlazi katalog svjedoka istine, njegovo ime postaje slavno. I onda, kad je prisiljen da napušta Jenu, materijalno stanje njegovo je povoljno. Kad je prodao jedan dio svoga posjeda u Istri, on je imao gotovine (1563.) 2.100 talira, koje je depozirao kod grada Regensburga i dobivao na taj iznos 105 talira godišnje kamate. A kuća u Jeni u vrijednosti od 1000 forinti, bila je tad još neprodata (Preger II., 229—230). Iz pisama hrvatskih protestanata (Cvečić) se vidi da je Vlačić i njima posudjivao novac. Kad su mu spočitavali da je lihvar i pitali ga otkuda mu toliki novac, on je odgovarao, da je jedan dio tog novca uštedio od svojih prijašnjih prihoda time što je skromno živio i malo trošio, drugi dio da je dobio od prodaje naslijedstva a treći dio da su mu poklonili prijatelji. Na drugoj strani izgleda da su već u Regensburgu njegove potrebe mnogo veće od njegovih prihoda, on neće više uopće imati poslije Jene nikakve plaće ni sa koje strane, izdržavat će se od svojih knjiga i pomoći prijatelja i gristi od ušteda i od svoje djedovine, dok je svu ne izjede.

Njegovo materijalno stanje postaje sasvim kritično kad mora da ostavi i Regensburg i kad mu grad otkazuje ulog. Jer od sada gotovina, koliko mu je uopće od nje još ostalo, neće nositi ništa i on će je brzo trošiti. Sin mu živi na studijama u Strassburgu, on sam putuje vrlo mnogo, kupuje knjige i rijetke rukopise, brzo se rađaju djeca po drugoj ženi, obitelj je velika, on sam je bolestan, a izgledi za novo sigurno namještenje su sasvim slabi. U tom

posljednjem periodu života bilo je najteže izdržati. On je već optuživan za opasno sektaštvo (Manihejizam), proganjan od protestanata još više nego od katolika. Ako je trebalo čvrstine u Wittenbergu i Magdenburgu pri sređenim prilikama, još je više snage trebalo da se izdrži u siromaštvu.

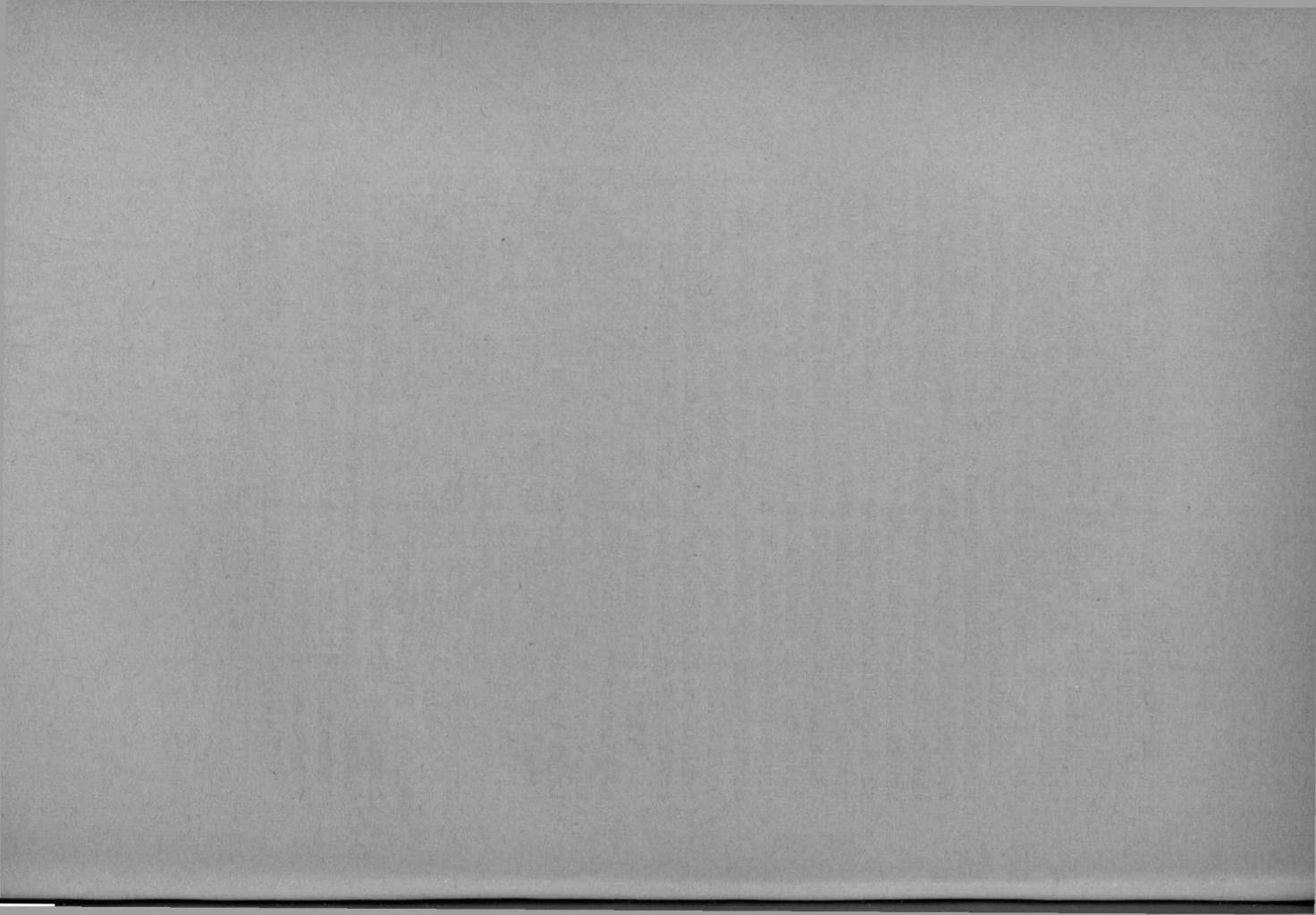
Ipak dvije stvari ostaju neobične u cijeloj Vlačićevoj tragediji. I ako je bio dvadesetpet godina progonjen kao hajduk i postojalo je vrlo mnogo na-ređenja za hapšenje, i ono vječito tjeranje iz mjesta u mjesto je imalo za cilj samo to, da on napokon ipak dođe u ruke Augusta Saskoga. Vlačić nije nikad bio zatvoren nigdje. Izvan sumnje je njegova hrabrost. Ali ta hrabrost je racionalna, promišljena, vezana sa velikom opreznošću. On je spreman da da život za stvar, za koju se bori. Ali neće da bez potrebe dođe u ruke neprijateljima, kad to inače ne donosi nikakve koristi. Vlačić nije bio manje hrabar od bana Berislavića, ili bana Nikole Sigetskog, svojih savremenika, ili od Petra Zrinjskog. Ali je on sve te hrvatske velikaše i posjednike nadvisivao svojom pameću, svojim poznavanjem ljudi i naročito protivnika i svojom opreznošću. On se šulja oko cara u Augsburgu i Speieru, u gostima je kod ljudi iz careve pratnje, ali brzo naslućuje da mu opasnost prijeti i brzo ga nestaje. Nikad ga ne nalaze oni koji dolaze sa uhitenim nalogom. U Jeni mu nude protivnici javni kolokvijum. On predviđa da bi mogao tom prilikom da bude zatvoren možda i ubijen i ne pristaje na javni sastanak, nego traži tajni, povjerljiv sastanak.

Druga okolnost koja zapanjuje, je, da Vlačić nije nikad, pa čak ni onda kad je umirao u uboškom domu bio sasvim bez sredstava. Čakavac i Liburnjanin znao je da cijeni značaj novca i materijalne osnove nezavisnosti ličnosti. Kad je umro, samo stari rijetki njegovi rukopisi prodani su za 247 talira, a njegova biblioteka je imala preko 500 knjiga folijanata i kvartanata (Preger II, str. 436). Očigledno je, da

su mu ti rukopisi i biblioteka knjiga služili kao sredstvo za rad i da je to bilo zadnje, što bi Vlačić bio smio da proda. Ali da je bio sasvim bez novca, on bi sigurno bio prodao bar rukopise, a imao ih je 165 komada, naročito kad se sa takovim stvarima trgovalo na svakom proletnjem i jesenjem sajmu u Frankfurtu, gdje ih je on po svoj prilici prije toga i kupio. Tek nekoliko mjeseci prije smrti on je poduzeo jedno od svojih velikih putovanja (Frankfurt—Berlin—Breslava) preko cijele Njemačke, zajedno sa sinom, a ta su putovanja trajala više mjeseci i bila su skupa. Iz svega toga se vidi da nikad nije bio bez novaca, da je i u tome pravcu njegov život bio racionalan, da je on umio novac da stekne i da ga sačuva, ne »za crne dane«, ne za to da time zarobi druge ljude, ne zato da mu nosi stalnu rentu, nego da mu bude uporište, da može da sačuva svoju slobodu duhovnog, idejnog opredjeljivanja, da se ne zanosi za svakim tko mu bude ponudio službu ili mjesto, da ne mora da piše po narudžbi drugih.

Vlačić je odlaskom u Njemačku izbjegao da буде jedan od onih mnogih špijuna Venecije, jedan Matija Corvato, kao što su bili mnogi Ivan Corvato i Luka Corvato, izbjegao je možda da буде plaćenik carski ili venecijanski i da gine na Kupi, Uni, Savi ili Dravi, pod Senjom ili pod Sigetom ili da буде redovnik u dugim jednoličnim hodnicima kamenitih samostana Padove ili Bologne. Uza sve to njegov život je bio isto toliko buran, kao i da ga je provodio između Siska i Gjurgjevca, ali je bio mnogo puniji, bogatiji i plodniji. Nije umro sa mačem u ruci, ali je legao na samrtnički krevet sa napetom, trijeznom, realnom mišljom, sa nepobjedenom voljom, sa neslomljenom odlučnošću.

Kakva je to svijetla smrt, u tako tragičnim odnosima umrijeti misleći i sa vjerom da je misao nepobjediva.

IV. Vlačićeve djelo

Lutheru

*proximus is; similem non feret ora virum.
Oderat in columnem Germania Stulta: do-
lebit sublatum colomen postmodo poste-
ritas.*

Fraxineus

U nadgrobnim govorima i epitafima Vlačićevog doba, kao i uvijek, bilo je mnogo konvencionalnog, u njima se redovno i pretjerivalo u hvaljenju mrtvoga. I u epitafu Johana Fraxineusa, Thürinžana, Vlačićevog učenika i pristaše, pjesnika, bibliotekara, progonjenog Flacijaniste, moglo je biti uveličavanja. Razumljivo je, da pjesnik i učenik pjeva nesretnom učitelju koji u progonstvu i bijedi umire, da takvog muža zemlja više ne nosi. Prirodno je, da pjesnik izražava da je Vlačić bio najveći duh, veći nego što se moglo ikad vjerovati, da mu nikad nije bila priznata njegova prava vrijednost. Njegov učenik je smatrao za značajno da istakne u tome epitafu i da je Vlačić bio skromniji i veći um od Strigela ili hesenskog barbara (Wiganda). Ali je u tim svojim izljevima ljubavi Fraxin pogodio dvoje: Lutheru proximus is, da je Vlačić bio bliži Lutheru od svih drugih i da će glupa Njemačka, koja je Vlačića mrzila dok je bio živ i zdrav, u svome potomstvu žaliti za tim oborenim stupom.

Ima jedno svjedočanstvo, svjedočanstvo koje ne dolazi od Vlačića i njegovih prijatelja, nego od žestokih protivnika, katolika, po kome je Luther opredijelio mladoga Vlačića kao nekoga svoga nasljednika. »On (Vlačić) će biti taj, na koga će se moći poslije njegove smrti (Lutherove) osloniti klonula nada«.³⁴⁾ U svojim uspomenama iz tih dana (*Apologia, Entschuldigung*) i u predgovorima svojih knjiga, nikad se Vlačić ne poziva na ovo poslanje i na ovu nadu koju je u njega postavljao Luther. Vrlo skromno Vlačić u svojoj povijesti djelatnosti i borbi spominje samo, da je nekoliko puta bio sa Lutherom, i da je Luther bio na njegovoј svadbi. Ali još mnogo važnije je ono svjedočanstvo koje daje Vlačić, a koje nije oporeknuto ni sa koje strane, naime, da je Vlačić sam nagovarao sve vode luteranskoga pokreta, da oni preuzmu vodstvo otpora poslije smrti Lutherove. U svojoj obrani (*Apologia ad scholam Wittenb.*), koju je Vlačić izdao odmah poslije raskida sa Wittenbergom, Vlačić piše. »Dolazio sam sa molbama skoro do svih učenjaka i sve sam zaklinjao, da ne popuste neprijateljima i da urade sve, da i vlada ne bi popustila ništa. Navodio sam najjače razloge, zbog kojih se ne smiju praviti nikakvi ustupci, a to su: jer je papa Antikrst, a protivnici su neprijatelji božji, za volju kojih se ne smije učiniti ništa, jer će se izazvati time bezbrojna i neduhovna srdžba i rasocijepi posvuda: jer će se time na široko otvoriti vrata svima papističkim strahotama; jer se neprijatelji

³⁴⁾ *Ulenberger, Vita Flacii*, str. 376.: »A fide dignis familiaribus Lutheri audire memini, tamquam genti sui hominem, illum (Flacium) summo loco hab habuisse, hunc fore ominatus, in quem se vita functo spes inclinata recumberet«, *Sravnji Preger, knj. I.* str. 35.: »Pun brige tražio je ostarjeli Luther naoko ljudi, koji bi duhom i odlučnošću preuzeli zastavu iz njegovih ruku. Vlačić je tada bio njegova nada.«

neće u budućnosti pomiriti i zadovoljiti sa tim promjenama; jer ćemo time samo podstaći odvažnost bezbožnih, i zbog još mnogih drugih stvari». (Str. 40).

Nije Vlačić jurnuo u borbu, radi borbe same, ili zato da se odlikuje i istakne. On se u toj borbi izdiga visoko, ali on se nije gurao za vođu borbe, nije se nametao. Ta on je imao svega 29 godina, kad je kidao veze sa Wittenbergom, gdje je imao tako prijatan položaj i gdje je mogao mirno da sjedi. Grbac na njegovome mjestu bio bi pisao grčke stihove i pustio neka se Nijemci međusobno kolju kako im dra-ga. Vlačić je video, kako se protestantizam najedan-put survava, a on je bio tek novopečeni protestant, koji je protestantizam i svoju prisegu augsburgškoj konfesiji sasvim ozbiljno shvatio. Ono što je Vlačića sasvim uznenimirilo i bilo odlučno za njegovu ak-ciju, to je okolnost, da on kod Wittenberških teologa nije našao neka gledišta, koja su bila suprotna njegovima, nego uopšte nije našao nikakva gledišta. To su bili stari, pomirljivi, mlaki ljudi, eklektičari u filozovskim pogledima i taktizeri u pravcu najmanje-ga napora.

Kad je jedamput ušao u borbu, mimo svoje vo-lje, samo zato što nije našao pozvanje od sebe da tu borbu vode, Vlačić je u borbi istrajan do kraja, do zadnjih svojih fizičkih snaga, do smrti. U toj skoro tridesetgodišnjoj borbi njegova aktivnost je bila mnogostrana, njegovi su spisi mnogobrojni i raznovrsni. U prvom periodu on je vodio borbu protiv polovičatosti, protiv kompromisa, protiv srednje linije, protiv taktiziranja. U drugom periodu on je pisao, organizirao uređivanje i izdavanje epohalnih djela iz crkvene povijesti. U trećem periodu on je radio na velikim teološkim raspravama, tumačenju biblije, i na komentaru biblije, radio je i neposredno prije smrti. Ti su njegovi radovi od velikog značaja za protestansku teologiju i aktuelni još uvijek i po-

slijе 400 godina. I na kraju on je dao velike filozofske i teološke radeove o slobodi volje i istočnom grijehu.

1. BORBA PROTIV POLOVIČATOSTI: INTERIM, ADIAPHORA, MITTELDING

Godina 1546. bila je nesrećna za njemačku reformaciju. Te godine umire Luther (u 63 godini) i razbuktava se rat koji je Karlo V. poveo protiv protestantskih kneževa i gradova u zajednici sa papom, koji će se za protestante nesrećno završiti. Pri tome je car htio da slomi moć otpornih kneževa i gradova, da, kako sam piše, »silom prisili na vršenje njihove dužnosti nekoliko neposlušnih rušilaca javnoga mira i poretka i da zauzda neke knezove, koji su do sada pod vidom religije htjeli da sebi podvrgnu sve ostale staleže u državi i da otmu njihova dobra, pa čak su se nudili, da napadnu samoga cara (Kaiserliche Hoheit und Obrigkeit)«. Papa je opet želio da ovaj rat bude križarski rat protiv protestanata, koji nisu priznavali tridentinski koncil. U ugovoru o ovom zajedničkom ratu, sa kojim je svaka ugovorna strana (papa i car) htjela da postigne nešto drugo, papa se obavezao da će dati caru 10.000 vojnika, 200.000 dukata (100.000 je položio odmah) i obaviti razrezivanje poreza na svećenike u Španjolskoj u tome cilju. Ali ako je bio unutrašnji nesporazum između pape i cara u pogledu ciljeva koji se imaju ostvariti, u redovima protestantskih kneževa i gradova nije bilo jednodušnosti u pogledu otpora prema rimskom caru i rimskom papi, a tamo gdje je jednodušnost otpora postojala, nije bilo jedinstva u vodenju rata. Neki su knezovi jedva čekali momenat da pridu caru i da u ratu, u kome bi tako imali dva moćna saveznika na svojoj strani, otmu ponešto nekome od susjeda i rivala. U tome ratu su protestanti tučeni i njihov najjači protestanski izborni knez Johan Friedrich Saski zarobljen. I sam Wittenberg,

centar protestantizma sa univerzitetom u kome su bili Melanchton i Vlačić, pao je caru u ruke, i vode protestanata su se razbježali. Careva pobjeda izazvala je strah među protestantima.

Izgledalo je da je ratna sreća sasvim na strani cara i da će oružje odlučiti sada o sudbini reformacije. Papa se nadao da će vratiti rimskoj crkvi bogate njemačke zemlje i gradove, da će se ponovno povećati papini prihodi i katolička crkva ostati stvarno katolička, t. j. opća. Car je mislio na centralizaciju i crkva mu je bila dosta sporedna stvar, ali je katolička crkva bila prikladnija za političke planove njegove, nego protestantska. Njemački knezovi nisu bili mnogo ni sigurni ni složni. Njima je izgledalo da će protestantizam njima donijeti veću vlast, crkvena imanja, pravo odluke o crkvenim stvarima, da će oni postati neki mali pape. Kad je išao protiv protestanata car je imao na svojoj strani papu, Italiju, Španjolsku i bogatstva, koja su dolazila iz novoga svijeta. Ako bi htio da se pomiri sa protestantima, teško bi mu bilo da se na povoljan način uredi odnos sa katolicima. A Italija i Španjolska bile su vrlo slabo i tek periferijski dirnute od protestantizma. Uslijed netolerantnosti Rima, sa kojim je car, i sam katolik, i vladar katoličkih država, održavao dobre odnose, teško je bilo zamisliti da će Rim dozvoliti da se u njegovom carstvu učvrsti protestantizam. Njemački knezovi, opet, bili su apsolutni gospodari u svojim zemljama, oni su bili primili protestantizam i nisu bili skloni da se bez borbe odreknu povoljnijeg položaja u koji su došli baš uslijed protestantizma.

Na drugoj strani, bila je katolička crkva daleko od idealnoga stanja. Wiklif, Hus, Savanarola, pokušaji reformacije prije Luthera svjedočili su, da je ne samo za periferijske narode, daleko od Italije, postao katolicizam nelagodan, nego i da se nezadovoljstva javljaju u srcu Italije (Firenze). Car je po-

mišljaо na sjedinjenje crkava, protestantske i katoličke crkve na taj način, da jedan opći katoličko-protestantski koncil riješi sporna pitanja, približi katolička i protestantska gledišta, reformira reformaciju i reformira djelimično i katoličku crkvu, nade tako neku srednju liniju. Protestantni nisu htjeli da dodu na tridentinski koncil i sad su ležali pred carom tučeni do nogu, sa duhovnim centrom protestantizma Wittenbergom okupiranim od četa koje su bile u carskim službama. Pobjednik u ratu, car je ipak ostao pri svom prvobitnom planu za kompromis. On je dao da mu prvo jedan katolički biskup izradi formulu za sporazum, da tu formulu kasnije pretresu i stiliziraju po jedan predstavnik katolika i protestanata (opet jedan drugi katolički biskup, a od protestanata mlaki i ambiciozni Agricola). Takva formula sporazuma je data obim stranama u diskusiju. Obje strane, i Rim i protestanti bili su sa njom nezadovoljni. Papa Pavao III. je smatrao da car sebi usurpira pravo koje njemu pripada, protestanti su sporazum odbijali za to što sadrži i suviše katoličkih zabluda. I teolozi u Wittenbergu su odbili u prvi mah formulu sporazuma. Staleži u Augsburgu su tu formulu na carev pritisak ipak primili. To je bio taj čuveni zakon, koji je poznat pod imenom interima. Taj zakon, proglašen je 1548., određuje, da će se crkveni poslovi rješavati na jednome zajedničkom unijatskom konciliu katoličko-protestantskom. Do tada prestaju sve akcije protestantske, ostaje nešto među protestantima, što je donijela reformacija (svećenički brak), ali se mnogi katolički obredi zavode ponovno (misa, odijela, svijeće, zvonjenje, podizanja), vraća se krizma i pomazanje i isključuju se njemačke protestantske crkvene pjesme iz crkvenih obreda, i sl. Car je neke plemeće pridobio za interni mitom (Branderburški knez je dobio 16.000 forinti), druge obećanjima, dok je gradove htio da pridobiće silom. Carski zakon i odluke staleža mo-

rale su tek da dobiju priznanje i primjenu u pojedinim zemljama i gradovima. Pri toj primjeni nastali su veliki poremećaji u crkvenom životu. Pojedini evangelički svećenici nisu htjeli da se pomire sa novotarijama i promjenama, napuštali su mesta i odlazili u druge zemlje. Sa juga selili su se svećenici na sjever, sa zapada na istok. U južnoj Njemačkoj bilo je protjerano 400 svećenika (Preger, I. knj. str. 12), na njihova mjesta su došli drugi, koji su zaveli katoličke obrede i priznali papu kao vrhovnog glavarja crkve. Oni koji su otvoreno ustajali protiv interima bili su proganjeni. Na glavu jednog nezadovoljnog superintendenta, Gašpara Adlera (Aquila), raspisana je nagrada od 500 forinta, kao za najopasnijega hajduka. Rasuti, prognani svećenici donosili su u nove krajeve, u koje su dolazili, veliko uzne-mirenje. Izgledalo je, da se sada ponovno, na njemačkom tlu, otvaraju progonstva pravih kršćana, a prave kršćane proganjuju složno nasljednici starih rimskih careva, papa i car. Interim nije donio ono, što je očekivao car, primirje, nego uznemirenost. On nije bio prelazno stanje za sporazum, za crkveni mir, nego predigra jednog novog vjerskog rata.

U izvođenju interima, saski izborni knez je mnogo želio da pridobije protestantske teologe, naročito Wittenberg za interim. On nije njima jednostrano nametao carski zakon, nego je pokušao da u okviru toga carskog zakona izradi neke vrste sprovedbenu uredbu za primjenu zakona za Sasku. Ta uredba je trebala da bude donesena u sporazumu sa protestantima. Poslije mnogih savjetovanja i natezanja na kraju 1548. (16 i 17 decembra) održan je od Vlačića mnogo napadani sastanak u Jüterbogu na kome su bili saski knez Moritz i brandenburgski knez Joachim i prestavnici saskih teologa, među njima i Melanchton. Tu su uglavljene tačke sporazuma između knezova i teologa, i stilizacija tih tačaka je prošla kroz saski zemaljski sabor u Leipzi-

gu, krajem 1548., kao poseban zakon za Sasku. Tako je uz »veliki«, carski, interim, nazvan i augšburški, nastao i drugi »mali« interim, saski, odnosno leipziški.

Prilikom diskusije ovoga drugoga »malog« interima nastala su teološka pitanja, da li nije odstupanje od nekih formi ili održavanje tih formi pa čak i učenja, stvar od sporednog religioznog značaja. Tako je nastao spor o »adiaphori«, o neutralnim stvarima. Adiaphora je grčki pojam iz stožičkih učenja i znači nešto što po sebi nije ni dobro ni zlo. Mireći se sa nekim formama katoličkih obreda u malom interimu, protestantski teolozi su to opravdavali time, da su te forme neutralne prirode.

Vlačić je još prije objave malog interima pisao protiv oba interima. On je nalazio da su protestanti kao neke vrste poklona učinili ustupke katolicima u ovim stvarima: primili su tezu o slobodnoj volji i o potrebi dobrih djela za spasenje, pristali su da se vradi biskupima i vrhovnom biskupu njihova prijašnja sudska nadležnost, pokvarili su nauku o pokajanju dodavanjem pokore i isključenjem vjere, primili su opet kao »neutralnu« stvar krizmu i zadnju pomast, opet su zaveli postove i ako je Luther bio protiv njih, zaveli su opet latinski jezik u crkvi i »mjesto Lutherovih i drugih crkvenih pjesama gregorijansku dreku«, zaveli su opet misu, misne haljine, svijeće na oltaru, podizanje hljeba, »da bi sklonili neprijatelje da nas više ne proganjuju, i da se, pošto smo prije bili izgubljeni, a sad smo kapitulirali i predali se, kao pokajnička djeca možemo vratiti u krilo babilonske majke«. (Narratio, str. 73—74).

Vrlo značajna, pri svemu tome, je okolnost da su odredbe interima bile obvezatne za protestante, a nisu bile obvezatne za katolike. Car je izveo neku reformaciju reformacije, reformu Lutherovog protestantizma i nametnuo je silom svoje političke, vojne i finansijske moći protestantima. Ali on nema te mo-

ći da reformira u istome pravcu i katoličku crkvu. Katolički biskupi, koji su radili formulu sporazuma radili su je po ovlašćenju i zapovjeti cara a ne pape. U raznim prevodima, latinskom i njemačkom, formule nisu bile ni suglasne.

Vlačić je zamjerio protestantskim teolozima njihovu pokornost svjetskoj vlasti, bez obzira na vjeru. »Kad je knez objavio, da car strogog traži da staleži prime interim, staleži su se obratili teolozima. Car, kazali su oni, naređuje nam preko naših knezova, da primimo interim. Šta nam vi na to savjetujete, gospodo učitelji? Nato su oni odgovorili ovako i nikako drukčije: »Mi smo mišljenja, da treba njegovom rimskom carskom veličanstvu, našem najpremilsti- vijem gospodaru odati najpokorniju poslušnost i da se treba tako držati, da njegovo veličanstvo i svaki vidi, da smo mi za mir i za slogu«. Mi to vjerno savjetujemo i mi ćemo u pogledu naše ličnosti učiniti da tome pripomognemo koliko budemo mogli«... »Toj izjavni nije nitko sa naše strane prigovorio, da pače su ljudi šutnjom pokazivali da su suglasni«. (Flacius, *Narratio njemački* tekst kod Twestena, str. 74—75).

U takvoj opasnoj situaciji preuzeo je inicijativu Vlačić. »Još prije nego što je došlo do autentične objave interima, i prije uvođenja ustupljenih običaja, započela je, pod vodstvom Vlačića žestoka, često nepravedna, lično žučna, ali u glavnim tačkama neopovrgljiva polemika«.³⁵⁾ Tri sto godina poslije Vlačićeve smrti njemačka protestantska crkva je priznala da su Vlačićeve teze u glavnim tačkama bile neopovrgljive.

Ono što je u toj Vlačićevoj borbi bilo »nepravedno« i »žučno« odnosilo se na najveći kulturni au-

³⁵⁾ J. Gottschick, *Adiaphora, Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche*, Leipzig 1896, svezak 1, str. 172.

toritet Njemačke, na Melanchtona. I ako je bio njegov učenik, Vlačić je u sporu oko interima došao u težak sukob sa Melanchtonom.

Puškarski sin iz zapadne Njemačke, 23 godine stariji od Vlačića, od početka reformacije profesor u Wittenbergu, fin i uglađen, u više mahova »diplomatski« pretstavnik Lutherov za pregovore, više odan klasičnim naukama nego teologiji, bliži Erazmu nego Lutheru, Melanchton je bio sušta protivnost Vlačićeva. Vječito naklonjen kompromisima, Melanchton je davao nade katolicima da će jednoga dana lično otpasti od Luthera i vratiti se katolicizmu. »Od početka Melanchton je imao prema papizmu i njegovom učenju manje odlučan stav nego Luther. U njemu je grandiozni oblik stare crkve još uvijek izazivao priznanje. Njegova rezonirajuća glava nije nikad mogla da dode o njoj do odlučnog i završnog rezultata«... »Na konventu u Schmalkadenu 1537. Melanchton je iznio mišljenje da bi se mogao papa, pod nekim uvjetima, i ako ne zbog tobožnjeg božjeg postavljenja bar zbog mira, priznati kao najviši biskup kršćanski, — sa tim mišljenjem ostao je Melanchton tada osamljen« (Preger I., knj. str. 31). Deset godina prije svoje smrti, Luther je javno morao da ustane i da žigoše Melanchtonova učenja o potrebi dobrih djela za spasenje. Kad je izbio spor oko interima, Melanchton je bio još pomirljiviji. On je bio u 51 godini, imao je za sobom oko trideset godina reformatorske djelatnosti u Wittenbergu, njegovo znanje je bilo daleko iznad Vlačićevog, njegovo iskustvo veliko. Po godinama mogao je Vlačiću da bude otac, po ugledu svome Melanchton nema premca u Njemačkoj. Luther je sam pisao koliko je Melanchton učeniji od njega (Luthera). Melanchton je stajao dvadeset i osam godina borbe uvijek uz bok Luthera, svršavao je osjetljive poslove, vodio je pozitivnu crkvenu politiku. Pa ipak sva ta iskustva, ugled, autoritet, načitanost, znanje, stil, umjerenost,

takt, svi ti značajni kvaliteti jedne kulturne ličnosti gubili su se ispred pravolinijskih, jednostavnih, logičkih, jasnih koncepcija Vlačićevih. Za veliku ulogu momenta trebala je odlučnost, trebao je čovjek čvrst i prav, trebao je karakter.

Kadgod je Melanchton pogriješio, a tih pogriješaka ima poviše, on se nekako fino, sa visine, kajao, govorio o tome kako je bolestan, kako nije siguran da li je pogriješio ili nije, ali ako je pogriješio, neka mu se oprosti i neka se ostavi da mu o tome Bog sudi. Kad je careva vojska pobjedila protestante i osvojila Wittenberg, Melanchton je također sa drugima pobjegao. Ali uskoro on se vratio i primio mjesto na sveučilištu od izbornog kneza koji je bio na strani carevoj. Melanchtonov humanizam i idealizam dobiva realnu, praktičnu boju. Vjerojatno je bilo tada da će se izvršiti do kraja careva volja, da će se neprijateljski knezovi i gradovi pokoriti, da će interim pobijediti. Eto saskoga izbornoga kneza Morica. Do nedavna još on je bio vođa anticarske i protivrimske politike u Njemačkoj, sad je tučen u ratu, postao je saveznik carev, i još više, neki izvršilac carske politike u Njemačkoj. A to je ipak bio najjači i najbogatiji njemački protestantski knez. Pa, ako je popustio pred silom i taj knez, koji je imao i oružje i novaca, zašto bi jedan pomirljivi Melanchton digao glas protiv kneza i protiv cara. Protestantska akademija u Wittenbergu je nešto konkretno i živo. Nju je trebalo spasavati. Tu je trebalo držati zastavu protestantizma pa makar taj protestantizam bio dobro potšišan i makar morao na kraju da prizna papu kao vrhovnu glavu crkve. »Ratno stanje izazvalo je strah u dušama. Na nebuh su se vidjali prijeteci znaci, na svima stranama su se dogadale nečuvene stvari; gromovi su udarali iz vedra neba, iz žitnih vlati tekla je krv, u božjim kućama duhovi su noću galamili. Zabrinuta duša Melanchtonova iz svega toga čitala je sudbinu crkve. U zvijezdama je

Melanchton video da se njoj (crkvi) sprema crna budućnost. Ako ima crkva da se spasi morao bi sam Bog da napusti logiku uzroka i sredstava i da jednim čudom izruga planove ljudi«.³⁶⁾ Melanchton, koji je mnogo držao do snova, sanjao je jedamput, da je pošao za dvorskim pravnicima, i tako došao u neki uski hodnik i tamo tako opasno pao, da je malo faliło, pa da se sruši u dubok šanac, i jedva se otuda izvukao«.³⁷⁾

Koliko je jasniji i jači Vlačićev duh od čitavog tog učenog sujevjerja Melanchtonovog. Vlačić se smije tim krivim proročanstvima iz Wittenberga, ruga se snovima učitelja Melanchtona. Pa taj san Filipov, kaže Vlačić, pokazuje jasno, da je Melanchton morao da postupi drukčije nego što je postupio, a ne da se povodi za dvorskim pravnicima.

Ipak je Melanchton dao o zakonu o interimu (augšburškom) pismeno, u cijelini pozitivno mišljenje. U tome svome mišljenju on govori, odmah u početku, kako je za mir, protiv borbe i želi da se stvar pomirljivo riješi. On nalazi sasvim opravdano da car radi na pomirenju i sporazumu crkava. U tome sporazumu treba razlikovati potrebne i nepotrebne stvari. Krizma i pomast su stvari o kojima nije potrebno svađati se. Misa se opet može zavesti, strogi red primiti. On je pomirljiv, drugi će kaže Melanchton, biti manje pomirljiv od njega. Saski dvor je bio sasvim zadovoljan Melanchtonovim mišljenjem. Prvi savjetnik knežev dobio je dapače posebno pismo od Melanchtona. To pismo Melanchtonovo Karlovitzu (Karlstadt), bilo je brzo objavljeno u cijeloj Njemačkoj, čak i po svoj Evropi. Ovo Melanchtonovo pismo nošeno je naokolo kao monstranca, kaže Vlačić. Katolici su ga čitali sa velikim veseljem, pro-

³⁶⁾ *Hermann Rossel*, Melanchton und Interim, u spomenutoj knjizi Twestena, str. 114—115.

³⁷⁾ *Flacius*, Apologia, citirano mjesto, str. 61.

testanti sa užasom, kaže Sastrow. Melanchton u tome svome pismu dvorskem savjetniku otklanja od sebe sumnju, da hoće da pravi smetnje vlasti i traži samo uvjete za sporazum, koji bi bili koliko toliko prihvatljivi. »Volio bih piše Ranke, da Melanchton nije nikad pisao to pismo. Ono pokazuje dokle može da dođe jedan dobar čovjek, kad ga ponesu trenutni odnosi.« U tome sporazumjevanju sa dvorovima, Melanchton je (u istome pismu Karlstadtu) iznio i svoje kritičke poglede na Luthera. On čini razliku između svoga uvjerenja i svoje savjesti. On hoće da ostane pri svojoj vjeri, ali za sebe, mirno može da primi katoličke obrede. Melanchton sam kaže za sebe, da ima od prirode nagon za poslušnost i pokornost. »Već kao dijete, piše Melanchton sa najvećim sam veseljem pratio sve crkvene obrede. Prema tome nema nikakvog razloga da Melanchton bude protiv ponovnih zavođenja katoličkih crkvenih ceremonija.

Protiv svih tih dvorskih pregovora i nagovora, ustupaka i kompromisa, protiv primirja, protiv polovičatosti, protiv pape, protiv Cara, protiv knezova, protiv Melanchtona, digao je svoj odlučan glas Vlačić. Ovaj tvrdi čakavac, koji je dobro govorio talijanski, koji je živio u Veneciji, koji je životno bio srastao sa Talijanima, poznavao je Rim bolje od svih njemačkih sanjalica. On je osjećao i znao da Rim neće popustiti, da Rim nezna za milosrđe, i da Rim nikad neće priznati tuđa prava, ako na to ne bude natjeran. U svojoj upornoj, tvrdokornoj borbi za reformaciju, Vlačić nije računao da može nešto dobiti ili izgubiti, kao car, njemački knezovi i protestantski teolozi, koje je borba bila već umorila. Njegovo je uvjerenje bilo jače od želje da zadrži katedru i osigura materijalnu egzistenciju i krov nad glavom. Za manje od godine dana, u zimu 1548.—1549. on je sastavio i štampao četiri spisa protiv interima. U nemogućству da preokrene Melanchtona, ma da je

to pokušavao usmeno i pismeno, traži dopust na univerzitetu, napušta mjesto (Wittenberg), gubi položaj i prihode ostavlja u Wittenbergu trudnu ženu i traži zaposlenja i mogućnost za rad i akciju u Lüneburgu, Hamburgu i Magdenburgu. Njegov stav je otvoren, jednostavan, kristalno jasan:

»Hätten unsere Lehrer durch standhaftes Be-
kenntnis und Leiden ihre Lehre besiegelt, bei aller
Nachwelt hätte das Ansehn der Schule zu Witten-
berg geblüht. Jetzt dagegen, nun sie sehen, wie
schmählich sie wanken, jetzt sagen und werden su
aller Nachwelt Viele sagen, die Streitigkeiten unsrer
Schule wären bloss Weibergezänk solcher Leute, die
aus Unrecht Recht zu machen verstanden hätten.
Wir wären leichtfertige Menschen, schwaches Rohr
gewesen, das von jedem Winde sich hätte biegen
lassen; kaum wäre ein anderer Fürst andren Sinnes
gewessen und hätte von uns etwas andres gefordert,
gleich hätten wir das Christentum nach seinem Ge-
schmack und Gaumen zugerichtet... O könnten und
wollten doch endlich diese Menschen einsehen, wie
elend sie die Gewissen martern und mordern, indem
sie so schmachvoll abfallen!... Aber wiewohl sie zu-
geben, dass sie durch ihr Verfahren die frommen
Gemüther betrüben, zu Schwachkeit und Zweifeln
verführen, doch fahren sie fort in ihrem Beginnen,
dem Volke den gestiefelten Fürsten zu predigen, den
gegenwärtigen Stand der Dinge zu preisen, zu läu-
gnen, dass der Kaiser den Verderb der Lehre beab-
sichtige, zu Hochzeiten und Festgelangen und an
die Höfe der Fürste, bald hier, bald dorthin, fröh-
lich herum zufahren«³⁸⁾ (Flacius, *Apologia ad Scho-*

---

³⁸⁾ »Da su naši učitelji zapečatili svoju nauku čvr-
stom vjerom i mukama, u cijelome potomstvu procvaо bi
ugled wittenberške škole. A sad, kad vide kako se oni
sramotno kolebaju, kažu i u potomstvu će mnogi kazati
da su sporovi naše škole bili samo ženske svađe ljudi,

lam Viterbengensem in Adiaphororum causa, Magdenburg 1549., njemački prijevod izasao iste godine). Pasus koji govori o knezu u čizmama, izgleda da se odnosi na pruskoga kneza, koji je na skupštinu propovjednika došao u čizmama sa ostrugama, i oduzeo svećenicima knjigu, t. j. zakon o interimu iz ruku. (Sravni Twesten, str. 60).

Protestantska crkva, spašena od neposrednog uticaja Rima, došla je pod neposrednu vlast knezova. U feudalnom poretku, koji reformacija brani i čuva isto tako kao i katolicizam, mogla je samo jedna univerzalna crkva, kao što je bila katolička, sa velikim svjetovnim uticajem da stavlja granice samovlasti pojedinih regionalnih i lokalnih gospodara. Ona je bila neprestano uz njih i pored njih, u većoj ili manjoj mjeri i upravljujući sa njima. Nacionalna crkva, kakva izlazi iz reformacije, može da postane nezavisna samo ako se demokratizira i ako stvori organe, koji će o crkvenim stvarima riješavati nezavisno od svjetovne vlasti. Takva demokratizacija crkve u feudalnom poretku nije moguća. Knezovi su prigrabili na sebe ono što su u crkvenoj vlasti do sada imali biskupi, car je pokušao, izdavanjem jednog vjerskog zakona, bez suglasnosti papine, da pri-

---

koji su umjeli da od neprava čine pravo. Mi ćemo izgledati lakomisleni ljudi, slaba trstika, koju je sagibao svaki vjetar. *Čim je neki knez bio drugoga mišljenja i tražio od nas nešto drugo, odmah smo udešavalii kršćanstvo prema njegovom ukusu i okusu...* O kad bi napokon ovi ljudi uvidjeli kako bijedno muče i ubijaju savjest, kad tako sramotno otpadaju!... Ali i ako priznaju da oni svojim postupkom mute pobožna osjećanja i zavode ljudi u slabost i sumnje, oni nastavljaju sa svojim radom, preporučuju, narodu kneza u čizmama, hvale sadašnje stanje, poriču da car hoće propast nauke (t. j. čiste vjere) i putuju naokolo od svadbe na svadbu i od gozbe na gozbu na dvorove kneževa, veselo, sad tu, sad tamo».

grabi ono što je, po primatu rimskoga biskupa, pri-padalo papi. Plebejac i demokrat, Vlačić je primio na sebe zadatak, da se idućih dvadeset pet godina bori neprestano na dva fronta: protiv vraćanja pa-pizma u Njemačku i protiv svih onih koji su u Nje-mačkoj slabi i malodušni, pa ili radi svoga položa-ja, ili ne osjećajući opasnost kompromisa sa jačim, vještijim i iskusnijim protivnikom, povode se u crkvenim i vjerskim stvarima za oportunistima i svjetovnjacima.

Kidajući definitivno sa univerzitetom u Witten-bergu, koji je postao mlijav i popustljiv, Vlačić pola-zzi u tamu i neizvjesnost životnu, noseći samo ideju opravdanosti svoje borbe u sebi. U Magdenburgu, a kome ostaje idućih osam godina, radeći radi svoga izdržavanja u tiskari, njegova oštra kritika dobija poleta. Magdenburg je ostao jedino mjesto, u kome postoji tiskara, a koje nije usvojilo interim. Vlačić postaje u Magdenburgu duša borbe protiv interima, a Magdenburg centar njemačkog otpora. Suština interima se sastojala u tome da se stvari vjersko pri-mirje, da se zato vrijeme obustavi protestantska ak-cija, do novoga koncila, a zatečeno stanje se prima s nekim ispravkama koje ga približavaju katolicizmu. Melachton je pristao da se ispravke prime, u koliko nediraju u suštinu vjere (da se prime crkve-ni ornati, slike svetaca, krizma, pomazanje), da tako nađe neku »srednju liniju između careve volje i svoje savjesti«, i na osnovu ove Melanchtonove teorije, izrađen je drugi interim, leipciški, za Sasku. Pro-testanski svećenici u Saskoj morali su novo stanje primiti ili otici iz zemlje. Gradovi, koji se nisu pokorili bili su na to silom prinuđeni. Moric Saski je pri-dobio Wittenberg i Melanchtona, zastrašivanjem i obećanvanjima. Sada će krenuti protiv Magdenbur-ga i Vlačića sa vojskom, i držati grad godinu dana opsjednut.

Kakva sudbina je spremana putem ovih vjer-

skih primirja protestantima, pokazalo se brzo, kad je ponovno sazvan tridentinski koncil, na koji su protestanti (1551.) imali da pošalju svoje delegate. Zaključci koncila su trebali da budu obavezni za sve protestante. Car je naredio da protestanti odu na koncil i poslije njega primjenjuju njegove odluke. Poznavajući taktku Rima, Vlačić je znao, da koncil neće moći da doneše protestantima ništa drugo nego diktat, kome su se imali i pokoriti, a ako se ne pokore, novi vjerski rat protiv njih.

Ma koliko je Vlačić cijenio ljude, on je sve podredio Bogu i govorio je ne samo protiv Rima, nego i protiv cara, čiji mač mu je visio za vratom:

»Warum seid ihr doch so hochmütig und ungewehr, was last ihr euch nur beduncken? Seid ihr nicht eben so wol arme elende sterbliche Mensche als wir? Warum last ihr den eweren stoltzten sinn übermuth nicht sincken... Oder meinet ihr das wir kleine Würmel oder Schuhhadern sind, das ihr uns so mutwilliglich ohne alle Scheue und Gottes Furcht mit Füssen trettet!«.³⁹⁾ (Flacius, Eine gemeinsame Protestation und klagschrift aller frommen Christen wieder das Interim, 1548).

Kako je to sasvim drukčiji govor, nego govor Melanchtonov. Ni traga kolebanja kod Vlačića, ni traga kompromisnosti, ni traga apriornog poštovanja vlasti. Što on radi to je po potrebi i protiv cara i protiv knezova. On diže ljude, zvoni na uzbunu, jača duhove, dokazuje originalnim, do tada neobjavljenim pismima Lutherovim, da bi Luther isto tako postupio. Nikad mu car i saksonski knez neće zaboraviti da je on bunio duhove protiv njihovih na-

---

³⁹⁾) »Zašto ste vi tako oholi i neuviđavni, šta vi mislite? Zar niste i vi isto takvi bijedni i smrtni ljudi kao i mi? Zašto ne spustite vaš ponos i oholost?... Ili vi mislite, da smo mi mali crvići i krpe za cipele, koje možete oholo satrti bez svakoga stida i straha božjega?«

mjera, njihove politike i njihovih zakona. I sami Witteneržani priznali su Vlačiću da je omeo kneževe i careve planove:

»Hic igitur, si omnio aliquid sibi de impeditis rebus aliquibus laudis vendicat, aliam sibi arrogare nullam potest, quam quod illud Principis Mauricii consilium impedit, quo decreverat, ut in omnibus, in quibus pie et cum bona conscientia posset, Caesari obsequeretur«.⁴⁰⁾ (Citiramo prema Pregeru knj. I, str. 101).

U svojoj akciji protiv popuštanja, Vlačiću je najdamput iskrsla misao njegove domovine. Tamo dolje, ljudi se tuku na svima stranama sa Turcima, koji su nadmoćni, a ovdje kršćani kršćane progone. Umjesto da daje Rim caru novac da sa njim kupi čete protiv Turaka, on mu daje novac i čete da ratuju protiv protestanata, koji su bolji kršćani od katolika. Kad se radi sa takvi mljudima, kojima nije ništa stalo, što se južna Evropa krvari sa Turcima, nego hoće da im se pokore protestanti, treba biti neobično oprezan. Prema tim tvrdim, lukavim, podmuklim, nepopustljivim Rimljanim, prema tim intrigama njihovim i taktici njihovo treba imati snagu otpora, tvrdokornosti, nepopustljivosti, koja će biti ravna njihovoj i koja će moći da se mjeri sa njima. Oni se sad žale na protestante, spočitavaju im raskoliništvo, ali to je samo prijekor vuka jagnjetu, da jagne muti vodu. »Mi zovemo neprestano, piše Vlačić, da nas i cijelo kršćanstvo saslušate, pa da krenete svi protiv Turaka, a vi neprestano kličete: Raspni ga, raspni!... Mnoge ste vi već ubili radi religije... Ali

⁴⁰⁾ »Ako Vlačić uopće traži za sebe neko priznanje u pogledu spriječavanja nekih stvari, ne može da traži ništa drugo, nego to, da je on spriječio onaj plan kneza Morica, prema kome je Moric u svemu, što je bilo podnošljivo sa njegovom pobožnošću i dobrom savjesti, htio da sluša cara.«.

šta nam koristi da razgovaramo s tim vražjim sinovima«. »Bila bi strahota, kad bi se jedan dio naroda digao protiv drugoga sa mačem. A pravo izdajstvo je huškati kršćane na kršćane«.

Povodom bule pape Pavla III. upućene njemačkim biskupima, pisane u pomirljivom tonu, da pri-dobije opet protestante, za katolicizam, Vlačić je napisao i tiskao (1550.) jednu oštru, već citiranu brošuru, čiji je sam naslov karakterističan za stav i tvrdokornost Vlačićeva gledišta: »Bulla des Antichrists, dadurch er das volk Gottes widderumb im den eisernen Ofen der egyptischen gefengnis denckt zuziehen . . . Daraus wohl zuvernehmen, vas der Teufel durch seine beide Tugent, das ist, durch den mörderischen Krieg widder die Kirche Gottes und durch Seine Lügen, als das sin Concilium, Interim, Chor-rock, denckt auszurichten⁴¹⁾«. Magdenburg 1550., str. 32. Oštar spis, jedan od mnogih Vlačićevih, uđa-ra na obje strane, na papu i na protestante. Papa je popustljiv i dozvoljava privremeno ženidbu popova i primanje sakramenta »pod oboje« (centralni sporni obredni problem još kod Husita). Vlačić rezonuje logično: ako je to, što papa sada dozvoljava, od Boga, zašto to papa inače zabranjuje. Ako nije od Boga, kako može, ma samo i privremeno, da dozvoli. Kad ipak dozvoljava, znači da papa može od božanskih stvari da čini nebožanske, od nebožanskih božanske. To je kontradiktorno:

»Denn Gottes Willen ist einig, ewig und unbeweglich und wird nicht so bald verwandelt, wenn der

⁴¹⁾ »Antihristova bula, kojom hoće da narod božji opet vrati u gvozdenu peć egipćanskog zatvora . . . Iz nje treba upoznati, šta đavo misli da postigne putem obiju svojih osobina, naime ubilačkim ratom protiv crkve božje i svojim lažima kao što su koncil, interim, crkvena odi-jela . . .«

Papst, Kaiser oder die Kardinäle anders wollen».⁴²⁾
(Flacius, Bulla).

Ali Rimu nije stalo do Boga i njegove volje, nego do njegove vlastite politike, u kojoj je religija samo sredstvo:

»Den ich halt ja, es sei keiner so gar allerding unverständig der nicht wissen solt, das der Bapst (Bischöffe) und ihre geistlichen (welcher Gomorischer Hauffe jetzt der Kirche mutter und Apostolischer Stuhl genannt wird) also leben und ihre Hendl der Massen führen⁴³⁾», (Flacius, Bulla).

Stoga se Vlačić obraća protestantima, koji se od ovog napadaja tim opasnijeg, što nije otvoren, u opće ne brane.

»Denn obgleich jetzt der Römische Wolf mit rasender Hunger vor den Schaffstall des Herrn hertritt, heult, sihet allenthalben vom sich mit seinen feuerigen Augen und sucht Wege dadurch er möge hineinrumpeln, so sind doch die vornehmsten Hirten und Hunde (Gott sei es geklagt) gar stum, sie belin ihn nicht an, sie jagen ihm auch nicht nach⁴⁴⁾. Pastiri su klonuli, ne brane se. Oni čak savjetuju ovcama, da otvore vrata i puste vuka unutra, da na-

---

⁴²⁾ »Jer božja je volja jedinstvena, vječna i stalna i ne može se tako često mijenjati, kad god se drukčije ushtjedne papi, caru ili kardinalima«.

⁴³⁾ »Smatram da nije nitko tako nerazuman, da nezna, da papa (biskupi) i njihovi duhovnici (a taj se skup Gomore naziva sada mati crkva i apostolska stolica) tako žive i vode poslove masa«.

⁴⁴⁾ »Ma da rimski vuk stupa sada sa bijesnom glađu pred štalu gospodinovih ovaca, zavija, gviri na sve strane svojim vatreñim očima, tražeći puteve kuda bi mogao da provali unutra, ipak su najugledniji pastiri i čuvari psi (da je Bogu plakati) sasvim nijemi, ne laju na njega i ne jure na nj«.

prave mir sa njime, da se više ne brane od njega. Mir protestanata sa Rimom, to je prijateljstvo ovaca sa vukom.

»Eben dieselbigen unterstehen sich auch jetzt durch ihr unverschempt plaudern (damit sie die leut überreden wollen, dass von keinem grossen Ding gehandelt werde, sondern von geringen Dingen, in welchen wir nicht mit guten Gewissen können, sondern auch sollen den Feinden Christi gehorsam sein) auff das si uns in Antichrists und Teufels Dienst ziehen. Dieweil aber noch etliche ruffende, unruhige Hunde ihr Bellen wider die Wolffs nicht lassen wollen, ermammen sie die Schaffe, das sie dieselben Hunde von sich stossen, s intentionmal sie ursach geben, das der ganze Schafstall inn Gefahr komme . . .⁴⁵⁾. (Flacius, Bulla).

Tako Vlačić vidi na jednoj strani opasnu taktiku Rima, na drugoj popustljivost, epikurejstvo, kako on to nazivlje, protestanata i ratuje protiv obiju strana. Ratuje i onda kad je Magdenburg opsjednut, drži otpor u duhovima grada i onda kad mu izvana prijete, da će završiti na vješalima, kad grad padne, a grad koji je bio godinu dana opkoljen, morao je na kraju da se preda, samo što je tada Moric Saski, koji je opsjedao grad u carevo ime, promijenio svoju politiku sasvim i već kretao u rat i protiv cara i protiv Rima. Takva je u ono vrijeme bila logika stvari i od-

---

⁴⁵⁾ »Ovi isti ljudi ne prestaju da besramno još i sada pričaju (da bi druge uvjerili da se ne radi o nekoj velikoj stvari, nego o malim stvarima, u kojima ne samo možemo mirne savjesti nego i moramo da se pokorimo neprijateljima Kristovim), i nastoje da nas povuku u službu Antikrista i vraka . . . A kada nekoliko još preostalih glasnih i nemirnih pasa ne prestaje da laje protiv vukova, oni opominju ovce, da one ove nemirne pse odbace od sebe, jer će inače dati razloga da cijeli ovčiji tor dođe u opasnost . . .«

nosa, u kojima se Vlačić kretao i borio, zanesen svojom idejom i vjerom.

S time je Vlačićeva prva etapa borbe bila završena. On je pobijedio. On je predviđao dobro i u borbi izdržao. Položaj je već bio izgubio, mogao je život da izgubi, i sa time bio je načist:

»Es is noch nicht so ein kläglich Ding, um Christi willen sterben, — piše on, — wie sich die Interimisten und Adiaphoristen dunklen lassen. Es kann sich auch wohl zutragen dass durch solche Beständigkeit der Christen die Regenten überwunden werden, von ihrem Vornehmen nachzulassen, weil sie uns alle auf einmal entweder nicht können oder auch nicht werden wollen erwürgen«.⁴⁶⁾

Sa promjenom stava saskog izbornog kneza izmjenjena je potpuno situacija protestantske opozicije. Wittenberški protivnici Vlačićevi su bili mišljenja, da je Vlačićeva akcija imala veliki učinak na saskoga kneza. I najnoviji biograf Vlačićev smatra da je knez napustio pod voljom naroda, a Vlačić je, »prema skoro jednodušnom priznanju savremenika svojim spisima izvršio najveći uticaj na otpornu snagu naroda«.⁴⁷⁾ Kad se Magdenburg predao, knez je izjavio, da nema protiv Vlačića ništa, i da može slobodno da se kreće bilo u Magdenburgu ili drugdje. Ta je klauzula ušla i u ugovor o predaji. U kratkom periodu borbe protiv interima, Vlačić je napisao i tiskao 30 spisa o ovome pitanju, pored većega broja teoloških studija, kojima se tek sada punom snagom

⁴⁶⁾ »Pa i nije umrijeti za Krista tako jadna stvar, kao što misle interimiste i adiaforiste. Može ipak da se uspije da se tvrdokornošću kršćana savladaju vladari pa odustanu od svoje namjere, jer ipak oni ne mogu da sve nas na jedan put unište, a možda nas nebi ni htjeli sve uništiti.«

⁴⁷⁾ *Wilhelm Preger, Mathias Flacius Illyricus und seine Zeit, I. knjiga, str. 101—102, Erlangen 1859.*

posvetio. Jer njegova pobjeda u ovoj borbi, njegovi oštri i logični razlozi, neustrašivost i postojanost, njegovo znanje i vještina da ga u spisima pokazuje, učinili su od mladog Istranina najpopularnijeg njemačkog protestantskog teologa.

U borbi koju je vodio Vlačić je riskirao sve. Život mu je visio o tankoj niti. Od sad on će biti obilježen ne samo kao nepopustljiv teolog nego i kao buntovnik. U borbi je morao da dirne ličnosti u Wittenergu i to mu Nijemci nisu nikad više oprostili. Protestantizam je velika njemačka kulturna tekovina. Taj protestantizam spasavao je u najtežim danima jedan Hrvat. Može biti da ga je taj Hrvat baš spasio. »Zar nije car tražio da se protestanti pokore tridentinskom koncilu, i zar ne bi car zaključke tridentinskoga koncila bio sproveo oružanom rukom, pošto je slomio prvi otpor, i ako zna sa kakvim uspjehom? Ima slučajeva gdje je dovoljno nešto malo, pa da brod potone ili da ostane na vodi; u takvima položajima društva, velika je stvar ako se nađe čovjek takve čvrstine, takve odlučnosti, i takve bezobzirnosti, kakav je bio Vlačić«⁴⁸⁾). Ali baš to, da je on, Hrvat, spasavao i valjda spasio njemački protestantizam, bit će životna tragika Vlačićeva.

2. POVJESNI RADOVI.

U svojoj dvofrontovskoj borbi Vlačić je neprestano radio, tražio historijske dokaze i razloge, prelistavao arhive i biblioteke i tako nakupio materijala više no ijedan protestant prije njega. Promjena u položaju protestanata u Njemačkoj nije značila definitivno otklanjanje vječite opasnosti od Rima. Ta je opasnost ostala sada i dalje. Na drugoj strani, nova crkva nije imala ni svoju dogmatiku sistematski razrađenu. Sporovi, sukobi i kolokvijumi su bili svakoko-

---

⁴⁸⁾ Twestenov sud o Vlačiću, str. 11.

dnevni; nije postojala ni dobro kritički napisana crkvena historija. U Magdenburgu Vlačić je radio sve tri stvari usporedno: i vodio borbu protiv Rima i pomirljivih protestanata, i proučavao bibliju i organizovao rad na izradi crkvene povijesti. Pored toga među teolozima su nastavljeni prijašnji sporovi, koji su uslijed slobode tumačenja pisma postali još mngobrojniji. Protestantska crkva nije imala neki forum, sličan koncilu ili neki organ sličan papi, koji bi sa potrebnim znanjem i autoritetom riješavao sporove između teologa, naročito između teologa istog ili raznih sveučilišta i škola. Ovi su se sporovi rješavali ili objavom polemičkih spisa, ili javnom diskusijom. Ako je predmet bio važniji, ovoj diskusiji je prisustvovao i knez, o njoj se sastavljao i zapisnik i donosio zaključak. Tu je prijetila opasnost za Vlačića, koji je bio nepomirljiv, dosljedan i tvrdoglav, i kako izgleda, daleko manje vješt u govoru (čakavac iz mirne doline Raše) nego u pismu. A on je u ove sporove ulazio vratolomno i svake godine vodio ih nekoliko i o svakome je pisao.

Njegov položaj u to vrijeme je bio neprirodan. Wittenberg je bio protiv njega, i onda kad je njegova linija pobijedila. Wittenberško sveučilište smatralo je sebe nekim generalnim nasljednikom Lutherovih ideja, koncepcije i misije. Ma da su ljudi oko Melanchtona morali priznati, da su u sporu sa Vlačićem imali krivo u suštini, oni su cijelu stvar prebacili na formalni teren načina Vlačićevog istupanja protiv njih i tražili svu krivicu u Vlačićevoj ličnosti. Vlačić je bio tuđinac i došljak, koji je, ma da umno i karakterno viši od njih, ipak bio u njihovoj zemlji. On nije morao da dokaže samo ispravnost svoga stava, nego je bio neprestano prinuđen da se brani od ličnih optužaba. On nije protivnike študio, ma da nikad nije prevrtao i čeprkao po njihovoj prošlosti, kao oni po njegovojo. On je iznosio argumente o stvarima, oni otvoreno a još više potajno pamflete o njemu. Velik

dio svojih snaga on je utrošio u neposrednu obranu i razbijanje bajki, koje su o njemu iznošene. Pa ipak je najjači razlog omrznutog tudinca, koji je uvijek imao pravo, bio i ostao u njegovom djelu. Tu je on bio velik.

Prvo veliko njegovo djelo je »Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem pontifici romano et papismi erroribus reclamarunt, pugnantibusque sententiis scripserunt«⁴⁹), I. izdanje 1556., II. izdanje 1562., novije izdanje 1666. Ovo novije izdanje štampano u Frankfurtu, obuhvata 1046 strana teksta i 96 strana indeksa. U ovome djelu je Vlačić prikupio 443 »svjedoka istine«, dokumente četrnaestvjekovne borbe, intelektualno i moralno najjačih i najistaknutijih ljudi i politički istaknutih ljudi, u kršćanskom svijetu protiv pogrješaka, proturječnosti i nedosljednosti Rima. Sa ovim djelom Vlačić je dokazao, da sve ono bitno, što je iznijela reformacija protiv rimske crkve nije novo, nego logična posljedica ove neprekidne borbe. Reformacija nije prva prihvatile učenje evangeliјa da se sa njima bori protiv odluka pape, nego su to isto radili i svi oni historijski svjedoci. Prvih vjekova kršćanska crkva bila je evangelijska. Pogriješke njene počinju oko 300. godine i rastu narocito od 600. godine. Od tada raste papina moć i odstupanje od evangelijskog učenja. Svjedoci protiv papa su i neki pape sami (Inocenc IV., Ivan XXII.). Među njima su i Augustin i Jeronim, nicejski koncil, koji odobrava svećenički brak, kartagenski koncil koji otklanja vođstvo rimsko, Toma Akvinski, koji odobrava tajni svećenički brak, Dante, koji se žali na rimskoga vuka, što pustoši crkvu i evanđelje zamjenjuje svojim dekretima, Petrarca, koji u rimskoj stolici vidi asil svih pogriješaka. I Ciril i Metod su

⁴⁹) »Katalog svjedoka istine, koji su prije našega vremena ispravljali rimskog pontifeksa i zablude papizma i oštrim pisanjem borili se protiv njih.«

među tim svjedocima, i Hus. Papa traži latinsko bogosluženje u crkvi i izbacuje iz crkve narodni jezik, zabranjuje njemačko bogosluženje i njemačke crkvene pjesme, a ipak dozvoljava slavensko bogosluženje. U glavi XXI. (svako svjedočanstvo je jedna glava), pod naslovom *Ecclesiae Illyricae vel Slavonicae*, Vlačić piše:

»Ad haec publica ecclesiarum testimonia addatur etiam illud, quod Illyricae Ecclesiae adhuc hodierna die in publicis sacris vulgari utuntur lingua. Unde colligitur, non recte Antichristum, eiusque mancipia facere, qui omnes ad Latinum sermonem cogere volunt«⁵⁰⁾.

Historijske studije izvršene na ovaj način nametnule su Vlačićevu misao: da izda sistematsku kritički pisanih crkvenih historiju. Misao je nastala u Magdenburgu, možda još za vrijeme opsjedanja, ali je izražena u planu Vlačićevom de conscribenda historia ecclesiastica tek 1553. Vlačić tada iznosi ovaj plan:

»Utile esset, piše on, scribi historiam ecclesiasticam, in qua ordine, per temporum successionem, monstraretur, quomodo vera ecclesia eiusque religio ab illa prima puritate et simplicitate, quam Apostolorum tempore habuit, paulatim successione temporum et hominum crescentibus falsitate et erroribus declinarit in peius, partim ab negligentiam et insciatiā, partim etiam ab malitiā impiorum«.⁵¹⁾

⁵⁰⁾ »Ovim javnim svjedočanstvima crkava treba dodati još i to, da ilirske crkve do današnjega dana u javnim obredima upotrebljavaju narodni jezik. Otuda slijedi da ne rade pravo Antikrist i njegovi sluge, koji hoće sve da prisile na latinski govor«.

⁵¹⁾ »Bilo bi korisno da se napiše crkvena povijest, u kojoj bi se redom, u vremenskom razvoju pokazalo, kako je prava crkva i njena vjera, od one prve svoje čistoće u doba apostola, polako se sve više pogoršavala razvojem

Za izradu ovakova ogromnoga djela u tadašnjim prilikama, tek u počecima štamparske djelatnosti i u vjerskim sukobima i surevnjivosti njemačkih knezova razrovanoj Njemačkoj, trebalo je mnogo znanja, čvrste volje i organizatorske spreme. Vlačić je imao sve to. On je vodio i razdijelio posao, našao saradnike i za pisanje teksta i za prikupljanje materijala, našao je novac i rukovodio izradom, pisanjem i štampanjem. On je izradio popis pisaca, čija su djela imali njegovi saradnici da traže u svima pristupačnim evropskim bibliotekama, naročito u Njemačkoj, Austriji, Holandiji. Sedam ljudi (»studiosi«) je radilo samo na prepisivanju izvoda. Dva magistra (»arhitekti«) pregledavaju izvode, biraju i obrađuju. Jedan piše odmah na čisto. Jedan samo putuje i prikuplja materijal. Pet urednika (»gubernatori« ili »inspektorii«) među njima Vlačić, Wigand i Judex daju končnu redakciju. Saradnici su svi podređeni Vlačiću. On je među njima prvi, »kapetan broda ili prvi krmilar«, kako ga zove Wigand.⁵²⁾ Tako su nastajale poznate Magdenburške centurije, Centuriae Magdenburgenses. Pri tome, cijeli taj posao nije tekao u miru. Vlačić je u vrijeme rada primio profesuru teologije na novom sveučilištu u Jeni, vodeći dalje otuda cijeli posao. Judex, izgleda njegov najodaniji i najbolji saradnik kao prognani profesor sa Vlačićem iz Jene je na poslu umro, u 37. godini svojoj, Vlačić je izgubio mjesto u Jeni i protjeran je odtuda zimi po snijegu i mrazu, sa ženom i mnogobrojnom djecom (najmlađe dijete od 3 mjeseca, 1562.). U takvim okolnostima stvarana je ova grandiozna crkvena historija. Ipak su prve tri knjige (centurije) bile gotove za prvih

---

vremena i uslijed povećanih zabluda i krivoga puta ljudi, djelimično zbog nebrizljivosti i neznanja, ali djelimično i zbog malicioznosti bezbožnika«.

⁵²⁾ Preger, II., str. 424.

pet godina rada i izašle 1559. u Bazelu u jednoj velikoj folijantskoj svesci pod naslovom:

»Ecclesiastica historia, integrum Ecclesiae Christi ideam, quantum ad locum, propagationem, persecutionem, tranquillitatem, doctrinam, haereses, ceremonias, gubernationem, schismata, synodos, personas, miracula, martyria, religiones extra Ecclesiam, et statum Imperii politicum attinet, secundum singulas centurias, perspicuo ordine complectens: singulari diligentia et fide ex vetustissimis et optimis historicis, patribus et aliis scriptoribus congregata: Per aliquod studiosos et pios viros in urbe Magdenburgica«⁵³⁾). Svih trinajest centurijskih izašlo je još za života Vlačićeva (do 1574.). On je suradivao na svima, osim posljednje. Dvanaest sa njegovom suradnjom je izašlo do 1569.

Ovo djelo je dalo katolicima veliki pozitivan podstrek. Ipak je to bila prva crkvena povijest, znanstveno pisana, štampana i rasprostranjena po Evropi. Neke centurijske izašle su i na njemačkom jeziku. Cijelo izdanje je poslije još jedanput štampano od kalvinista, zatim prevedeno i izdato na holandskom. Ono je postalo pristupačno povjesničarima, teologima, filozofima. Moglo se kritički prosuđivati i uspoređivati. S toga su katolici, kao što su protiv njegovog kataloga svjedoka istine izdali svoj katalog, organizirali sada rad na izdavanju katoličke

⁵³⁾ »Crkvena historija koja obuhvaća cijelokupnu ideju Kristove crkve, s obzirom na mjesto, širenje, progone, miran razvoj, učenje, sekte, ceremonije, upravu, ras kole, sinode, lica, čuda, mučeništva, vjere van crkve i političko stanje Imperije, izložena jasnim redom po pojediniim stoljećima, naročitom marljivošću i vjerom prema najstarijim i najboljim historičarima, ocima i drugim pisacima sastavljena: od nekoliko poštenih ljudi u gradu Magdenburgu. Svaki vijek je obrađen sa gornjih gledišta u posebnim glavama.

crkvene povijesti, čijom izradom je rukovodio kardinal Baronius, radeći punih trideset godina da bi djelo bilo štampano u 12 svezaka 1588.—1607. Ali baš ovo djelo je pokazalo značaj Vlačićevog rada u još boljem svjetlu.⁵⁴⁾

Vlačić je stvorio put kritičnom istraživanju povijesti crkvene i svjetovne. Prelazeći preko legenda i tradicija, zasnovanih na pokornosti prema crkvi i pobožnom primanju svakog tumačenja, koje dolazi od crkve, Vlačić otvara novi put historiji: put ka izvorima.⁵⁵⁾ Za svaki detalj koji je istraživao, on je pomno i savjesno ispitivao izvore. Ima jedna mala rasprava njegova, tiskana u knjizi *De translatione Imperii Romani ad Germanos*, u kojoj Vlačić dokazuje na osnovu kritike izvora stopu po stopu, da apostol Petar vjerovatno nije nikad ni bio u Rimu, a ako je bio, mogao je biti samo na vrlo kratko vrijeme, a sve drugo, o njegovom dugogodišnjem boravku u Rimu, o njegovoj mučeničkoj smrti u Rimu o njegovom pokušavanom bježanju iz Rima i vraćanju u Rim poslije sastanka sa Isusom (*Quo vadis Domine*) — sve je to plod pobožne legende i maště. U velikoj crkvenoj povijesti istraženo je koliko su ispravni izvori na kojima se zasnivala do tada crkvena povijest prvih vijekova poslije Krista. Pisci centurijski su mogli dokazati i to »na neoprovrgljivi način«, kako kaže Preger (II., str. 456.), da su dekreti starijih rimskih biskupa, koji su trebali da potiču iz prvih stoljeća kršćanske ere i na osnovu kojih se mogla utvrditi zakonodavna i sudska vlast rimskih biskupa, da su ti dekreti, u kasnijim periodima falsifikovani i podmetnuti. Oni su neispravnost tih osnovnih dokumenata dokazivali jezično (to nije bio klasičan jezik rimskoga doba, nego iskvaren kasniji

⁵⁴⁾ Twesten, str. 17.

⁵⁵⁾ *Michel Nicolas, Nouvelle Bibliographie Générale, Tome XVII., p. 807, 1873.*

crkveno-latinski jezik), dokazivali su tu neispravnost i stilom (svi su dekreti, navodno iz raznih vijekova, pisani istim stilom i istim rječnikom, tako da ih je jedna ruka pisala), i konačno u tim dokumentima se nije mogla naći nikakva pretstava konkretnih prilika i odnosa onoga vremena na koje su se oni odnosili. A u koliko ima konkretnih odnosa, ti su konkretni odnosi bili u tadašnje vrijeme drukčiji nego što je navođeno u tim dokumentima, čak su lica na vlasti bila u to vrijeme druga, nego što je u dokumentima navođeno. Dokazi o neispravnosti ovih dokumenata rimske crkve bili su tako jaki, da je Rim brzo napustio svako dokazivanje njihove ispravnosti (Preger II., str. 458).

Slika vjerskog i crkvenog života prvih stoljeća kršćanstva je vrlo privlačna. Kao što možemo mi danas kod posjete nekih katakomba ustanoviti onu bratsku jednakost prvih kršćana u jednakosti svih grobova prvih vjekova, da bi se bogataški i plemićki grobovi počeli odvajati od ostalih, tek u trećem vijeku, kad više nije bilo opasno biti kršćanin i kad su novi kršćani bogataši i patriciji rimski unosili u kršćanstvo i svoje staleške povlastice i na istaknutim mjestima katakomba dobivali mramorne grobove, posebne kapele i grobnice, dok su obični kršćani ostajali u svojim zemljanim prikljetima, jedan do drugoga i jedan iznad drugoga u dugim uskim i visokim hodnicima, — tako su i pisci centurija mogli da ustanove, da je crkva prvih vjekova bila demokratska, da su općine crkvene imale sve jednakaka prava, da je svaka općina birala sebi učitelja. U težim slučajevima sporova odlučivali su sinodi. Kad se negdje daleko pojavio ugledniji učitelj, općine su se njemu obraćale, tražeći savjeta. Kao najstarija u Italiji, rimska crkva uživa poseban ugled, ali nikakvo prvenstvo. Tek u četvrtom i petom stoljeću počinju rimski patrijarsi da preotimaju vlast nad svim ostatim crkvama. Između patrijarha stvara se neki rang,

pri čemu rimski patrijarha dobiva prvi rang, carigradski odmah za njime, a ostali su u rangu niži. Tako crkva od prvih idealnih stanja pada sve na niže. Mjesto evanđelja dolaze do izražaja propisi crkveni, koje donose crkveni dostojanstvenici, crkva napušta duhovan teren i prelazi u svjetovni, crkva postaje bogatija, njeni dostojanstvenici nose se luk-suzno i žive luksuzno, udaljujući se sve više i od života prvih kršćana i od mase savremene kršćanske sirotinje. U formiranju papizma dolazi pad crkve najjače do izražaja. Crkva se odmeće od evanđelja, nameće svoju moć svjetovnoj vlasti, papa postaje Antikrist, kako ga zovu po pravilu reformatori Lutherovog i Vlačićevog doba.

Ideja reformacije je bila da obnovi staru prvo-bitnu crkvu kršćansku, sa njenim demokratskim uređenjem, sa jednakošću braće, da se vrate na prvo-bitnu jednostavnost obreda, propovjedi, zajedničkog pjevanja i zajedničke molitve. Najiskrenije protestantske glave sebe zamišljaju kao prve kršćane, u ulozi prvih učitelja i stvaraoca crkve. Vlačić je možda najinteresantnija takova pojava. On je nošen vizijom da su Luther i on direktni nasljednici apostola Pavla, da pravu crkvu stvaraju baš oni, koji prolaze kroz životne opasnosti, koji su gonjeni, koji oskudijevaju, ljudi tanka vrata, mršava lica u profesorskim pelerinama i niskim kapama, a ne debeli kardinali i pape, u somotu i svili, okićeni zlatom, što provode život u kneževskim zamkovima. I kako su sebe zamišljali neposrednim nasljednicima prvih kršćana, tako su oni projicirali svoje konkretno stanje, i stanje protestantske crkve 16. stoljeća natrag u vrijeme prvih triju vjekova kršćanstva i zamišljali su da je prva kršćanska crkva po svome uređenju i svojim odnosima morala izgledati onako kako je izgledala protestantska crkva hiljadu dvijesta godina kasnije.

Manjih historijskih radova ima Vlačić više. Među njima je već spomenuta knjiga o prenosu rimskog carstva na Nijemce, (latinsko izdanje 1566., njemačko 1567.), kojom Vlačić dokazuje, da su Nijemci rimsko carstvo zauzeli silom, a nije im ga papa ni poklonio, ni povjerio. I tu je Vlačić na oko 300 strana pokupio originalne dokumente o ratnom pravu Nijemaca. Ali više od tih dokaza za nas je značajan predgovor u toj knjizi. Taj predgovor uz njemačko izdanje knjige, je ujedno i Vlačićeva pretstavka caru Maksimilijanu sa kojom traži sazivanje sinoda da bi raspravio o njegovoj stvari. U toj pretstavci očituje se na nedvojben način karakter Vlačićev, njegov jašan, odrješit, odlučan stav, njegova otvorenost, daleka od svakog uvijanja. Više nego što moli Vlačić tu zahtijeva, i svoje pravo on reducira od dužnosti vladalaca, kakve bi one trebale biti. Njegova molba i ovdje postaje protest i optužba i on caru govori načinom, na koji nije govorio ni jedan drugi protestantski teolog.

Pred kraj života (1571.) Vlačić je izdao prvi put najstariji književni spomenik njemački *Otfredi evangeliorum liber*, u pjesmi na staro njemačkom jeziku prikazan život Isusov prema evanđelu, od redovnika Otfrida od Weissenburga. Dokumenat je značajan, jer potiče iz 9 vijeka. Vlačić ili njegovi saradnici su ga pronašli pri traženju originalnih dokumenata za crkvenu povijest. I u predgovoru ovo me izdanju dolazi opet do sadržaja sloboda Vlačićeva. Vlačić Hrvat, proganjani kao uljez i tudičac, izdaje ovaj književni spomenik njemački da izrazi svoju zahvalnost njemačkom narodu, što mu je taj narod dao pravu vjeru, ukazao gostoprivrstvo, dao ženu, i što je tu imao 17 djece (do tada), od kojih je već 9 mrtvo. Vlačić se divi snazi njemačkog nacionalizma, govoriti protiv zavođenja talijanskih, španjolskih, rimskih stvari i običaja uzdiže i hvali Nijemce, koji već dvije hiljade godina žive na istoj zem-

lji i u istim naseljima, uvijek snažni i napredni, čuvajući svoj jezik, dok su drugi narodi u to vrijeme uništavani i podjarmljeni gubili i samostalnost i jezik. I prije četiri stotine godina, bilo je teško biti Hrvat.

3. TEOLOŠKI RADOVI

Vlačić nije bio samo borac i povjesničar velikih koncepcija, koje je umio da ostvaruje. On je bio i velik teolog i to ne jedan od mnogih protestantskih teologa, nego jedan od glavnih, onaj koji je »stajao na čelu svima, što su razrađivali bogoslovsku protestantsku nauku«, kako kaže učena ruska enciklopedija. U tom pogledu značaj Vlačićev je neocjenjiv: kao što je on stvorio modernu crkvenu povijest uopće, Vlačić je izradio osnovna načela i praktičan metod za tumačenje biblije. On je tvorac (Twisten str. 25) hermeneutike protestantizma, t. j. načela i vještine tumačenja i razumijevanja biblije. On je najveći teoretičar staro protestantske hermeneutike, kako piše o njemu Heinrici.⁵⁶⁾

Na početku svoje odbrane Vlačić navodi, kako je proveo neko vrijeme u Bazelu, Tübingenu i osam godina u Wittenbergu. U to vrijeme, kaže, nije tražio ni uživanja ni bogatstva, nego se samo udubio u proučavanje biblije. I učenje hebrejskog jezika i grčkog je imalo samo da bude sredstvo za proučavanje smisla originalnih knjiga svetog pisma. Vlačić je dugo godina bio profesor hebrejskog i grčkog jezika u Wittenbergu. Osim ova dva jezika i latinskog na kome je neprestano učio, govorio i pisao, Vlačić je znao i talijanski (što izrično spominje nekoliko puta), znao je hrvatski i slovenski i vjero-

⁵⁶⁾ *G. Heinrici*, Hermeneutik, Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche, svežak 7, str. 735, 1899.

jatno još koji slavenski jezik. Melanchton ga hvali kao učenog čovjeka koji nema premca u znanju jezika.

Prvi značajan rad teološki izdao je u svojoj 29 godini. To je njegov latinski traktat »De vocabulo fidei« (o riječi vjere), objavljen 1549. u prvom i 1554. u drugom proširenom i izmjenjenom izdanju (161 strana) pod novim naslovom: »De voce et re fidei« (o glasu i suštini vjere). Ista knjiga je još za života Vlačićeva izdana i treći put (1561.) i ona je, jedan od rijetkih radova Vlačićevih, iskorишćena od strane slovenskih protestanata. Trubar ju je djelimično preveo.

»Verbum« (vocabulum, vox) i »res« dvije su glavne problematike Vlačićeve teorije teološke spoznaje. I to ne riječ i suština (ili predmet, stvar) po sebi, nego u tumačenju ljudi, kako ljudi primaju riječ i pojам, koji smisao i sadržaj im daju. Pri tome Vlačić postupa na način koji je baš za njega jako karakterističan. Kao neki moderan kritičar jezika iz druge polovine 19 vijeka, Vlačić uviđa ograničenu sposobnost riječi da izrazi pojam. Ali to da ga ne vodi u rezignaciju, pasivitet i mistiku, baš kao što ga njegov pesimističan nazor na ljude i njegova misao pokvarenosti ljudi i vječnosti zla ne vode ga u pasivnost. Riječ je nedovoljna da označi pojam i sadržinu, ali baš za to je važno da se zna, šta znači riječ i koji je njen smisao.

Polazeći u prvoj svojoj teološkoj raspravi od hebrejskog glagola vjerovati, Vlačić istražuje i tumači koje značenje ima taj glagol u raznim oblicima i konjugacijama u hebrejskom originalu. Apostoli i evangeliste uzeli su tu hebrejsku riječ, koja se najviše javlja u starom zavjetu i na njoj izgradili pojам novozavjetne vjere. A ta hebrejska riječ znači u jednome obliku: biti pouzdan, biti istinit i biti čvrst; u drugom obliku ona znači: poklanjati nekoj osobi povjerenje, smatrati da je ta osoba istinita i

pouzdana, odati hvalu njezinoj istinitosti. Ta riječ, napokon znači spoznajući i posljedice koje ta spoznaja izaziva. S toga i riječ vjerovati znači: poklanjati nekome povjerenje i u isto vrijeme sticati i imati pouzdanje. U novom zavjetu toj riječi odgovara grčka riječ »pisteuein«, koja također znači priznati nekome istinitost, imati u nekoga vjeru i imati u nekoga pouzdanja. Pojam vjere obuhvata po Vlačiću: 1. spoznaju Boga i njegove volje iz zakona; 2. uticaj te spoznaje i strah i slomljenje srca; 3. živu spoznaju milosti i obećanja; 4. traženje toga u molitvi; 5. sigurnost duše u spas, koja dolazi odatle; 6. radosno pouzdanje primanja spasenja (Preger I, str. 29). Tako je Vlačić pokušao da riješava prvim svojim teološkim spisom odmah centralni problem psihologije religije: iz spoznaje Boga i zakona njegovih izvire strah, koji izaziva nadu. Nada izaziva molitvu, molitva, praćena vjerom, sigurnost i pouzdanje.

Teološka učenja svoja objavio je Vlačić posljednih dvadesetpet godina života u mnogobrojnim knjigama. Ona se nalaze i u njegovim čestim polemičkim spisima, u kolokvijima i diskusijama. Pokušaj sistematskog povezivanja cijelogra svoga učenja o svetom pismu objavljuje Vlačić u ogromnom dijelu: »Clavis scripturae sacrae, seu de sermone sacrarum litterarum« (ključ svetog pisma ili o govoru svetih knjiga). Prvo izdanje ovoga djela izašlo je u Bazelu 1567. Novije izdanje izašlo je u Jeni sto godina kasnije 1674. Djelo je sastavljeno od dva velika sveska folijantskog formata. U bazelskom izdanju (koje se nalazi i u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, uz manji broj drugih Vlačićevih spisa) prvi dio obuhvaća 1782 strane teksta i 84 strane indeksa, drugi dio 580 strana teksta i 194 strane indeksa. U prvome djelu su pojmovi objašnjeni alfabetskim redom, tako da je to jedan ogroman i pri tome prvi crkveni hermeneutički i dogmatski riječnik svetog pisma,

veliki i značajan izvor za kasniju protestantsku teologiju. Drugi dio je sastavljen od samostalnih rapsprava, napisanih u razno vrijeme, posebno prerađenih za ovo djelo da bi sačinjavale jednu logičku cjelinu.

Pojedina poglavlja ovoga drugoga djela »Ključa« posvećena su metodologiji istraživanja biblije. Ona obrađuju cilj i razlog istraživanja, pravila tumačenja kod starijih »otaca« crkvenih, probleme gramatike i sintakse pri istraživanju i tumačenju, probleme biblijske retorike, načina jednostavnog i slikovitog govora, tropa, shema i figura, stila svetoga pisma. Kad je tako u prvih pet poglavlja obrađio metodu istraživanja pisma, Vlačić je u zadnje dvije glave sakupio svoja znanja teološkog učenja, koja su mu izgledala korisna za problem proučavanja i tumačenja svetoga pisma. I na kraju umetnuo je dvije rasprave o pitanjima, koja su njega lično najviše pekla zadnjih godina života: raspravu o istočnom grijehu, koja je sada uslijed epohalnog značaja »ključa« ponovno uzvitlala prašinu kod protestanta i raspravu o protestantskom sinodu i o načinu diskusije na njemu, dakle neka načela za budući poslovni red budućih sinoda.

Koliko mara, koliko rada, sitnog pipavog, mnogo godišnjeg, koliko raznovrsnog znanja ima u tim folijantima! Vlačić nije tu samo teolog, nego i lingvist i to moderan, kritičan lingvist, on je povjesničar, on je crkveni učitelj, dogmatičar, organizator crkve, filozof, enciklopedist. On istražuje do koje mjere se uopće može izraziti u prijevodu originalna misao pisma, koliko zavisi od smisla jedne riječi za koju treba na drugom, možda sasvim tuđem jeziku, naći odgovarajući adekvatan oblik. I tu on opet ističe značaj originala uopće, originalnog svetog pisma, koje se ne može zamijeniti nikakvim skraćenim kompendijima, katekizmima, institucijama i postilama.

U jezičnim rasmatranjima u drugom dijelu

»Ključa« Vlačić navodi da je izradio brojne (plurimas) etimologije četiri današnja glavna jezika (quatuor principialium nunc linguarum), naime: grčkog, latinskog, njemačkog i ilirskog.⁵⁷⁾ To su njegovi usporedni jezični radovi, koji nisu, izgleda nikad objavljeni, bar nisu objavljeni pod njegovim imenom. Od interesa je, da on i u najužim svojim stručnim teološkim radovima ističe ilirski jezik, i da je za njega taj jezik tada jedan od glavnih četiri svjetska jezika. U tom uspoređenju za Vlačića je ilirski jezik isto što i slavenski on ima već predodžbu o Romanima, Germanima i Slavenima. Ove jezične etimologije imale su poslužiti Vlačiću kao dokaz da su se svi jezici razvili od hebrejskog. On spominje nekog Avenariusa, koji je došao jezičnim ispitivanjem do istih zaključaka.

Ali njegovo istraživanje biblije nije samo jezično. On proučava i materijalne prilike sredine u kojoj je biblija nastala i stepen ljudske prosvećenosti u to vrijeme. Važno je za tumačenje staroga zavjeta znati kakve su bile metereološke i klimatske prilike zemlje, gdje je on nastao, koje životinje su bile тамо rasprostranjene i kakve su navike tih životinja, kakvo je bilo državno uređenje, da li je bilo redovnog sudskega, kakvi su bili suci (pravični i nepravični). I posebno kakve su bile gospodarske prilike, stanje poljoprivrede, stočarstva i trgovine. Slike i figure usporedbe koje se javljaju u bibliji uvjetovane su tim materijalnim prilikama kraja i za njihovo puno razumijevanje potrebno je poznati stvari (realia). Treba poznati prirodu Palestine, prirodu mjesta i neba (natura loci et coeli) da bi se imala predstava o smislu pojedinih mjesta biblije. Značaj hladovine, sjene drveta vidi se tek onda kad se zamisli

⁵⁷⁾ »Sed collegi huius generis plurimas quatuor principialium nunc linguarum: Graecae, Latinae, Germanicae et Illyricae«. Clavis, bazelsko izdanje, II, str. 508.

kako je užareno nebo Palestine i dani su suhi. Smisao izreka i značenje onih mjesta koja se odnose na vinograd mogu da imaju samo oni koji umiju da sebi predstave kako se u vinogradu radi i kako vinograd rodi. I opet uspomene na jug, na domovinu, na vinograde, smokve, sunce, more, podsjećaju Vlačića, kako on može bolje da razumije bibliju od Njemaca, jer je proveo djetinstvo pod klimatskim i ekonomskim prilikama mediteranskim, koje su bliže palestinskim, nego njemačkim. Kako može čovjek iz kišovite i močvarne Njemačke, Litve ili Moskovije da razumije što znači dolazak Mesije koji će izazvati da u pustinji poteku izvori. I posred teoloških razmišljanja Vlačić bi se najradije zaplakao nad svojih trideset godina provedenih u močvarnim vlažnim, maglovitim i šumovitim, hladnim i neprijatnim krajevima Njemačke.

Kako je drukčije sve na jugu, nego na sjeveru. Bibliju su pisali ljudi sa juga, i ona je pisana za južnjaka. Južnjaci i orientalci drukčije ljube i drukčije mrze nego ljudi sa sjevera. Ljubav južnjaka je vrelja, njihova je mržnja jača, oni jasnije i otvorenije pokazuju svoje veselje, ali i svoju žalost, bol i muku. Oni više ljube, više se žeste, više mrze, više se žaloste, jači su svima afektima i više lažu. Zato Azijati naginju mnogoženstvu, i to ne samo Turci, nego su isto radili mudri i pobožni židovski kraljevi (David i Salomon). Azijati su i okrutniji. Od njih potiču i fraze, da će se napiti tuđe krvi, da će prati u tuđoj krvi ruke i noge. Jug se približava tom temperamentu: i Grčka i južna Italija i Španjolska u tome su slične (Clavis II, str. 436).

Mjesta u bibliji spominju skoro isključivo poljoprivredni rad Palestincata: poljoprivredu u užem smislu, t. j. zemljoradnju, stočarstvo i vinogradarstvo. Jer stanovništvo palestinsko bavilo se tada u glavnom tim zanimanjima. Uz vinogradarstvo dolazi i gajenje maslina i smokava. Dvaput godišnje rode

tamo smokve. Jede se biljna suha i prijesna hrana, kruh i palenta, smokve, sir, pije se mnogo vode. Voda ublažava neobične vrućine, čini dobro toplo krvnim ljudima. I u Istri se ljudi tako hrane, u njegovoj, najslađoj domovini. »Quod genus victus etiam in Istria, mea dulcissima patria, multum in usum est (Clavis II, 438).

Kako je sveto pismo pisano za narod, za masu, ono je pretežno i prilagođeno duhu mase, da bi ga široki slojevi mogli lakše razumjeti. Prema tome biblija je pisana stilom, koji kad se pretvori u živ govor postaje jak i ima učinaka na slušače, u prvom redu na slušače tadašnjeg vremena, kojima se prilagođuju jezik i stil. Ali kako pismo ima da otkrije i vječne istine, pisano je djelimično stvarno, blago, bez ukrasa. Često se oba načina mijenjaju prema tome kome se pisac obraća. Ako se obraća masi, stil je bujan i govornički, ako se obraća inteligenciji, filozofima, stil je stvaran i eksplikativan.⁵⁸⁾)

Ali ma koliko da pokazuju ove analize Vlačićeve njegovo ogromno svestrano enciklopedijsko znanje, i koliko god iz njegovih analiza proizlazi relativnost značaja biblije, Vlačić ne može doći do takvih zaključaka, do kojih dolaze znanstvena istraživanja religije. On ne smatra da je biblija djelo ljudi, nego smatra pismo svetim, božjim djelom. A o to-

⁵⁸⁾ Nedavno je (1936) objavljeno u Stuttgartu veliko djelo posvećeno hermeneutici Vlačićevu: *Günter Moldaenke, Schriftverständnis und Schriftdeutung im Zeitalter der Reformation. Teil I: Matthias Flacius Illyricus*, Stuttgart 1936, str. XXV i 629. — Pisac je Berlinac, sada docent teologije u Dorpatu i istražuje u ovoj prvoj knjizi o razumijevanju i tumačenju pisma u doba reformacije samo Vlačićeve rade, u glavnom Clavis. Tako će stari Vlačićev Clavis sa ovim njemačkim tumačem postati pristupačniji savremenim generacijama.

me kako je čovjek došao do pojma Boga i spoznaje Boga, ni Vlačić ne može da dâ ništa novo.

Bog je njemu kao i Platonu, kao i mnogim drugim učenjacima »uzrok i izvor svega dobrog«. Na tu Platonovu misao vraća se Vlačić vrlo često: »Patribus satis erat notum, quod Deus non tantum vera ac permanens essentia; sed et omnium essentiarum et existentium rerum causa, seu creator esset.«.⁵⁹⁾

Taj nepoznati tvorac svega, koga čovjek ne može da dokuči konkretizira se u Isusu. Isus i Bog su jedno. Ali sa time nije riješeno pitanje, kako se može prići Bogu, saznati nešto o njemu, spoznati ga i doživjeti. Čovjek naslućuje Boga iz onoga, što je Bog stvorio, iz harmonije u Kozmosu, može da ga nasluti i razmišljanjem, kako su ga naslućivali antički filozofi. Ali samo razmišljanje nije današnjem pokvarrenom čovjeku dovoljno za spoznaju Boga. Tako Bog ostaje neprestano za čovjeka iza zavjese i čovjek može da ga upozna tek onda kad Bog to hoće. Ljudima se Bog javlja preko riječi svoje, ne objavljujući se nikad potpuno. Riječ Božja to je sveto pismo, u kome se Bog prilagodio čovjeku, objavljujući svoju volju na način čovjeku razumljiv. Sveti pismo je volja, zakon, zahtjev i propis božji. To je istovremeno i ugovor između Boga i čovjeka, premda su obje strane nejednaki ugovornici: Bog je sudac, čovjek je griešnik. Obje strane pristaju na taj ugovorni odnos, na savez, ali treba im za to posrednik. Posrednik je Isus. Obveze su uzajamne. Simboli i znakovi saveza su večera kruha i vina (sakrament pričesti). U slučaju da čovjek prekrši ugovor, nastupaju kazne. Savez je zaključen do kraja života.

⁵⁹⁾ »Ocima je bilo sasvim jasno, da Bog nije samo prava i stalna suština, nego da je on uzrok ili tvorac svih suština i svih postojećih stvari.«

Bog je zaključio ugovor sa Abrahamom i Mojsijem i preko Isukrsta sa cijelim čovječanstvom.⁶⁰⁾

Oblik u kome se ostvaruje i konkretizira ovaj ugovor je crkva.⁶¹⁾ Crkva postaje stvarnost zbog riječi božje u Svetom pismu. Ona je vidljiva u svojim radu, u propovjedanju čiste nauke i simbolima. Crkva je božja obitelj, koja se neprestano bori protiv vraka. Samo dobri kršćani se bore protiv vraka, jer su samo oni napastovani. Ostali su se vragu predali slobodnom svojom odlukom. Tamo gdje je crkva, tamo je i križ. Mučeništvo postaje znak prave crkve. Cijela povijest je samo povijest borbe dobra i zla. U prvome carstvu vladao je Bog i priroda (do otpadnoca Adama), u drugome vrag i grijeh (do dolaska Isusa), u trećem milost i Isus, u četvrtom Antikrist (papa), u petom će vladati savršenstvo (Isus). Treće i četvrto carstvo bore se neprestano. To je borba Boga i Sotone, Krista i Antikrista. Glava prave crkve je Krist i on se bori sa Antikristom. Prava crkva se nalazi svuda gdje ljudi priznaju i poštuju božju riječ, sveto pismo. Ta prava crkva je jedina i opća. To je »katolička« crkva. Rimska crkva je sebe sama isključila iz katoličke crkve time što je napustila božju riječ. »Nisu oni ovom bogu uvredljivom okrutnošću, piše Vlačić, izbacili nas ili one koji Isusovu riječ slušaju i slijede, istjerali iz Kristove crkve, nego sebe... Nitko ne može drugoga da istisne iz crkve i milosti Božje, nego svako tako istiskuje sam sebe. Time što ne vjeruje, što se odriče Isusa i što otpada od čiste nauke Svetog Evangelijsa. Radi toga su se papa skupa sa svima svojim prelatima i duhovnicima i svima ostalim svojim pristašama, time što su počeli da vrijeđaju čistu nauku svetog evangelijsa, isključili sami potpuno iz Božje crkve.« (Citirano prema Moldaenke str. 87).

⁶⁰⁾ *Moldaenke*, citirano djelo str. 27—72, 263—264.

⁶¹⁾ *Moldaenke*, str. 75.

Za tumačenje pisma nije od značaja toliko ono što se u svetom pismu govori nego je pitanje da li o predmetu govori Bog ljudima, preko pisca pisma, ili govori pisac sam kao čovjek, iz svoje inicijative. Čovjek je grijesan, može pišući da pogriješi. Bog to ne može. Važno je znati, kad je pisac pozvan od Boga, da nešto napiše. Pisci, koji su pozvani neposredno od Boga, postali su neposredno organi božji, usta gospodnja. To su bili patrijarsi, proroci i apostoli i — Isus, kao učitelj i propovjednik. Samo su oni imali neposredan poziv »vocatio immediata« a živjeli su u posebnom vremenu određenom od Boga za taj poziv »aetas normativa«. Kad apostoli govore, govori sam Bog.⁶²⁾ Po tima kriterijumima Matijino evandelje, kao prvo od četiri je autentično. Matija je bio carinik, koji je odveo Isusa bolesnom mladiću. Evandelje Markovo pisano od nekoliko raznih pisaca, je manje autentično, pisano je možda po diktatu Petrovom, možda čak i poslije Petrove smrti. Luka je pisao svoje evandelje pošto je pročitao Markovo. Ivan je pisao svoje evandelje, pošto je pročitao ostala tri, ali Ivan govori svojim jezikom, on je pravi apostol i njegovo je djelo autentično.⁶³⁾

Čovjek stiče vjeru kad čuje riječ božiju, kad je razumije, kad se time obrne Isusu. Treba »u božanskim stvarima« prilaziti Isusu, odričući se razuma, i slušati Isusovu riječ zatvorenim očima. Vjera uzdrma čovjekov osjećaj i time utiče na njegov razum i njegovu volju.

Ali opet se kao elemenat vjere javlja životna sudbina Vlačićeva: samo ljudi koji trpe, mogu da vjeruju; samo u napastovanju i očaju javlja se prava spoznaja. Ni znanje, ni nauka ni odgoj, ni obrazovanje ne mogu da pruže sigurnost, da je čovjek

⁶²⁾ *Moldaenke*, str. 269—271, 294—296.

⁶³⁾ *Moldaenke*, str. 275—276.

razumio Boga.⁶⁴⁾ »Nou qui maxime libero arbitrio aut potentia rationali utuntur aut valent, (utsunt philosophi, pharisaei, ... homines erudit, et multi honesti, politici) sed plerumque omnium minime apti, ac rerum divinarum ignari, ut sunt miserum ac vile vulgus, in reguo caelorum praevenient...« »Neće doći u carstvo nebesko oni koji umiju najbolje da se služe slobodnom voljom i sposobnošću razuma, i koji se zbog toga osjećaju nadmoćni, kao što su filozofi, farizeji, učeni ljudi i mnogi ugledni ljudi, političari, nego baš oni koji su najmanje time snabdjeveni koji nisu upoznali božanske stvari, kao što je siromašan i prost narod«. Nije Vlačić time izrazio ništa više nego što je u evanđelju. Ali je on smatrao da baš ovo učenje Isusovo istakne kao bitni preduvjet vjere. Samo onaj koji polazi školu trpljenja, samo onaj koji nosi križ, koji prolazi kroz bijedu, neimaštinu, poniženje, koji se spušta duboko, da bi se mogao popeti visoko, može na putu vjere da kroči od jedne spoznaje do druge. Vjera ne donosi mir, niti mir donosi vjeru. Vjera izaziva nemir i nemir izaziva traženje, vjera nije drugo nego vječno traženje i vječno proživljavanje. Ni do vjere, ni do spasa ne mogu doći ni dovesti ni filozofi ni učenjaci, ni pismoznanci. Vjeru i spas nosi u sebi radni narod koji strada i muči se.

4. VLAČIĆEVA FILOZOFIJA

Vlačić nije bio suhoparan teolog. Njegovo opće znanje je bilo ogromno, mnogostrano. On je poznao dotadašnju filozofiju držao je predavanja o Aristotelovoj etici, politici, retorici, ekonomiji i psihologiji. Njegovi su pogledi sigurni i on neprestano čini napor da ih poveže u jedan sistem. Sigurnost njegovih nazora čini da on ulazi smjelo u borbu za

⁶⁴⁾ *Moldaenke*, str. 519.

njih. Borba oko slobode volje i u vezi sa njom oko prirode čovjekove je bila najžešća, koju je Vlačić vodio.

Kad je Vlačić ušao u spor o istočnom grijehu, bio je na vrhuncu svoga utjecaja među njemačkim protestantima. Spor je nastao iz male stvari, kao i mnogi drugi teološke i druge prirode. Na sveučilištu u Jeni, kuda je Vlačić pozvan, našla su se dva borbena teologa: labinski Hrvat Vlačić, intelektualno nadmoćan i Strigelius, uticajniji time što je bio Nijemac, imao je porodičnih veza i bio je vještiji u zakulisnoj igri od Vlačića. Strigelius je još prije davao do znanja Vlačiću da on za njega (Strigelija) neće, kao profesor iste struke, biti poželjan na univerzitetu. Ali je borba započela oko desete stvari. Wittenberžani su preko rodbinskih veza podbadali Strigelija protiv Vlačića. Položaj je postao neodrživ i weimarski vojvoda je bio pozvao oba na kolokvij pred sebe. U tome kolokviju je Vlačić stao na gledište da čovjekova volja nije slobodna, da je čovjekova priroda od istočnoga grijeha pokvarena i da istočni grijeh nije accideus nego substantia čovjekova. Osam dana prije i poslije podne, trajao je taj kolokvij o istočnome grijehu, završen je neposredno bez rezultata, ali je borba bila tako žestoka, da su studenti napali na kuću u kojoj je Vlačić u Jeni stanovaо, da mu je život opet došao u opasnost.⁶⁵⁾

Vlačić je od tada do smrti branio svoju tezu o determinizmu i pokvarenosti čovjekove prirode. Ogromna većina protestantskih teologa je ustala protiv njega. I njegovi prijašnji odani prijatelji prešli su u tabor napadača. Samo ih je malo ostalo na njegovoј strani, među njima Spagenberg.

Determinizam Vlačićev nije bio slučajan, nije

---

⁶⁵⁾ Johann Balthasar Ritter, M. Matthiae Flacii Illyrici Leben und Tod, II. izdanje, Frankfurt a/M., 1725., str. 130.

također bio samo posljedica učenja Sv. Augustina, djelimično obnovljenog od Luthera, nego je bio u skladu sa čitavim pesimističkim pogledom Vlačićevim na svijet, na društvo, na čovjeka. Vlačićev teološki čovjek, onaj koji ima da spozna istinu i božju riječ pretstavlja neko trojstvo: u čovjeku ima neki daleki zaostatak savršenstva koji je ostao iz doba predadamskog pada, ali taj elemenat je pasivan; u njemu ima grijeha i grijeh je bitni sastavni dio čovjekove prirode, njegova substantia, a sposobnost da bude učesnik božje milosti je u čovjeku također pasivna. U prirodi čovjeka aktivan je samo elemenat grijeha i zla. Vlačićeva misao o društvenu zbivanju je apokaliptička (sve propada, »sve ide k vragu« kako kaže Vlačić), ali to raspoloženje njegovo nije posljedica predstave iz pročitane Apokalipse apostola Ivana nego je do nje došao Vlačić induktivno, iskuštvima stečenim od Lutherove smrti nadalje. Već 1549. piše Vlačić, kako je naučio da prezire život. Osam godina kasnije (1557.) Vlačić još određenije izražava svoj pesimističan nazor: »kosa mi se često ježi, kad pomislim na naš jad i na zlo vrijeme. Vidim pogreške i štete u crkvi i drugdje i ne bih htio da ponesem krivicu na sudnji dan, da nisam u takvim nevoljama bio na strani Gospodina Isusa i Spasitelja. Ali opet vidim da je sve uzalud, i baš nitko neće da bude poučen i upozoren na opasnost i propadanje, tako da se mora ostaviti svijet neka ide, kako hoće, pa makar upravo do vraga... Sav se žar ugasio, nitko se ne brine za istinu, koja jedina spašava, nitko se ne stara da li će ona biti čista ili krvotvorena, osim sasvim maloga broja kršćana. Najveći dio ljudi gleda kroz prste, tumači, glosira i uvjera svakoga da je crno bijelo, noć da je dan, vuk da je ovca...«⁶⁶⁾

---

⁶⁶⁾ *Flacius*, Bekandnus von etlichen Irrthumen Majoris, 1557.

Vlačić je izgubio vjeru. On je napustio domovinu i katoličku vjeru, tražeći pravu vjeru. Našao je pravu vjeru i pravu spoznaju, ali je opet doživio, da se ljudi ne drže te prave vjere i spoznaje i da su vrlo malo u stanju da urade za svoje uvjerenje. Mjesto na odlučne i karakterne muževe, koji će mučenjstvom dokazati da žive za ono što isповједaju, on je naišao na neutralce, na adiaforiste, na polovičate ljude, koji svemu gledaju kroz prste, koji mjenjaju načela vrlo lako, izokreću stvari, slušaju ono što kažu knezovi i carevi, t. j. vlada. Vlasi su se u vis često dizali Vlačiću, u nogamu mu je gorjelo, kako nam sam posvjedočava, on se borio, ali je u isto vrijeme osjećao da je sve uzaludno, da se ljudi i priroda ljudska ne mogu izmjeniti, da je čovjek slab i zao i da to ostaje tako.

Čovjek je takav zato što je meso. **Cijeli čovjek uključivši njegove najviše snage i sposobnosti, uključivši i dušu je samo meso.⁶⁷⁾** Meso (caro) nije samo tijelo, nego sve što čovjek ima. I sam razum čovjekov je mesnat. »Quod quicquid nascatur ex omnibus caro, id est, res perversissima . . . sit, nempe etiam ipsa summa rerum regina, ratio autem mens.«. »Animalis homo idem est quod carnalis: nempe . . . qui tantum istam communem intelligentiam habet, quam anima non renata affert.«. »Quia omnes homines sint animales, non percipientes divina.«. »Quicquid igitur ex carne nascitur est caro, id est, res inimica et cum Deo pugnans.«. »Caro significat totum hominem, corpore et anima, quatenus renatus non est.«. Sve što je rođeno od ljudi je meso, to znači stvar sasvim pokvarena i nevaljana,

⁶⁷⁾ Flacius, Clavis, II, str. 485: »Čovjek je substancija. Čovjek, i njegov najplemenitiji dio, dakle i sama razumna duša, je također zlo meso, podoba vraga, istočni grijeh (originalis malicia), koji se bori sa duhom božnjim. Dakle istočni grijeh, ili slika Sotone, je substancija.«

pa i sam razum njegov i pamet čovjekova, kraljica svih stvari. Čovjek životinski je isto što i mesnat... I duša čovjekova, ako nije preporođena, inteligencija čovjekova, sve to je materijalno, mesnato, životinsko. Svi su ljudi životinje i za to ne osjećaju i ne proživljavaju božanske stvari. Sve ono što se rada od mesa, postaje meso, i time neprijateljsko Bogu, u ratu sa Bogom. Meso znači cjelokupnog čovjeka, tijelom i dušom, sve dok se ne preporodi.⁶⁸⁾

Visoko se probija misao Vlačićeva. Ne samo da se njegovo trojstvo u čovjeku pretvara u materijalno jedinstvo (sve je meso i ništa nego meso i duša i razum su samo meso i materija), nego se on uzdiže do principa nedovoljnosti, relativnosti ljudske spoznaje. Čovjek po njemu nesposoban je da shvati Boga, božiju misao i božiju riječ, nesposoban je da osjeti, što znači križ, patnje, nesreća, smrt. Svako mjerilo nedostaje čovjeku. Dapače ni to ne može čovjek da riješi da li je bolest ili smrt dobra ili zla stvar za čovjeka. Filozofija, kraljica mudrosti, mora da stane pred tima pitanjima: »Quin nec hoc quidem certe statutare philosophia potest, an mors bona aut mala sit.«

Vlačić se javlja tako kao neke vrste materijalistički i crkveno skolastički filozof u isto vrijeme, kao odlučan determinist (volja, srce, razum sve je to meso) koji u čovjeku ne vidi dvojnost između tijela i duše nego jedinstvo materijalno. Ali taj njegov materijalizam i determinizam moraju se razumjeti u okviru njegovog misaonog sistema, t. j. u vezi sa mogućnošću da čovjek ipak dođe do spoznaje Boga, da bude preporođen, da dobije svijetlo. Ipak ta spoznaja dolazi potpuno bez zasluge čovjekove, bez suradnje čovjekove volje, da, i protiv te volje. I u toj misli Vlačić se odvaja od službenog luteranizma i postaje neke vrste raskolnik. Njegova misao vodi ili

---

⁶⁸⁾ *Moldaenke*, str. 475 i dalje.

potpunom materijalističkom gledanju (ljudi su životinje, njihovi postupci su uvjetovani njihovom substancijom, a to je meso, t. j. materija) ili Calvinovom učenju o predestinaciji (čovjekov spas zavisi od predodređenja, od providnosti, od toga, da li je i koga je čovjeka Bog svojom milošću izabrao da bude spašen). Ako napustimo teološki teren, Vlačićeva misao vodi u materijalizam. Ako se krećemo u oblasti mogućnosti božje milosti, sve postaje zavisnim od toga, koga je Bog izabrao i kome Bog hoće da se smiluje.

V. Vlačićev karakter

O Vlačiću govorimo kao o Hrvatu, čakavcu, Li-burnjaninu, čovjeku koji nosi sve karakteristike onoga kamenitoga kraja istočne Istre, gdje se rodio i gdje je proveo mladost. U hrvatskoj literaturi, kad se govorи o protestantskim knjigama hrvatskim, Vlačić zauzima neko mjesto. On je jedan od mnogih znamenitih Hrvata, i on je znamenit i ako se malo zna radi čega je zapravo on znamenit, kad je u vrijeme hrvatskog protestantskog pokreta uticajem njemačkih feudalaca bio držan daleko od toga pokreta i nema ni jedne ni tiskane knjige njegove na hrvatskom ili slovenskom jeziku, nisu poznati nikakvi rukopisi njegovi hrvatski, premda je tih rukopisa bilo, a neznamo također ni da li ima uopće ma kakvih pisanih tragova njegovih na hrvatskom jeziku.

Otc njegov zvao se Jadre Vlačić, mati Jakovica. To izlazi iz jedinog dokumenta, koji je objavio sam Vlačić, iz krštenice njegove. Jadre (Andrija) Vlačić morao je biti Hrvat, ali mati Jakovica (Jakobe) rođena Luciani vjerojatno nije. Porijeklo Vlačićeve čine spornim Talijani. Time što se navodi da je rođen u gradu Labinu, koji je danas sasvim talijanski, što mu je mati bila Luciani, a Luciani su i danas u Labinu Talijani, što je učio u Veneciji, što je Labin bio tada pod venecijanskom vlašću, zaključuju Talijani da je Vlačić bio Talijan. Jedinu koncesiju koju čine je u tome, da je možda bio rumunjskog porekla (Vlah, Vlačić), dakle i porijekla svakako

romanskoga, a nikako slavenskoga. Njegovu hrvatsku lozu naročito spori Nacinovich (Načinović), zapravo jedini talijanski biograf Vlačićev (Flacio, Fiume 1886, str. 67). Kao Talijan, on je ušao u talijansku enciklopediju. Stanojevićevo enciklopedije opet njega u opće ne spominje.

Ostaje zavijeno u tamu Vlačićeve djetinjstvo, zanimanje očevo, dapače i sama okolnost da li je on zaista rođen u gradu Labinu, ili samo u općini, odnosno župi Labinu. Vrlo je lako moguće da je rođen negdje u Vlačićima, gdje crkve nema danas, nije je bilo ni tada, pa da je kršten u gradu Labinu, t. j. u najbližoj župnoj crkvi. Ako bismo primili ovu pretpostavku, ona bi nam mogla razjasniti mnoge okolnosti, naročito to, zašto Vlačić u svima svojim autobiografskim spisima počinje sa svojim školovanjem u Veneciji i svojim odlaskom u Njemačku. Ništa preciznoga o djetinjstvu, zanimanju roditelja, njihovoj smrti. On je o sebi pisao u doba najžešće borbe protiv njega, kad su traženi argumenti protiv njega, kad je stalno sumnjičen za revolucionarstvo, bunu, veleizdaju, uvredu Veličanstva. Iстicanje plebejskog, seljačkog, hrvatskog porijekla, moglo je samo još jače da raspiri duhove građana, junkera i knezova protiv njega. S toga nije isključeno da je Vlačić iskoristio eventualnu okolnost svoga krštenja u gradu Labinu da svoje roditelje i sebe prikaže kao punopravne građane labinske. Ali moguća je i druga pretpostavka: da se neki predak Vlačićev doselio iz Labinskih naselja Vlačića u grad Labin kao obrtnik i srednji posjednik. Vlačići su kasnije imali mlinove na Raši (i na Blazu), trgovali su žitom i sijenom, držali stoku i veća stada ovaca. Jedan od poduzetljivih Vlačića mogao je da se nastani u Labinu oda-kle je lakše mogao da vrši trgovačke poslove. U jednome od naselja Vlačića postoji još danas velika, zidana palača, koja je po pričanju naroda pripadala našem Mati Vlačiću (Flaciusu).

Ima cio niz činjenica, koje dokazuju da je Vlačić bio Hrvat i po porijeklu i po svome osjećanju:

1. Vlačići su tri naselja na Labinštini (Vlačići-Perčići, Vlačići-Filetići, Vlačići-Staniševci). Sva su ova naselja bila i ostala do danas hrvatska. I drugo prezime Vlačićeve, Franković, nalazi se u ovom kraju i može biti potiče od ženidbe nekoga Vlačića sa Frankovićkom. U gradu Labinu nije bilo ni prije ni poslije stalnih stanovnika Vlačića a nema ih ni danas.

2. Vlačić je slavenska riječ. U Vlačićevu kraju vlačiti znači grebsti vunu ili branati zemlju. I riječ Vlah u Vlačićevom kraju označuje Slavena, Uskoka, doseljenika novijega doba (južna i zapadna Istra i zove se radi toga Vlašija).

3. Vlačić je u prvo vrijeme učio u Veneciji glagolicu i cirilicu, jer je znao hrvatski. Svi protestanti među Slovencima i Hrvatima tražili su da se njemu povjeri izdavanje knjiga na slovenskom i hrvatskom jer je te jezike znao.

4. On je sam sebi dao nadimak Illyricus, a da to znači za njega isto što i Slaven vidi se iz spomenutog kataloga svjedoka istine, u kome govori »o ilirskim ili slavenskim crkvama«.

5. Svi protestanti od Melanchtona do Pregera i Kawerau-a govore o njemu kao o Slavenu. Melanchton je pisao o njemu: »mnoga dobročinstva je primio od našeg univerziteta i nas odbjegli Slaven. Ali smo mi othranili zmiju u prsima«. Suvremenici, narocito njegov učitelj Melanchton, mogli su saznati da je Vlačić Slaven samo od njega.

6. Vlačić govori o Garbitiusu kao o svome sunarodnjaku (popularique meo) a ne samo kao o svojemu zemljaku.

7. Vlačić je namjeravao da u Regensburgu osnuje sveučilište i privuče na nj protestante iz Istre, Slovenije i Hrvatske. On je bio i izradio katekizam (na hrvatskom jeziku), koji nije nikad bio pod nje-

govim imenom štampan, a koji je sadržavao uspoređenje katoličke, muslimanske i protestantske nauke, u namjeri da ga tiska i pusti u promet u našim krajevima pod Turcima.

8. U jednome dokumentu, koji Vlačić upućuje Veneciji (duždu i Senatu), u kome nagovara Veneciju da pristupi reformaciji, Vlačić piše latinski. Međutim to je već druga polovina 16. vijeka kad je upotreba talijanskog venecijanskog narječja, koje isto kao i talijansko narječje, koje se govori u Istri, sasvim preotela maha i istisnula latinski jezik. U tome latinski pisanom memorandumu Vlačić pri kraju govori o tome kako je on vezan sa Venecijom i »specijalnom vezom«, zato »što su moji preci već duže vremena živjeli u Labinu, u Istri, između rijeke Raše i Plominskog zaliva, pod njihovim (t. j. venecijanskim) gospodstvom, gdje imam do današnjeg dana više rodbine po majci i ocu« (*cognatos consanguineosque plurimas habeo*). Vlačić piše taj dokument ne samo međunarodnim latinskim jezikom, kad je u Veneciji u upotrebi venecijansko-talijansko narječje, nego i tamo gdje govori o svome porijeklu, ograničava se na suhu konstataciju, da su njegovi roditelji i preci (*maiores*) živjeli pod gospodstvom Venecije.

9. U svome »Clavis« Vlačić navodi četiri glavna svjetska jezika: grčki, latinski, njemački i ilirski. Pojam ilirski odnosi se na narod i jezik, ne samo na zemlju.

10. Vlačićev protestantizam ima oštru protutalijansku notu. Dok Talijan Vergerio⁶⁹⁾, (koparski i modruški biskup, papin nuncije) kad prelazi na protestantizam i stupa u službu njemačkih kneževa, govori i ponaša se kao neki današnji talijanski aristokrat i politički emigrant, koji govori samo protiv režima u Italiji ali ne i protiv Italije, — Vlačić zauzima protiv pape, Rima i Italije dosljedan luteranski protutalijanski stav. Ima u Vlačićevima dje-

lima mnogo mjesta gdje je on ne samo razumski, kao protestant, nego osjećajno, kao Hrvat iz graničnog periferijskog kraja, na onoj strani koja je protivna Talijanima. U već spomenutoj knjizi »De translatione Imperii Romani ad Germanos« Vlačić ne samo što piše protiv pape i njegove »sramotne i presramotne prevare«, protiv rimske crkve, koja se ne može braniti jer braniti nju znači »hvaliti i unapredjavati sve ono što služi papi i njegovim kurtizanama, njihovoj tiraniji, bogatstvu, sjaju i bezbožnom životu« (predgovor str. IV.), nego pokazuje tendenciju da omalovaži Talijane i kao vojнике i kao borce. Vlačić dokazuje da su Germani služili Cezaru kao vojnici u građanskom ratu i u parsalskoj bitci i pobijedili tamo rimsku vojsku. I Vlačić tu ne spominje Rimljane koje su pobijedili Germani, nego Talijane (u njemačkom izdanju: Das Welsche Volk). On se divi junaštvu Germana i slabosti Talijana. »A bilo je vrlo mnogo talijanskog ljudstva, i to njihova najbolja i odabранa jezgra i sa najboljim strijelcima. A tko bi bio vjerovao, da će oni biti natjerani u bjeg sa tako malom snagom, naime sa tri tisuće (Germana)«.

Vlačić je dakle znao zašto je svome prezimenu dodao Illyricus, znao je da je obvezan Nijemcima što su mu dali mjesto, egzistenciju, ženu i pravu vjeru, ali je znao isto tako da nije Nijemac i da ne može postati Nijemac ni onda kad bi se trudio da to postane. Jasno je bilo Vlačiću da ga neke veze vežu i

---

⁶⁹⁾ Konstrenić je bez potrebe učinio od Vergerija »Italo-Südslave«. Vergerij je čisti Talijan po fantaziji i nestalnosti svojoj, po lijeporječivosti, po površnosti, po hvalisanju. On piše poslanice braći Italije: Ai frateli d' Italia. On se hvali da zna hrvatski i slovenski, a ne zna ni jedno ni drugo. Nije vjerodostojna čak ni njegova tvrdnja da je kao biskup u Kopru držao glagolsku misu naizmjenično sa latinskom.

sa Venecijom jer se rodio na tada venecijanskom tlu, jer su mu roditelji živjeli pod Venecijom. Ali isto mu je tako bilo jasno, da on nije Venecijanac u narodnom pogledu, da je on Hrvat, Slaven ili po tadašnjem talijanskom Ilirik, da je porijeklom, jezikom, krvlju srastao i vezan za onu malu etničku grupu koja je tada bila sva krvava u borbi sa Turcima, a koja će se zadnjih godina njegovog života raskraviti i u borbi potištenih seljaka prema feudalcima i protiv plaćenih vojnika bečkoga cara i kralja.

Vlačićeva je mladost potpuno neistražena. Dva glavna biografa njegova, Ritter i Preger, po kojima su svi drugi do sada pisali o njemu, započinju sa njegovim odlaskom iz Labina. Vlačić je objavio samo jedan dokumenat iz koga se vidi da je rođen u Labinu iz zakonitog braka (jer su mu u Njemačkoj i to osporavali). A ta mladost provedena na imanju na naselju oko Labina ili u samom malom gradiću na brežuljku, u kome su do danas ostale patricijske obitelji, koje su u njemu živjele i tada (Škampiči, Luciani, Lazarini), opkoljenom sa svih strana hrvatskim naseljima u kojima živi stari seljački, ribarski i mornarski svijet, uz oca iz nekog naselja Vlačića, sedam ili osam kilometara od Labina, gdje se još uvijek protežu imanja labinske gospode, oca koga gubi još kao dijete, ta je mladost ipak ključ Vlačićeve ličnosti. Vlačići su u onim naseljima još prije dvadeset godina (1914.) živjeli u malim prizemnim kućama, pokrivenim raženom slamom, tamnim i zadimljениm kao i prije četiri sto godina. Možda je ovamo nekada svraćao Vlačić na svoju domovinu, i slušao u večer razgovore na ognjištu, kad su žene prele pri ognju, na kome se ložio smilj, a oganj služio i za ogrijev i za svjetlo, kao što smo i mi slušali takve razgovore u istim kućama sa slamnatim krovom u našem djetinstvu. Možda se tu rodila misao o iskonskoj pokvarenoj prirodi čovjeka, koja na nama leži kao Sizifov kamen, koji nećemo nikada dići.

Možda je samo uspoređenje života labinske gospode (života u ostalom skučenog i ograničenog, škrtoz i neveselog) i teške životne situacije težaka, ribara i mornara u Vlačićima, gdje zimi nema drva, nego se loži smiljom, i gdje su ljudi siti samo ona dva mjeseca u godini dok traju smokve, moglo da rodi takvu misao o neminovnosti ljudske sudbine i o uzaludnoj borbi protiv ljudske gluposti, koja traje od Adama. Ma šta da su uradila Labinska gospoda, njihov život bi ostao skučen, ograničen taman, jadan i neveseo. Ma šta da su uradili seljaci iz Vlačića, oni su ipak morali da upotrebljavaju smilj, kao oganj i kao svijetlo i da budu gladni deset mjeseci u godini.

Vlačić se u svojim sjećanjima nikako ne vraća ni na oca ni na majku. Ulenberger tvrdi (str. 372.) da je Vlačić došao na svijetlo svijeta infelici partu, nesretnim porođajem, pri čemu to ne znači opet neku grdnju nego doslovno da je porođaj bio nesretan i da mu je u porođaju mati umrla. Oca je po Ulenbergeru Vlačić izgubio u dvanajstoj godini (str. 373.). Ove tragične okolnosti njegova djetinjstva bile su od velikog značaja za Vlačićev životni put. On je ostao rano sirota, da majku nije ni poznavao, a oca je izgubio još kao mali dječak. Poslije smrti očeve Vlačić je proveo bar još četiri godine na Labinštini, živeći vjerojatno sad kod rodbine očeve u Vlačićima, sad kod rodbine majčine u gradu Labinu. Njegova konstitucija fizička nije mogla biti bogzna kako jaka. Majka mu je umrla mlada, on sam je umro u 55. godini, njegova su djeca mnoga umirala a i sin Matija, kasniji profesor nije doživio mnogo duži vijek od oca (rođen negdje oko 1550, umro prije 1616., koje godine je izašlo drugo, posmrtno izdanje, njegovog medicinskog djela).

Ako od roditelja nije naslijedio fizičku snagu i zdravljje, što je odnio Vlačić iz Labinštine? On je mogao da promatra pet, šest godina život očev i da očeve postupke upija u dušu. Izgleda da ga je otac

naučio da piše, oca je viđao u radu, očeva krv je tekla u njegovim žilama. Čakavci labinskog kraja (i neki Vlačići posebno) su tvrdoglavci, imaju fiksne ideje o ispravnosti svoga gledišta i radije propadaju i umiru, (kao mornari, kao radnici u tuđim zemljama i dalekim kontinentima), nego što od njih odstupaju. Nikakvi razlozi nisu u stanju da utiču na njih, da promjene svoj životni pravac. Njihove odluke nisu brze, ali kad ih donesu, ostaju dugo i čvrto pri njima. Oni su neobično osjetljivi i u njihovom unutrašnjem životu krije se duboka osjećajnost, ali se ona izživljava u njima. Njihov unutrašnji život je mnogo bogatiji i puniji, nego što su njegove izražajne forme. Njihovi osjećaji ostaju u njima i srce im se otvara rijetko, rijetko i prema najbližima. S toga često njihova zatvorenost izgleda kao tvrdoća i njihova šutljivost i mir kao nedostatak osjećajnosti. To su vrlo trijezni, po izgledu tiki ljudi, izdržljivi i sa malim zadovoljni, šutljivi i povučeni, neugledni po vanjskom izgledu, mirni, u sitnicama strpljivi, koji ne traže i ne izazivaju svađu. Ali u tim osjetljivim ljudima koji osjetljivost zatomljuju dugom strpljivošću svoje jake volje, provaljuje nekad bijes, koji je bio u njima komprimiran, i uvjerenje o ispravnosti njihove stvari izaziva u njima vulkansku erupciju, koja je u stanju da pali kuće neprijatelja, da na komade siječe susjedske mreže, da opsjedne grad labinske gospode, da ubija, ili da svrgava sa visokog prijestola krive proroke iz Wittenberga. Ti ljudi, koji su u stanju da razbaštinjaču i vlastite sinove, ne iz neke ekonomске i racionalne svrsishodnosti kao Germani, ni za to da održe nedjeljivu imovinu roda, nego samo za to, što djeca ne ispunjavaju ideal njihove fikcije, ne biraju poziv koji oni hoće ili ne uzimaju djevojke koje oni žele, nose u sebi neprestano neku gusarsku životnu odlučnost, koja probija elementarnom snagom. Ako se u njima stvori mržnja i ako ona izbije, nitko je više ne može da

zadrži. Oni mogu da propadnu fizički i ekonomski, ali neće ići u kompromis, koji je za njih sramotan.

U siromašnoj Istri Labinština je najsiromašniji kraj, naročito njezin istočni dio. Kao ni između Brseča i Plomina, tako ni ovdje uopće nema polja, livada i šuma. Samo krupno i sitno kamenje i nešto malo vinograda i smokava u ograđenim vrtovima i sive uljike. U koliko se približava Labinu, kraj postaje nešto zeleniji, ima više šumaraka, više vingrada i polja mršave žute zemlje. Naselja su vrlo malena i rijetka. Ali u cijelom tom siromašnom kraju nema i nikad nije bilo prosjaka. Tu je svijet osjetljiv, ponosan i poduzimljiv. Žene će skupljati jaja, pa će ih na leđima nositi sedam sati pješice do Pule, muževi će plesti mreže i piti za doručak toplu čistu slanu vodu i jesti kruh od ječma ili crveni od sirka, gorak i oštar brmeč i rijetku kašu, loviti će ribe, ploviti, odlaziti u sve Amerike i slati ušteđevine kući. Nikad oni neće izgubiti vjeru u uspjeh, samopouzdanje i ljubav prema radu. U svakom čovjeku ima tu neka samostalnost, neka duboka vjera da je rad najbolja stvar u čovječjem životu i da rad i samo rad može biti jedino spasenje.

Labinjani, Labinke još više, su pobožan svijet. Ali dok se kod žena ta pobožnost pretapa u vjernost, u postojanost i radinost, u odricanje, u najveću materinsku nježnost i dobrotu, kod muškaraca ona izaziva tvrdoću u životu, skepsu prema svijetu i neko vjersko sektaštvu. Ljudi vjeruju u Boga i sumnjaju u popa i mnogi pop je već iz labinskih sela netragom pobjegao od straha od onih ljudi, što ne kunu, ne viču, ne hvale se, ne isprsavaju se, ali koji su u stanju da mnogo više urade, nego što obećaju ili kažu. Pobožnost izaziva u njima smisao za žrtvu i za pravicu. I ako treba da se brani velika pravica treba malu žrtvovati. Prije trideset godina još su labinske bake učile svoje unuke i ovakove pobožne pjesme o plaču Marije:

O Pilatu, krivi suče,
Ča si sudil po krvicu,
nisi l' mogal po pravici?
Ča si prodal sina moga?
Mi bimo bile sve prodale
tebi bimo beći dale
moga sinka otkupile.

Uvjerenje da je Pilat morao da proda sina Mairjinog jer inače se tako velika krvica nebi mogla dogoditi, uvjerjenje, da bi mati mogla spasiti sina, ako bi prodala sve, i pomogla bi joj i njezina drugarica Magdalena (i mi bimo bile sve prodale) i da bi mati morala tako postupiti, spasiti sina, žrtvovati malu pravicu radi velike pravice, izgubiti sve, samo spasiti sina, to su osnove pobožne, primitivne labinske etike. I najjače je u toj etici ono »sve«, spremnost da se žrtvuje sve, da se mogu spasiti dvije najveće dragocjenosti: sin i pravica!

Najizrazitija osobina Vlačićevog karaktera je bila **vjernost**. I to nije vjernost samo ženi, djeci, rodbini, krvi, narodu, nego vjernost jednoj ideji, koju je primio i kojoj je vjernost prisegao. Kroz duge križe je Vlačić prošao, dok je došao do uvjerenja da je to ideja ispravna. Ali kad je to uvjerenje stekao, ideja je uhvatila u njemu korjena i ništa više nije moglo da je iz njega isčupa.

Ako je Goethe-u jedino interesantno u njemačkoj reformaciji bio Lutherov karakter, koji je masi imponirao, Vlačićev karakter koji je masi u jednom momentu (magdenburška opsada) morao da izgleda isto tako herojski, čini nam se još i interesantniji. Jedna paralela između Lutherove i Vlačićeve ličnosti ne ispada nikako na štetu Vlačićevu. Vlačić je još mlad, prije svoje 24 godine dao vjeru augsburgskoj konfesiji, i taj »nezahvalan tuđinac« ostao joj je vjeren do smrti. Prema Rimu i katolicizmu ostao je tvrd i nepokoljebljiv do kraja, nije se sagnuo ni u jednome momentu. Kad je bio protjeran iz Jene i

odlazio u Istru i Veneciju (1563) uputio je jedan memorandum mletačkom duždu i senatu, u kome ne traži ni više ni manje nego da Venecija primi reformaciju, ističući koristi koje bi republika mogla od toga da ima. Njegove su knjige po neki put stizale i do Labina, i grad ih je čuvao, ne za to da ih građani čitaju, nego da ih labinska gospoda, ako dođe potreba, mogu upotrebiti protiv njega. Prema katalizmu Vlačić je sebi presjekao svaku ustupnicu. Od svoga prvog istupa protiv Tetzeloze trgovine oproštrajima (1517) Luther je, tada već 34 godišnji doktor i profesor, nekoliko puta tražio tu ustupnicu prema Rimu. Već slijedeće godine (1518) on je pisao papi smjerno i pokorno, polažeći sebe i sve svoje pred papine noge, i podvrgavajući se papinoj odluci. Kad je došao pred crkveni sud u Augsburgu, i tu napao izaslanog kardinala Cajetana, već je slijedećih dana bio nesiguran, ponovno je apelirao na papu i molio Cajetana za oproštenje. Pri kraju godine (1518) je Luther i po treći put pisao papi smjerno i ponizno obećavajući šutnju i pokornost rimskoj stolici. Luthera je od pape više otjerala nepopustljivost Rima i oduševljenje Njemačke, nego njegova lična odlučnost. On je ušao u Worms unaprijed kao pobjednik, praćen od 2.000 ljudi, sa znatnim simpatijama knezova, sa punim simpatijama nižega plemstva i građanstva, koji su svojim držanjem već bili izvršili pritisak na knezove. Luther je nižemu plemstvu i bogatijem građanstvu govorio njihovim jezikom, o njihovim pravima i potrebama. On je bio njihov. Na saboru u Wormsu on je bio među svojima, i Habsburgovac okružen španjolskom pratnjom je bio sužanj Lutherov. Prijeteća pisma njemačkih vitezova protiv cara dolazila su do samoga cara, sileći ga na popuštanje. U takvim prilikama Lutheru nije bilo tako teško da bude junak. Vezujući se za knezove plemstvo i građanstvo, Luther je postao nosilac njemačke nacionalne ideje.

Vlačiću je bilo mnogo teže sačuvati ideju, koju je stvorila Njemačka i koju je on imao u toku cijelog života da brani od Nijemaca, od najuglednijih protestanata, od onih koji su sami ideju stvorili. U toku svojih trideset godina javnoga rada i borbe Vlačić nije ni za dlaku ustupio, nije pravio nikakav kompromis, nije nikad za volju novca, položaja, egzistencije, za volju žene, djece i obitelji, njihovog života i njihove budućnosti izdavao svoju čistu, ravnu idejnu liniju. Misao na bijedu, na bolest djece, na budućnost sinova, na njihovo školovanje, sve je to zaokupljalo i njegovu glavu. Ali ni za trenutak nije pomiclao da radi tih stvari, radi svoje i njihove udobnosti, prekine svoju načelnu borbu. Od svoga progona iz Jene on nikad nije imao manje od sedmore djece i nikad više nije dobio neko stalno zanimanje. Sa cijelim tim čoporom, sa svojim velikim folijantskim knjigama, još uz to bolestan, slab, leden, proganjan od sviju, Vlačić se za ideju skitao petnaest godina uzduž i poprijeko cijele Njemačke, prelazio brda i rijeke, živio na Labi, Sali, Dunavu, Majni i Rajni.

Drugo veliko i značajno obilježje je njegova težnja za nezavisnošću. On tu svoju nezavisnost, svoju duhovnu slobodu brani i čuva skrupulozno. Ljudi vrlo često miješaju pojam slobode i nezavisnosti sa pojmom vlasti i misle, ako su na vlasti (političkoj) da su time uvećali svoju slobodu. Vlačić je vrlo dobro znao da biti na vlasti ili pri vlasti ne znači uvećati svoju slobodu, nego smanjiti je. U jednome momentu on je bio na vlasti: tada kad je bio generalni superintendent (kao neki nadbiskup) u Jeni. Ali se ništa Vlačić nije tu promjenio. Premda je knez bio na njegovoj strani, on je odlučno branio svoju slobodu od kneževskog presizanja i on je u Jeni pao na pitanju slobode iskazivanja svoga uvjerenja i slobode štampe.

Vlačić je pri svemu tome neobično stvaran. Pro-

tivnici su ga objedivali da je vodio borbu protiv interima za to što nije dobio neku katedru, koja je bila upražnjena smrću profesora Krucigera. »Odgovaram, piše Vlačić, da sam o adiaforistima pisao i prije Krucigerove smrti, i da nikad nisam ni jednom riječju ili znakom tražio Krucigerova predavanja... Neka poslije toga lažu adiaforiste, koliko im drago, ja radim za stvar, i tu stvar ču također, dok Bog bude htio, braniti.⁷⁰⁾

Vlačić nije imao trajno ni jednoga naslona. Njegove veze su bile jedino sa teologima i pastorima. Obje njegove žene bile su pastorske kćerke. Njegovi prijatelji su bili pastori. A svi su pastori bili zavisni od svjetovnih gospodara. Popustljive struje u protestantizmu, koje su bile protiv njega bile su nosioci katedara i položaja, nasljednici Lutherovih tradicija, sa vezama u njemačkim kneževskim krugovima. Oni su pleli zamke oko njega, izazivali ga, namještali mu stupice, u koje je on upadao. Protjerivanje iz Jene njega i njegove struje na sveučilištu je bila posljedica jedne tako vješto namještene stupice, u čijem namještanju su učestvovali wittenberški i jenski kolege i dvorska kancelarija. Vlačić se nikad nije pravo snašao u onoj zrci interesa raznih izbornih i običnih knezova, zemaljskih i običnih grofova, velikih i malih teritorijalnih gospodara i nižega plemstva. Samo nekoga od onih najmanjih on je mogao da ubroji u svoje prijatelje i zaštitnike. Velike trajne zaštite nije nigdje nikad ni imao.

Tako je ostao sam sa svojim knjigama, mislima i djelima, sa neprestanim ličnim i familijarnim brigama. Njegova dosljednost, idejnost i doktrinarstvo nosili su mu neprijateljstva svih moćnih političkih gospodara. U interimu on se digao protiv cara, pro-

---

⁷⁰⁾ *Flacius*, Refutatio vanissimi adiaphoristarum Commenti de logo etc. Jenae 1558., zadnja strana, završna rečenica.

tiv kneževa (protestantskih) protiv svih svjetovnih gospodara. Melanchton ga je obilježio kao čovjeka koji diže narod na bunu protiv knezova:

»Nam quod Illyricus vociferatur, potius vastitatem fuisse faciem in templis et metu feditum terrendos Principes«.⁷¹⁾

On je pred vlastima bio obilježen ne samo kao svađalica i nastran crkveni doktrinar, nego i kao čovjek koji je spreman da digne narod na bunu protiv svjetovne vlasti. Vlačić se branio, da je onda kad je izrekao one riječi otpora protivu vlasti, htio da upozori kler i knezove, za vrijeme interima na to, da će se narod pobuniti, ako knezovi budu popustljivi prema Rimu. Na svaki način, ni jedan njemački teolog ni tada ni kasnije, nije sa njemačkim carem i njemačkim knezovima razgovarao na ovaj način, kako je to radio Vlačić. Možda i zato, jer se нико od njih nije mogao da izdigne iznad njemačkih vremenih prilika kao on.

Vlačić je bio već u bijednom i bezizlaznom položaju, kad se obraćao na cara Maksimilijana. On nije tražio specijalnu audijenciju, nego se pridružio masi, koja je u Augsburgu čekala da bude primljena od cara, i tu, u masovnoj audijenciji, stojeći, predao je caru knjigu sa posvetom. Ta posveta je bila istovremeno i molba njegova, da car sazove koncil protestantski, na kome bi se Vlačić mogao oprati od kleveta, optužaba i prigovora, rehabilitirati, naći mira, utočišta i zaposlenja. Ali ta Vlačićeva molba je jedna od najodvažnijih i najbezobzirnijih što su ikad bile svetim rimskim apostolskim carevima habsburškim upućivane. I ona pokazuje koliko je dostoјanstven, slobodan, svijestan svoga prava i svoje vrijednosti ostao Vlačić u najtežim danima svojim. Ta

⁷¹⁾ »Jer Ilirik propovjeda, da je bolje da crkve opuste, da bi se knezovi savladali time što će biti držani u strahu od pobuna.«.

peticija pokazuje ujedno i politička gledišta Istrani-
na Hrvata prije četiri stotine godina. U njemačkom
izdanju knjige »Von Ankuft des römischen Kaiser-
tums«, Vlačić na početku želi caru pravu i čistu spo-
znaju pa onda ovako nastavlja:

»Denn der Grund und fürnemste kraft einer
guten und löblichen Polizei steht am meisten auf
den zweien Stücken, das beide, die Regenten und
auch die Unterthanen ihr Gebühr und Wohlstand
haben, als nemlich, das zum ersten die Oberkeit bil-
lich ehr gewalt und gehorsam von den Unterthanen
haben kann und widerumb das auch der gemeine
Mann Schutz und Schirm, Friede, Ehrbarkeit, Zücht,
gute Kunst in Schulen und Handwerken durch zu-
thun der Oberkeit haben möge. Desgleichen geht es
recht zu in der Haushaltung in allen Kauffen und
Verkauffen, wo unter den Leuten Gerechtigkeit
und Treu durch die Regenten erhalten wird.«.⁷²⁾

Pošto je tako zacrtao idealne odnose suradnje
između političke vlasti i građana, između vladara i
običnog, prostog čovjeka, kako kaže Vlačić, on pre-
lazi u mnogo oštřiji ton. Evo koje lekcije daje labin-
ski plebejac apostolskom caru:

»Sila je data vladarima od Boga, ali ne, da
plaše ljude pravedne i poštene, nego da kažnja-
vaju one, koji zlo rade... Božja riječ zahtijeva
da vladari ne zloupotrebljavaju vlast u svoju

---

⁷²⁾ »Jer osnova i prava snaga dobre i hvalevrijedne
policije počiva u glavnome na dvjema stvarima: naime
da obje strane, vladari i podanici imaju ono što im pri-
pada i uživaju blagostanje. Vlast treba da ima dužno po-
štovanje, silu i poslušnost od podanika, a običan čovjek
treba da ima zaštitu, obranu, mir, poštovanje i red, ga-
jenje vještina u školama i zanatima; sve to od strane ak-
tivnosti vlasti. Isto tako vrši se pravilan život u doma-
ćinstvima i u kupovini i prodaji tamo gdje vladar nje-
guje kod ljudi pravičnost i vjernost.«.

korist, kako se na žalost često događa, nego da je upotrebljavaju u korist svojih podanika».

I pošto je tražio da vladari na široko otvore vrata, zemlju i kraljevinu Bogu, svome gospodaru, i pošto je citatima iz Platona i Aristotela ukazao na značaj vjere i opet istakao potrebu da gospodari vode brigu o podanicima i da upotrebljavaju mač za sve ono što je korisno, da pobožni uživaju, a bezbožni da budu kažnjeni, Vlačić u okvir vladarskih postupaka, kakvi oni trebaju da budu, umeće najedamput svoju ličnu stvar:

»Bin jederzeit des erbietens gewest, wie auch man wolle mich doch zur Verhöre komen lassen, vor einem unparteischenen Gericht unser der Augsburgischen Confession Kirchen, als einen Lehrer derselbigen Bekenntnis treu anhenging, alsdenn wolle ich meiner Lere um meines Lebens halben gute Rechenschaft geben, allein dass man billigkeit und Process mit mir brauche, wie sie in ersten Kirchen die christlichen Kaiser in religionshendeln gebraucht haben, und kein ander Recht oder Richtschnur wider mich fürneme, weder sich in solchen Sachen gebürt«.⁷³⁾

Znao je Vlačić da ga mogu progoniti ne samo zbog vjerskih učenja nego i zbog buntovništva. I za to je tražio od cara da sazove sud, ali taj sud može biti samo sud protestantske crkve, a i takav

---

⁷³⁾ »Uvijek sam molio da me se sasluša i to pred jednim vanstranačkim sudom naših crkava augsburske konfesije, kao jednog učitelja, koji je njoj vjeran i odan, gdje će ja dati dobar račun o svojoj nauci i svome životu, samo treba da se prema meni primjeni pravičnost i proces, kako su to kršćanski carevi primjenjivali u prvim crkvama, i da se *nikakvo drugo pravo ili pravac (direktiva) protiv mene ne upotrebni*, kao što se to u takvima likama i ne pristoji.«

sud može da mu sudi samo zbog njegovih religioznih učenja i ničega drugoga.

I na kraju u svojoj peticiji caru Vlačić ne samo što traži nego i optužuje:

»Derhalben, Allerdürchleuchtigster Herr Kaiser, Auch Durchleuchstigste hochgeborene churfürsten und Herrn, welchen Gott der Herr sein Schwert den Frommen zu gutem und dem bösen zur Strafen übergeben hat . . . befihle ich mich . . . mann wolle mich doch des Religionsfrieden, so von ganzen Römischen Reich einmütiglich beschlossen, und mit einem Theueren Eyd bekreffigt ist, geniessen lassen, als einem der Augsburgischen Confession trewlich anhengig ist, und wider allerlei Rotten und Irrthümen fichtet und streitet. Es ist nicht ohne die Wahrheit stösset je viel den Kopff, aber der fürnemste Heide einer spricht, es ist unbillich das man sich über die wahrheit soll erzörnen. Wer wider die Wahrheit fichtet, der fichtet wider Gott selbst und wird endlich ein bösen Lohn empfangen.«⁷⁴⁾

Vlačić prvo nabraja cara i kneževe, a onda im u drugom licu množine svima spočitava da se bore protiv istine i protiv istine razbijaju sebi glavu. Pošto je boriti se protiv istine isto što i boriti se

---

⁷⁴⁾ »Radi toga najsjetljiji gospodine care i svijetli visokorođeni izborni kneževi i gospodo kojima je Bog dao svoj mač da ga upotrebljuju radi dobra pobožnih i za kaznu zlih, . . . preporučam se . . . da se i *meni napokon dozvoli da uživam religiozni mir*, koji je jednodušno zaključen od cijelog carstva i osnažen dragocjenom zakletvom, jer i ja sam Augsburškoj konfesiji vjerno odan i borim se i sporim protiv svakovrsnih zabluda i pogriješaka. Nije bez istine, da vi sebi razbijate glavu, ali jedan od najboljih pogana kaže, da nije pravo ljutiti se zbog istine. *Tko se bori protiv istine, bori se protiv samoga Boga i na kraju primit će za to svoju zlu plaću.*«

protiv samoga Boga, zla plata za tu zlu borbu neće ni njih mimoći. Svi mogu uživati vjerski mir, samo ga njemu neće da priušte, i to baš njemu najboljemu borcu za protestantsku stvar.

Pišući tako caru i kneževima Vlačiću je ponovo pao na misao Sokrat. In on je kao i Sokrat progonjen istine radi, zato vladarima ponavlja Sokratove riječi:

»Die Wahrheit ist wahrhaftig eine Leiterin und Ursach alles guten beyde Gott und den Menschen. Derhalben... wer selig wil sein, der beuleisige (befleissige!) sich bald von Jugend auff, dass er nur Wahrheit nachstelle und sein gantzes Leben darinne zubringe«.⁷⁵⁾

Stopedeset godina prije Vlačića je ovim istim geslom Hus digao cio narod na bunu. Ali Hus je otišao u Kostancu kao ovca na klanje i pustio je, da ga tamo katolici živa spale na lomači. Vlačić je jači i mudriji od Husa, što se za svoju istinu bori, što se nikome neda u ruke, što za svoje uvjerenje živi i radi i neće za nj bez potrebe da umre. Njegova tragika je u tome, što može onom sredinom njemačkom gdje radi i živi da pokrene svojim razumom, ali ne uspijeva da je trajno zatalasa svojim srcem, osjećajem, karakterom.

Kad je u borbi oko interima izdao ona pisma Lutherova, koja su imala da svjedoče njemu u prilog, Vlačić je na čelo knjižice (njemačko izdanje: Etliche Briefe des Ehrwirdigen Hernn D. Martini Luthers, 1550) stavio tri citata, od kojih dva stavljaju ljude pred nedvoumnu dilemu: Prvi citat je uzet iz druge poslanice Korinćanima i glasi: »Was hat das Licht von Gemeinschaft mit dem Finsternis«.⁷⁶⁾

⁷⁵⁾ »Istina je zaista jedini put i uzrok svega dobrog kod Boga i kod ljudi. Radi toga tko hoće da bude sretan, mora da se navikne još od mladosti, da traži istinu i da u tome proveđe cijeli život.«

⁷⁶⁾ »Što ima zajedničko između svijetla i tmine.«.

Drugi je iz evanđela po Matiji i još je odlučniji:
»Niemand kann zweien Herrn dienen«.⁷⁷⁾

U životu, u borbi, u postupcima, u velikim i malim stvarima, odluke ljudi imaju biti čiste, jasne, nedvoumne. Ne može se služiti dva gospodara, ne može se biti na strani svijetla i tmine u isto vrijeme, ne može se biti u isto vrijeme za reformaciju i protivreformaciju, za napredak i za reakciju, za politički i crkveni absolutizam i za slobodu naroda, ne može se čovjek istovremeno upravljati programima, odlukama i politikom pojedine ličnosti i biti za prava, običnoga muža (der gemeine mann, kako kaže Vlačić).

Kad je pisao onu poslanicu caru Maksimilijanu u nekoj maloj sobi sa sitnim prozorom u hladnom maglovitom Regensburgu, kraj gomile bolesne djece, pred svojim izgonom iz grada, Vlačić je bio sprem na sve. Isto onako, kao i u vrijeme opsade Magdenburga, kao i kasnije, kad su ga izbacili sa sveučilišta u Jeni i po najvećoj zimi, snijegu i ledu protjerali mu ženu i djecu iz grada. I sad su ga mogli zatvoriti, ubiti, protjerati. I pišući caru, Vlačić je birao riječ po riječ. Ali ta poslanica je najodvažniji pisani dokumenat koji je jedan Hrvat ikad uputio krunisanoj glavi, i to ne makar kojoj krunisanoj glavi, nego najmoćnijem caru Evrope. I iz toga dokumenta vidi se jasna, britka, čvrsta odluka labinskog Hrvata: između svijetla i tame nema pomirenja, nitko ne može da služi dva gospodara. Može car dati zatvoriti i ubiti kržljavog, starog, bolesnog Istranina, ali mu se Istranin nikad nije predao i nikad neće predati. On se pobrinuo da taj dokumenat tiska. Car ima silu, Vlačić ima svoje uvjerenje i svoju vjeru. On kritikuje cara, optužuje i osuđuje postupak uprave. Nekoliko dana poslije toga car će dati pristanak da se Vlačić zatvori. Vlačić će već putovati natrag

---

⁷⁷⁾ »Nitko ne može da služi dva gospodara«.

prema jugu, ogorčen na postupak carev, ali nepobjeđen i neunižen.

U jednoj prilici, negdje pri kraju 1562., kad je Vlačić bio u Regensburgu, izbio je u dalekom Magdenburgu, sa kojim je Vlačić bio neprestano u korespondenciji, spor između gradskog senata i superintendenta, prije prijatelja kasnije velikog protivnika Vlačićevog Hesuviusa. Crkvene općine smatralе su sebe nekim malim komunama, tijesnim zajednicima vjere, ljubavi i međusobnog pomaganja. Propovjednici crkveni, zamišljajući sebe u ulozi prvih kršćana, pionira nove crkve, često su šibali postupke svjetovne vlasti. Oni su bili još prije doveli do seljačke bune u Engleskoj, kasnije u Češkoj pa i u Njemačkoj, htijući da se evanđelje primjenjuje doslovno, da se brišu razlike u posjedu, staležu, po privilegijama. Kad je nepomirljiv Hesuvius nagovorio jednoga đakona da cio senat isključi iz crkve, a ovaj je to i uradio, Senat je svrgao gorljivog Hesuvijusa i prognao ga iz grada. U Magdenburgu su tada sjedili u senatu patriciji, niže plemstvo i vitezovi. Izgleda da je era cehovskog vladanja već bila prošla. Ti isti ljudi u senatu prije petnaest godina pomagali su Vlačića protiv cara i saksonskog kneza. Oni su mudavali novaca, oni su mu omogućili tiskanje knjiga. Njemu je teško ići protiv njih, nije uostalom ni pozvan, ni nadležan. Ali zato ipak otvara svoje srce u pismu prijatelju Gallu:

»Istina, teško je uzimati tuđa djela u odbranu. Zato sam se i suzdržao od miješanja u magdenburški spor i ne mislim da se u taj spor i u buduće miješam. Ali opet meni bi bilo gorče od smrti, kad bi ono par junkera pokušalo, da ja njihovu odvratnu i za Kristov ured sramotnu tiraniju koja izbacuje prave i iskrene učitelje, branim ma samo i jednim listom ili potezom . . . Pa zar ne vidiš kako na svima stranama političari bijesne protiv slugu božjih i gaze ih nogama.«

Preger (knj. II. str. 250) koji navodi ovaj slučaj misli da je držanje Vlačićeve u ovom slučaju bilo partizansko. Preger objašnjava to time, da je Vlačić šutio, jer je njegova mržnja protiv onih »junkera«, koji tiraniziraju crkvu tako jaka, da ne može da sudi objektivno, kako su sudili o tome sporu Vlačićevi prijatelji Nijemci. »On je tu Slaven«, kaže Preger, i valjda pri tome misli na onu anarhističku crtu Slavenu, koje se u Evropi boje i koja im uviјek izgleda opasna, za to što je taj slavenski anarhizam aktivistički. U svakom slučaju i ovaj primjer ilustrira hrvatstvo Vlačićeve, ali još više njegovo plebejstvo. On je svuda i dosljedno protivan političkoj vlasti, kad ta vlast hoće da nameće ljudima duhovne orientacije. Politička vlast je zato tu da stvara red, da se brine za sigurnost, blagostanje i prosvećenost, a ne da stvara ideologije i da progoni protivnike svojih ideologija.

Vlačićeve protjerivanje iz Jene je također posljedica njegovog sukoba sa svjetovnom vlašću, u ovom slučaju sa knezom u Weimaru. Cijela druga polovica 1561. godine ispunjena je odlučnom borbom Vlačića protiv dvora. Vlačić već vidi da će njegova i njegove prijatelje izbaciti i obzire se za mjesto. Ali prije traži mjesta za druge nego za sebe. Gallu preporuča Musaeusa, kasnijeg protivnika. Vlačić piše:

»Gledaj ako možeš da ga tamo (u Augsburgu) smjestiš. Oni misle da nigdje ne možemo da nađemo mjesto. Zato nas toliko gaze.«

Polovinom 1561. upućuju Vlačić i dva Vlačićeva druga pismo vojvodi. Vodi Vlačić, i on, kao najjači između njih i najbolji pisac, sigurno sastavlja njihove podneske. U tome pismu obilježeno je Vlačićeve mišljenje o odnosu crkve prema političkoj vlasti:

»Crkva je carstvo božje, ne ljudsko. Bog zapovijeda da se dogada ono što ljudi zabranjuju. Svjetovna vlast nema moći da zabrani ono što Bog zapovjeda i pravi učitelji ne mogu u toj

tačci da budu optuženi pred Bogom i crkvom zbog političke neposlušnosti . . .

Mi ne možemo da mijenjamo najedamput našu savjest i naš duh, kako to drugi rade . . . Mi moramo da u stvari Kristovoj slušamo više Bo- ga nego ljude, pa ma se rušila nebesa i mi morali da podnesemo tisuću puta smrt[«] . . .

»Istina je, mi smo bez oružja i ostavljeni bez ikakve ljudske pomoći . . . ali nema ničega žalosnijeg i težeg nego voditi rat protiv sina božijega i njegovih istinskih učitelja. A mi smo to, to mi znamo i priznajemo, i priznat ćemo i onda, ako bude protiv nas bijesnio cijeli svijet[«].

U Jeni je zabranjena prodaja svih Vlačićevih djela. Knez je zaveo cenzuru. Ništa ne smije ni da se da u štampu bez odobrenja kneževog. Vlačić je odlučan i spreman na sve. On piše:

»Naš križ raste. Oni nam zabranjuju da tiskamo išta bez njihove volje ni ovdje ni na drugome mjestu. Mi smo odgovorili da ne možemo na to pristati mirne savjesti. Ako nas on ne može da podnosi, neka nas protjera[«].

Vlačić nije zadovoljan ne samo sa političkom cenzurom, nego ni sa cijelim načinom formiranja crkvenog suda (konsistorije). On traži da crkva sama bira sud između svojih članova, a ne da politička vlast postavlja suca. Buneći se, Vlačić osjeća, da se **krug** oko njega steže, da ga mogu uhvatiti i ubiti. Svome prijatelju Gallu u tom trenutku Vlačić upućuje krik za pomoć, ali krik prkosan i buntovan:

»Ako nas zatvore, i ako naš glas uguše i usta nam začepe, tad piši ti za nas[«].

Ne dati se, prkositi, boriti se do smrti, ostaviti drugima primjer da se za istu stvar bore, raditi za svoje uvjerenje do kraja, makar se digao cijeli svijet protiv nas, pa makar se rušila nebesa. Ima li boljeg primjera od toga! Kod svih tih maksima djelo

Vlačićeve stajalo je iza riječi, i ne samo opravdavalо riječi nego ih i nadilazilo. Uvijek je iza Vlačićevih riječi stajao Vlačićev život.

Velik u radu, velik u žrtvi, Vlačić je pokazivao veliku rezignaciju u životu. On je mogao kao pravi stari Labinjan da sa malim izlazi i sa malim bude zadovoljan. On nije tražio ni blistave uspjehe, ni sjajna mјesta. Ali on je neprestano živio i radio a da mu taj rad nije bio priznat od strane najglavnijih drugih protestanata. Jedna strašna, asketska, rezignirana, skeptična crta javlja se u Vlačićevom karakteru vrlo rano, već pri kidanju sa Wittenbergom. Ta demonska crta uči ga skromnosti, ali ona pretvara njegovo očajanje i njegovu skepsu u ljude u najtvrdoglaviju borbu. U svojoj 29. godini, kad piše svoju Apologiju, Vlačić iznosi ovaj svoj nazor na život (citirano prema njemačkom originalu iz 1549.):

»Sondern (ich weis selbst nicht recht, wie es zugeht) dass ich von Tag zu Tag, ehe lenger und mehr, diese kurze vergangliche Zeit und zwar die ganze Leben lerne verachten, und dagegen die Ewigkeit des zukünftigen Lebens hoch halten. Das mir bedünckt, ich werde unter des mit der Hilfe Christi meine Schmach und Armut, des Teufels, Antichrist und Fürsten Ungunst nicht grossachten. Sondern ihrer Geschenklein und Ehrerbietung (auf das ich nur ein gut Gewissen behalten möge) verachten«.⁷⁸⁾

U tome Vlačićevom odricanju, u zadovoljstvu sa malim, nalazi se osnova njegove velike duhovne ne-

⁷⁸⁾ »Ni sam neznam, kako, ali ja iz dana u dan, što dulje, tim više, navikavam se da prezirem ovo kratko prelazno vrijeme, i to cijeli život uopće, a da visoko cijenim vječnost budućeg života. Radi toga i vjerujem, da će se međutim, uz pomoć Krista, naviknuti da se ne obazirem na svoje poniženje i siromaštvo, na nesklonosti vraka, Antikrista i kneževa, nego da će moći prezirati njihove darove i počasti, samo da uzmognem sačuvati čistu savjest«.

zavisnosti. Samo onaj tko je nezavisan od lijepih odi-jela, od finih jela, od skupog namještaja, od mode, od stila, od mnogih vanjskih uticaja, može da bude stvarno velik. Takvih ne može biti mnogo, jer ljudi u svome prosjeku nisu junaci. Vlačić nije bio pro-sječan čovjek. On je bio daleko iznad sredine i iznad prosjeka. Učinivši sebe nezavisnim od mjesta, polo-žaja, službe, od samovolje političkih gospodara, on je sebi zadržao slobodan stav prema svima. Nikad Vlačić nije puzio, nikad Vlačić nije pokušao da laska-njem i udvaranjem stekne sklonost viših.

Samo tako je dvadesetdevetogodišnji Labinjan mogao da drži ogledalo svojim savremenicima. To ogledalo je, prema istoj Apologiji, govorilo ovako:

»Das man in der Welt von Viel grossen Sachen so übel redet, kompt nirgends anders hers, denn dass die Leute so gottlos sind und diesen Grund nicht wissen, welche doch billich jederman wissen Sollte, nämlich das man für allen Dingen Gott fürchten und lieben Soll, mehr denn alle andere Creaturen.

Weil nu der weniger Teil Gott fürchtig ist, so gehts also, das man allezeit mehr auf Menschen und ihre Gunst und Vermögen sicht, denn auf den lebendigen Gott. Immer sehen die Leute wie sie nur hie genug und Ruhe habē, wenn sie denn diese arme Güter verlieren und entlich lassen müssen, so verzagen und verzweifeln si auch getrost dahin.«

»Wie wir dies zu unser Zeit klar für Augen se-hen, wie alles auf den Bauch gerichtet ist«.⁷⁹⁾)

---

⁷⁹⁾) »U svijetu se govori zlo o mnogim velikim stva-rima: to dolazi odatle, što su ljudi tako bezbožni i ne znaju ono što bi svaki morao dobro znati, naime da bi čovjek morao ljubiti Boga više nego sve ostale stvari i više nego sva ostala stvorena.«

»Ali pošto se samo manji dio boji Boga, dolazi do toga da ljudi uvijek više drže do mišljenja drugih ljudi, *do svoje koristi i svoje imovine, nego do živoga Boga. Lju-*

Kako se sav posvetio protestantskoj stvari i vezao svoj život za nju, Vlačić je svaki događaj u protestantizmu duboko i potresno proživljavao.

To proživljavanje događaja, mišljenja, stavova učinilo je da on nije imao mirna dana, da on nikad ni u čemu nije bio neutralan. Njega je uznemirivala mlakost, uznemirivali su ga izgovori, isprike, maske ljudi, koji svoj kukavičluk sakrivaju za neke ideje. Uznemirivalo ga je kad Melanchton upotrebljava reč »poslušnost prema vlastima kao kabanicu da pokrije svoje postupke t. j. otpadanje od crkve«. »Kako ste smjeli dopustiti, gospodine praeceptore, da bezbožan dvor zloupotrebi Vaš ugled da zavede svoje podanike?« Otuda dolazi propast, cijeli taj krug, je bezidejan, konformistički, oportunistički, a nikoga nema da brani ideje, načela, liniju. Na svima stranama se ljudi upuštaju u šurovanje sa dvorom i to najugledniji ljudi tajno pregovaraju, odobravaju postupke kneza i nigdje ni truna idejnosti i dosljednog otpora.

»Kao oganj gorilo mi je u nogama«

kaže Vlačić. »Može se smijati ko hoće, na zadnjem sudu će se pokazati, da li sam ja lagao«. Kao oganj je gorilo Vlačiću u nogama ne samo 1547, nego i sve godine njegovog kasnijeg života. I sva ta borba, sva ta stradanja, sve to svakodnevno mučenje, zašto sve to? »Za njihove trofeje, za njihove triumfe, za njihovu slavu, ne za svoju borio sam se« piše Vlačić, dvadeset godina kasnije, pri izmaku života. I sjeća se Vlačić kako su ga mrzili baš zbog toga što se borio za njihove ideje, koje su oni izdali, kako je baš

---

di uvijek traže da samo ovdje imaju svega u obilju i mira i ako moraju da izgube ova jadna dobra da ih na kraju ostave, tada sasvim padaju i očajavaju«.

»Jasno kao sunce vidimo, da se u naše vrijeme sve vrti oko tribuha«.

za to živio dvadeset godina u najvećoj opasnosti i sramoti, kako ga zovu Belzebub kao što zidari zovu svoga svrgnutog majstora, kako mu »ne daju ni mesta da u miru položi glavu«. Njemu spočitavaju da je radio za slavu, ali kad bi to bilo tako, »ja bih već odavno morao da okrenem jedra i da plovim za slavom sa sasvim drugim vjetrom, a ne da plovim kroz sto krijeva i muka«.

Nije Vlačiću teško, što se tako borio. Ne zavidi on drugima, koji su okretali kabanicu prema vjetru. Najgore mu je da tu njegovu tešku životnu borbu uopće ne uzimaju ozbiljno, nego je ismijavaju i omalovažavaju. On je neprestano spreman da žrtvuje sve, imanje, život, budućnost djece. Drugi sjede na polozajima, izazivaju ga i smiju mu se.

»Lako je u sigurnosti i miru osuđivati i umanjavati vrijednost onoga, što je drugi uradio u životnoj opasnosti. Ali tko je tamo bio, govori drukčije« (Flacius, Narratio, kod Twestena na str. 77).

Zašto je Vlačić bio omrznut od svojih savremenika i zbog čega su oblici, u kojima se njihova mržnja javljala, bili tako oštiri, da je njima ostao neprestano kao stranac i uljez, nezahvalan tudinac, da su ga trpali čak među tatove i varalice, da su mu poricali čak i zakonito porijeklo, žig koji je u tadašnjem uskom građanskom društvu, strogo podijeljenom na staleže, bio za čovjeka najsramotniji? Mnoge stvari mogu se tu objasniti suprotnošću njegovoga i njihova karaktera, njegovom tvrdoglavom pravolinijskom logikom, koja se nije mnogo obazirala na vladajuće struje ni na sujetu uticajnih ličnosti. Njegovi noviji biografi (Preger naročito, koji je prelistao najveći broj Vlačićevih djela) tumače tu mržnju jednostranošću ovoga rijetkoga čovjeka, koji nije znao ni za što drugo u životu nego za svoju misao i svoju misiju, na njegovoj strani, a jednostranom orientacijom njegovih savremenika protestanata na drugoj

strani. Preger koji je cijelim svojim velikim djelom o Vlačiću nastojao da obori pogrdne tvrdnje protivnika iz redova protestanata, misli, da je Vlačić bio suviše zanijet svojim radom i da se od života i životnih užitaka tuđio, da nije mogao da uživa u prirodi, kao Luther, ni u društvu prijatelja i poštovalaca, kao njegovi protivnici. Vlačić je, po tome tvrđenju, bio neljubazan, odbijao je. Njega je najviše ljutilo, ako ga je netko u radu bunio. Po svemu, to je bio jedan asket, zanesen svojom idejom i unutrašnjim životom, koji je htio da svijet po što po to primi njegovo gledište. Ali ipak to se gledište na čudnovat način poklapalo sa osnovnim polaznim tačkama Lutherove reformacije.

Nama izgleda da je konflikt bio mnogo dublji. Vlačić je došao u Njemačku u svojoj dvadesetoj godini, od kojih je šesnaest proveo na Labinštini, među svojima, a tri u Veneciji. Po porijeklu istarski čakavac, on je psihički formiran došao u Njemačku i kultura, koju je tamo stekao je bila više u gomilanju materijalnoga znanja i u izoštrenju racionalne logike, nego u promjeni unutrašnjeg psihičkog života: nagonskih sklonosti, osjećanja i motiva za akcije.

Njegova intelektualna veličina, znanje, ogromna radinost, bezobzirnost u borbi donijele su mu zavist i neprijateljstvo teologa. Progonjen tako, sam, izolovan, on je sav bio pregađao da još većim radom dokaze svoju nadmoć. Radio je grozničavo i bez prestanka, uvijek u borbi na dva fronta. Što su napadajući bili jači, što je broj protivnika rastao, on je više radio dosljedno i bez kompromisa.

Dva puta je pokušao da stvori snošljive, tolerantne odnose sa protivnicima među protestantima: jedan put sa Melanchtonom i Wittenbergom, drugi put sa Jenom. Wittenberg je trebao samo da prizna, da je Vlačić u interimu imao pravo, što su savremeni (donekle i sami Wittenberžani) priznavali i što je njemačka historija, uza sve poštovanje prema uče-

nome i plemenitome praeceptoru Germaniae, ipak priznala. Ali kad su izaslanici Vlačićevi dolazili k Melanchtonu, on je svake razgovore odbijao, jer da ga boli i samo ime Vlačićeve i svaki razgovor o interimu znači otvaranje njegovih starih rana. A kad je u sporu o istočnome grijehu, u kome je Jena bijesno udarala na njega, bio gonjen iz svih gradova, kuda se sklanjao, pokušavao je da nađe mogućnost zbljenja sa teologima u Jeni i tajno je došao tamo (1570). On je ostao u Kali na Sali u kući pastora Wolfa koga je poslao u Jenu kao posrednika da udesi sastanak teologa sa njime. Puna strave je morala za nj da bude ona majska noć, koju je proveo u pastorovom stanu čekajući na njegov povratak. Čak je iz Strassburga bio došao ovamo, ne kazujući nikome kuda ide. A put iz Strassburga do Jene nije onda bio ni brz ni siguran, naročito za tako nepoželjnog gosta, kakav je svuda bio Vlačić. Ali Wolf je donio negativan odgovor. Teolozi u Jeni su mu poručili, da su već dosta sa njime razgovarali i izrazili sumnju, da on može promjeniti mišljenje. Bio je i tu odbijen. Tražena je kapitulacija od njega i ondje gdje je on bio potpuno u pravu i ondje, gdje se njegovo pravo moglo dokazivati.

Vlačić nije bio čovjek kapitulacije. On je već bio izgubio sav imetak, i onaj što je u Labinu naslijedio, i onaj što je bio u Njemačkoj stekao. Ali on je još iz Istre ponio sa sobom mnogo od beskompromisne tvrde psihologije, a njegova vjera u misao i ideju je bila toliko jaka, da njegova bijeda, nije nikad dočarala u obzir kao razlog za idejne kompromise.

Vječita latalica u velikoj mjeri i svojom odlukom, poduzimljiv i pun kombinacija, kao primorac sa sunčanog podneblja, Vlačić je umio vrlo racionalno da raspolaže sa imovinom. Ali njegov osjetljiv i povučen karakter, u tvrdoj, sirovoj i gruboj stvarnosti njemačkoga 16. vijeka, morao je da postane još tvrdi, osjetljiviji i povučeniji. On je uzalud tražio

kontakta sa svojim ljudima, naročito sa Konzulom Istraninom, jer je sva Konzulova akcija bila neprestano zavisna od Vlačiću neprijateljskih teritorijalnih gospodara u Njemačkoj. I tako je morao i protiv svoje volje da veže svoj život samo za kabinetski rad i da se usredotoči u načelnoj borbi i ograniči na ovu borbu.

Vlačić je bio neobično pronicljiv u otkrivanju maski. On je maske skidao ponaviše Rimu, oštro, bez rezerve, konsekventno, ali je istu metodu upotrebjavao i prema svojim protivnicima protestantima, teolozima i političarima. Pronalazio je prave motive za pojedina gledišta, teze, stavove, učenja i politiku i ti motivi bili su po pravilu lični i ne uvijek časni. On je govorio (pisao) sočnim i bujnim riječnikom kakav je bio zaveo Luther, a ipak su njegove rečenice pune sadržaja i bez svakog plitkouumnog verbalizma. I dok su njegova velika teološka i historijska djela sastavljena od logičkih, racionalnih konstrukcija (njegov latinski jezik je ipak neobično raznovrsan i bogat na izrazima), polemički spisi njegovi su puni oštih uspoređenja, živih slika, vulgarnih jakih riječi. On govorí o epikurejcima, o Sodomi i Gomori, o kurtizanama, lažima i podvalama, o vuku i ovcama, o knezovima što hoće da zastraše lupom svojih čizama i zveketom mamuza, o beskarakternim ljudima, »koji jedu ono što su prije izbacili iz sebe«. Za njega je stanje Rima beznadno, bolesno, i нико Rim ne može da izlječi, jer tu sjedi sam vrag i vražji sinovi. On dijeli lekcije svim tadanjim mogućnicima katolicima, i protestantima jednako.

Šizmatik, beskućnik i prognanik, Vlačić nigdje ne moli za milost, ne predaje se, ne ustupa, nego samo traži, da se teološki spor sa njime pravo riješi. Prijatelji koji su mu još preostali savjetovali su mu da napusti učenje o istočnom grijehu, jer će ga možda Bog ostaviti zbog njegove tvrdoglavosti i on će morati da padne. Bili su to dobromanjerni savjeti,

koji daju oportunisti buntovnicima protiv postojećeg poretka i važećih doktrina u svima vremenima i kod svih naroda. Još je iz Antwerpena Vlačić pisao:

»Pericula et turbae crescunt: hostes exilium nolis minantur sed in Deo speramus . . . Sed Deus etiam ex medio leonum poterit eripere, ut et hactenus fecit.«⁸⁰⁾

Izuzetno rijetka građa je sačinjavala njegovu duševnost moralni život i volju. Građa tvrda i nesalomljiva i pri tom čelično čista. Sredina, događaji, ljudi mljeli su ga i mijesili, udarali, bacali, kovitlali sa njime, a on je u toj gužvi neprestano ostajao ispravan i dignute glave, kao stup od bijelog istarskog vapnenca, koji odolijeva burama i olujama i sada i kroz vijke.

Sud povijesti bio je u prvo vrijeme za Vlačića negativan. To je bio sud katolicizma, protureformacije i službenih protestantskih crkava u pojedinim zemljama Njemačke. Tek stope deset godine poslije njegove smrti (1723) izlazi prva objektivna biografija o njemu, Ritterova. Tada već je on rehabilitiran i u službenoj protestantskoj crkvi. Njegova se slika vraća iz arhiva i stavљa na počasno mjesto sveučilišta u Jeni. Ali još uvijek Nijemci ne mogu pravo da se pomire s time, da priznaju Vlačiću njegovu pravu vrijednost. Jedan Schleiermacherov učenik, filozof i teolog Twesten, prodrmao je prije sto godina (1844) savješću njemačkih teologa, i malo zatim izlaze dva sveska Pregerova (1859 i 1861) o Vlačiću, koja stavljaju Vlačića na pravo mjesto. Od tada pozitivniji sudovi o Vlačiću se redaju. Ali nikad Nijemci ne mogu oprostiti Hrvatu Vlačiću da je on spa-

⁸⁰⁾ »Opasnosti i meteži rastu: neprijatelji nam prijete izgnastvom ali nadamo se u Boga . . . Ali Bog može da oslobodi i iz sredine lavova, kad je do sada toliko učinio.«

savao njemačku reformaciju od Nijemaca. G. Kaverau u svome zbijenom članku daje ovaj konačni zaključak o Vlačiću: »Teško je dati konačni sud o ovom neobičnom čovjeku; naše priznanje njegovih izvanrednih znanstvenih djela, njegove neumorne radinosti, njegovog nesavitljivog žara u odbrani čiste nauke, njegove vjernosti uvjerenju, koja je daleko od svakog oportunizma i odupire se svakom diplomatiziranju, naše divljenje svemu tome, bori se sa nesklonošću protiv ovog neumoljivog cenzora, protiv napadača koji ne štedi ni ličnosti svojih protivnika, protiv čovjeka, koji je sporove i pravdaštvo učinio elementom svoga života... Njegova borba protiv Rima pokazuje mržnju južnjaka koji je razbio rimske okove, ali u njegovoj borbi u vlastitom taboru nema priznanja prava tuđih ličnosti i uvažavanja motiva, koji rukovode protivnike. Njegov vatreni žar za poštovanje božje istine izgleda hladan i bez ljubavi: i ondje gdje se čovjek mora njemu diviti, ostaje nam on radi toga tuđ«.⁸¹⁾ Da, i onda kad se najsjajnije borio za njemačku stvar, on je ostao Nijemcima tuđ.

Ali kad su se Nijemci kasnije obazirali na to što je zapravo ostalo od njemačke vjerske reformacije i tko je bio taj, koji je produžio Lutherovu liniju, nikoga nisu mogli naći osim Vlačića. Heidelbergski kulturni historičar, naročito za doba protureformacije Eberhard Gothein pisao je prije trideset godina (1907) o Vlačiću:

»Der letzte schöpferische Kopf unter den Reformatoren, Flacius Illyricus, unübertrroffen an Talent, Fleiss, Reinheit und Unbeugsamkeit des Cha-

⁸¹⁾ G. Kaverau, Flacius, Realenacyclopaedie. Svezak 6, str. 91. 1899.

rakters, freilich zugleich ein heimatloser Halbbarbar, dessen Masslosigkeit die eigene Partei zerrütete«.⁸²⁾

I za Gotheina dakle Vlačić je dvojnik, na jednoj strani to je: »posljednja stvaralačka glava među reformatorima, nenadmašiv u talentu, marljivosti, čistoći i nesavitljivosti karaktera«. Na drugoj strani on je »jedan polubarbar bez domovine, čija neumjerenost razbija vlastitu stranku«. Murko koji navodi ovo mišljenje Gotheinovo kaže: »Pravi Hrvat, kakvih je u povijesti bilo do današnjeg dana mnogo«. Murko dodaje, da će se kod rasvjetljavanja Vlačićevih osobina »sa gledišta njegove rase i njegove domovine morati ograničiti onaj pojam polubarbarstva«. Ali u Vlačiću nema ni izdaleka one dvojnosti koju Nijemci nalaze. On je manje ličan od svojih protivnika, on je stvarniji od njih. U borbi on ne štedi ljudi, ali sve što čini to je da demaskira protivnike. U ostalom, da li se u opće može borba voditi za idejnu stvar, ako se štede oni koji tu idejnu stvar hoće da kompromitiraju ili se čak bore protiv nje. Nijemci sude o Vlačiću onako kako su Talijani sudili o Lutheru. I za Talijane je Luther bio barbar, kako je to bio za Nijemce Vlačić.

U čitavom spočitavanju dvojnosti sa njemačke strane Vlačiću, mora biti nešto lažno. Nije moguće da može netko biti glavna ličnost u nošenju idejnih pokreta, koje je stvorio drugi narod, da bude »posljednja stvaralačka glava« toga pokreta, da bude »nenadmašiv u talentu, marljivosti, čistoći i nesavitljivosti karaktera«, i da u isto vrijeme bude »polubarbar«. Ove stvari isključuju se uzajamno. Ali kako je za Atenjane bio barbar svaki tko nije bio Atenjanin, i za Nijemce je barbar svaki, tko nije Nijemac.

---

⁸²⁾ Citiramo prema knjizi: *Dr. M. Murko*, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Prag und Heidelberg, 1927, str. 122.

Važno je stoga samo ono drugo: Vlačić je bio bez domovine, Hrvat, koji je mnoge dane i mnoge godine izazivao rumenilo stida na blijedožutom licu Melanchtonovom, koji je učio Nijemce, kako da čuvaju učenja svojih učitelja, koji je proveo život u tome da ispravlja krive Drine Germanije. Strog prema sebi, Vlačić je i od drugih ljudi, od prosječnih, koji su nekad sjedili uz koljeno Lutheru, tražio da budu, kao i on, junaci i mučenici duha i ideje.

VI. O protestantizmu, naročito hrvatskom

Kršćanska crkva nije ni u početku bila jedinstvena. Ona je pokušala da stvori jedinstvo tek pošto je postala državna crkva, i pošto je stvaranjem istočnog rimskog carstva nastala opasnost da se organizira i jedna moćna istočna crkva. Jedinstvo crkveno koje je vladalo do raskola u 11. stoljeću je ipak bilo samo prividno. Istočna crkva pod carigradskim patrijarhom tjesno se svezala uz grčki jezik i bizantijsko carstvo i živjela kroz nekoliko vijekova za seobe naroda u relativnom miru, onda kad je zapad sav bio uzdrman provalom barbara. Istočna crkva razvijala je već tada različit kult od zapadnoga i njezino učenje je bilo različito. Kad je 1054. papa Lav IX. ekskomunicirao carigradskog patrijarha Mihaila zbog optužaba koje je ovaj podigao protiv pape i rimske crkve, a carigradski patrijarh zatvorio u Carigradu crkve sa latinskim obredom i brisao papu iz diptiha (dvostruka tabla za sklapanje na kojoj su imena onih za koje se govori molitva), nije se mnogo promjenilo od stvarnoga stanja, koje je i prije postojalo. Svi pokušaji vršeni kroz devet sto godina da dođe opet bar do formalnog jedinstva zapadne i istočne crkve, ostali su bez uspjeha⁸³⁾.

---

⁸³⁾ F. Kattenbusch, Orientalische Kirche, Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche, svazak 14, str. 39—442.

Ako je istočna crkva raskinula veze sa Rimom (tko je koga isključio i tko je ostao »pravi« je od manjega značaja, i ako bi kulturno istorijski za odnos Hrvata i Srba moglo biti važno, da se istraži na kojim ekonomskim i političkim pitanjima i na kojim crkvenim učenjima je raskol nastao), zapadna crkva je tada tim više prionula da stvori jedinstvo crkve na zapadu. Pravoslavlje ograničilo je svoju sferu djelatnosti na istok. Primajući staroslavensko bogoslužje, pravoslavlje će zadržati pretežnu većinu svojih vjernika među Slavenima. Ali umirući Bizant, koji je u momentu, kad Slaveni primaju od njega kršćanstvo izgubio svu životnu snagu, Bizant u smrtničkom hropcu, kako kaže ruski teolog Vasilij Rozanov, uciđepit će mladim slavenskim narodima dah mrtvoga, kult mrtve forme, i to obožavanje mrtvoga i nepoštivanje živoga ubijat će vijekovima kulturne energije Slavena. Na zapadu rimska crkva stvorit će jedinstvo, nametnut će svoju volju caru (rimskome t. j. njemačko-austrijsko-španjolskom) i kraljevima. Rimska crkva razvit će novi rimski imperializam. »Doba 12. i 13. vijeka može da se označi kao doba crkvene, t. j. papinske vlade nad srednjevjekovnim ljudstvom. Papa gleda na vladare kao na svoje vazale, razdaje i oduzima vladu, odriješava podanike njihove obveze, koja proistiće od prisege vjernosti. Brojni, naročito viteški redovi, koji nastaju u to doba s najraznovrsnijim ciljevima stavljuju svoju pokretnu, centralistički upravljanu organizaciju u službu papinstva«⁸⁴). Latinski jezik postao je univerzalni jezik kulture, crkvene i laičke. Škole su latinske, knjige latinske, latinski će pisati još reformatori, rasprave Lutherove, Melanchtonove i Vlačićeve bit će u glavnome na latinskom. Vlačićeva privatna korespondencija je latinska. Papa vlasta nad svjetovnim gospodarima, rimska crkva je centralistički upravljana, misa je svuda jednaka, latinska, crkveno učenje je isto, sve su knjige pisane

latinski, crkveni redovi (samostani) i viteški redovi služe Rimu. Rim je centar zapadnoga svijeta, velik, moćan, bogat, vječni Rim, Roma aeterna. Crkva je univerzalna, svjetovna vlast njoj je podložna, jedan je duh, jedna vjera, jedno učenje, kultura je univerzalna, ali u cijelini to je kultura crkvena, katolička, rimska.

Ove univerzalnosti nestaje, kad počinju promjene u gospodarskim odnosima. Dok je Sredozemno more središte bogatstva, prometa i civilizacije, svi barbari sa zapada i sjevera Evrope teže Italiji. Dok su Venecija, Genova, Firenza i Rim najbogatiji gradovi, svi smatraju da je baš njima to bogatstvo Bogom dano, kao što im je Bogom dano plavo more, vedro nebo, toplo sunce i bijeli kamen palača, trgova, stepenica, obala, što se cakli na usijanom suncu. Ali kad su Fuggeri u Augsburgu postali bogatiji od fiorentinskih Medici-ja (imovina Medici cijeni se polovinom 15. vijeka na 500.000 forinti, t. j. oko 30 milijuna švicarskih franaka danas, imovina Fuggera cijeni se polovinom 16. vijeka na 4 i po milijuna forinti, t. j. na 160 milijuna švicarskih franaka danas⁸⁴), kad su engleski, holandski, njemački, francuski, češki gradovi postajali veliki, i počeli da bivaju bogatiji od talijanskih, kad centar prometa nije više bilo Sredozemno more, nego Atlantski ocean, kad su crkve, trgovci, gradovi, kipovi i slike srednje i zapadne Evrope mogli da se takmiče sa talijanskim, kad je u unutrašnjosti Evrope nastao brojan građanski stalež, slobodan, imućan, samosvjestan, kad su osilići teritorijalni gospodari, univerzalizam rimske crkve, njena svjetovna i crkvena svemoć, i uni-

---

⁸⁴⁾ Dr. Vratislav Bušek, Učebnice dějin práva církevního, Bratislava 1929., str. 82—83.

⁸⁵⁾ Karl Brandi, Die deutsche Reformation, Leipzig 1927., str. 170—171.

verzalizam katoličke kulture nije više bilo lako održati.

Sama Italija je prva napuštala latinski jezik. Na prelomu između 13. i 14. vijeka piše Dante narodnim, živim jezikom, talijanskim. Živi narodni jezici dolaze sve više u upotrebu na svima stranama. Ali više nego jezik, kidat će univerzalnost kulture posebni politički i ekonomski interesi na jednoj a nove socijalne prilike i potreba stvaranja novih idealja na drugoj strani. Kako je prije drukčije shvaćao misiju Isusovu evropski istok i Mala Azija, nego što ju je shvaćao zapad, tako počinje da shvaća kršćanstvo drukčije evropski sjever, nego što ga shvaća Italija. Istočna crkva gaji strah od smrti, ne strah od suda poslije smrti, kao zapadna. Istok smatra Isusa kao silu koja savlađuje smrt, zapad kao advokata čovjekovog. Na zapadu se pokajanje smatra kao odluka, da se više neće grijesiti, na istoku je pokajanje samo obred. Na istoku crkva utiče samo na osjećaj, ne može da gane savjest a ne dodiruje razum. Na zapadu crkva hoće da probudi savjest. U odnosu prema državi, istočne crkve postaju »nacionalne«, sasvim se podvrgavaju državnoj vlasti, katolicizam postaje »internacionalan« i nastoji da postane nezavisan od svjetovne vlasti. U sjevernoj, zapadnoj i srednjoj Evropi razvija se u toku 14. i 15. vijeka još uvijek u okviru katolicizma, jedan novi duh, koji je racionalan, kritički razmišlja o smislu crkve i njenoj misiji, i o putevima spoznaje i proživljavanja Boga, i teži za time da nađe suglasnost između učenja evanđelja i praktičnog života čovjeka.

Htijući da nađe spoznaju i spas, Vlačić je bio odlučio da postane franjevac. Izgledalo je da je potrebno biti svećenik ili redovnik pa da se dođe do spoznaje i spasenja. Ali puku to spasenje nije bilo baš tako osigurano. Za svaku sigurnost bogati svjetovnjaci su počeli da kupuju mjesta u nebu, kupujući relikvije i oproštenje grijeha. Zloupotrebe crkve

su postajale velike i opće. Kruti rimske centralizam, koji zadržava razvoj i slobodu života i stvaranja, postajao je sve nesnošljiviji. Prvo su pojedinci, škole i učenja počeli da kritikuju, da protestiraju protiv svega toga, kasnije je protestantizam postao veliki pokret. Univerzalizam zapada i zapadne kulture je bio slomljen. Bogati i napredni narodi odcijepili su se od Rima i rimske crkve. Reformacija je razbila univerzalni uticaj katoličke kulture. Dvijesto godina kasnije francuska revolucija zadaje velik udarac feudalnom poretku koji je bio najjači oslonac katolicizma. Poslije drugih stopenedeset godina razbijene su dvije velike polufeudalne zemlje (Austrija i Njemačka) srušile su dvije monarhije, koje su bile glavne zaštitnice katolicizma (Austrijska i Španjolska) i danas, godine 1938. proživiljavajući reakciju na mnogim stranama, osjećamo kako je stvarno malo ostalo od ideja i ustanova francuske revolucije, kako je protestantizam razdrobljen, razjedinjen, pritisnut, i kako je u tom novom, današnjem prelomu vjekova katolička crkva sačuvala veliku kompaktnost, kako je jaka i uticajna i kako je ostala nepomirljiva i neterminantna, kao i uvijek.

Protestantizam evropskog sjevera i zapada crpio je svoju snagu, koja ga je dovela do pobjede iz nekoliko izvora: iz opravdanosti svojih protesta protiv zloupotreba rimske crkve, iz posebnog vjerskog učenja, crpljenog neposredno iz svetoga pisma, iz novih ekonomskih i socijalnih prilika na sjeveru i zapadu Evrope, koje su prerasle ekonomsku i socijalnu strukturu Italije i od separatističkih i partikularističkih, državnih i nacionalnih težnja teritorijalnih gospodara na sjeveru i svjeverozapadu.

Odcijepljenje od Rima je bilo na putu historijskog razvoja. Ako su reformirane crkve mogle da daju svojim vjernicima bolju vjeru, bolje svećenike i bolju, vjernicima bližu, neposrednu i njihovu crkvenu organizaciju, a sve su to one zaista i dale, to je

bio korak napred. Crkva i religiozna učenja prilagođivala su se općem društvenom i narodnom napretku. Ali otkinute od velike centralističke crkvene organizacije rimske, male provincialne crkve protestantske nisu postale samostalne, autonomne, demokratske, kako su se nadali reformatori i Vlačić osobito, nego su došle sasvim u zavisnost od političkih vlasti, nastupilo je ono, čega se Vlačić bojao i protiv čega se borio. Reformatori su zamišljali novu crkvu po ugledu na stare prvobitne kršćanske crkve iz doba mučeništva. Vlačić bi bio najradije isključio iz crkve sve one koji su imali novaca, svakako bar plemstvo. Ali demokratizacija crkve u smislu zajednice jednakih siromaha, kakva je bila prva crkva, nije sada više bila moguća. Društvo je bilo suviše diferencirano, to je bilo srednjevjekovno feudalno društvo sa velikim brojem imućnih građana, i takvo društvo, hijerarhijski uređeno, nije moglo dozvoliti jednakost ni unutar crkve. Tako su teritorijalni gospodari uzeli crkvu kao stvar svoje nadležnosti i reformatori, među njima i Vlačić, morali su se boriti da dobiju pristanak feudalaca za svoje idejne stvari. Sa reformacijom je svuda dolazila usporedno i težnja za izjednačenjem društvenih razlika. Seljaštvo i siromašno svećenstvo su bili nosioci tih težnja i izražajni oblik su bile seljačke bune. Ako je trebalo obnoviti prvobitno kršćanstvo, nigdje nije bilo ljudi sa sličnim osjećanjima i sa sličnim društvenim položajem, koliko u seljaštvu. Seljaštvo se s pravom smatralo bliže prvim kršćanima, bliže Isusu, stolarrevom sinu, nego što su to mogli biti bogati vojvode i knezovi. Seljačka buna u Engleskoj, Njemačkoj, Češkoj, pa i u Mađarskoj je protkana tim religioznim idejama jednakosti i prirodnoga prava. A uticaj reformacije na seljačku bunu u Hrvatskoj nije još uvek istražen, premda je tog uticaja moralo biti. Možda je od nekog značaja i okolnost da je jedan od vođa bune Gregorić bio rodom iz Ribnjaka kod Met-

like, a Metlika je bila glavna kula i središte protestantizma. Ništa ne govori protiv uticaja protestantizma na seljačku bunu to da su protestantski plemići Tahy i Zrinski slali vojsku protiv seljaka; to su radili i njemački protestantski plemići. Važno je to, da li su seljaci u protestantizmu mogli da nađu idejne potpore protiv feudalnih gospodara. A to su svakako nalazili. Kako te bune nisu nigdje uspjele, nije ni feudalni poredak nigdje bio oboren i crkva se morala njemu prilagoditi.

Protestantizam se borio za slobodu savjesti i isповijedanja, ali kad je došlo do primjene te slobode savjesti, ukazalo se, da ona u postojećem društvenom poretku i pri nedovoljnosti predradnji teoloških i dogmatskih vodi ka potpunom rasunu u vjerskom učenju, ka sektaštvu i dizorganizaciji crkve. Svi ti Schwenckfeldi, Osijanderi, Majori, Strigeli, Wigandi, Hessuviusi i drugi sa kojima se sam Vlačić morao boriti, imali su svoje posebno shvaćanje o crkvi i svoja posebna religiozna učenja. To nisu bili neupućeni ljudi, nego stručnjaci, pastori, superintendenti i profesori, od kojih je svaki mogao da osnuje svoju stranku u crkvi ili svoju vjersku sektu izvan crkve, kako ju je Schwenckfeld stvarno i osnovao (i ona je za dva vijeka preživjela svoga osnivača). Zwingli i Calvin su stvorili osnove i za posebnu crkvu, ne samo za posebnu sektu. Na taj način protestantizam nije samo razbio jedinstvo i univerzalnost katolicizma, nego se više u opće nije mogla naći osnova na kojoj bi se mogle složiti sve nove protestantske crkve i sekte. Pojedina protestantska sveučilišta stara i nova (tri nova sveučilišta osnovali su njemački reformatori u Marburgu, Jeni i Königsbergu), pojedine pokrajinske crkve, pojedini gradovi imali su sad jedan sad drugi vjerski nazor drukčiji od ostalih. Javni kolokvijumi ostajali su bez rezultata i na kraju je o idejnom, vjerskom učenju odlučivala sila. Jedni prema drugima, protestanti su bili netolerantni (Lu-

ther je u netoleranciji prednjačio svima), i ako su svi zahtijevali za sebe od Rima i cara toleranciju. Vlačić je na sebi osjetio što znači ta netolerantnost. Njegov protivnik Strigel je bio i zatvoren. Svrgavanja sa položaja, izbacivanja iz službe, protjerivanja bila su svakodnevna pojava.

Premda je diskusija o crkvenim i vjerskim pitanjima na sveučilištima i u knjigama, na javnim razgovorima i u pretstavkama često izazivala reakciju i politički pritisak na ljude, ona nije ostala neplodna. Vjerska literatura je nabujala kao nikad prije. Vjerska literatura je prenijeta u sve protestantske krajeve. Ona je izazivala kod novih generacija pisaca i čitalaca razmišljanje i novo istraživanje. Racionalni metodi istraživanja u teologiji imali su uticaja na druge nauke. Ako se uzme sam Vlačićev »Clavis«, to je već sa gledišta sistematike, raspodjele gradiva, načina obrade, veličanstveno djelo od 4—5 hiljada tiskanih strana današnje normalne osmine, t. j. preko 20 svezaka od po 200 strana. Ali ono što je tu značajno nije samo veličina, nego metoda i način obrade, racionalan jedinstven postupak, dosljedno izveden, arhiktetura, generalizacija, potkrijepljena detaljnim istraživanjima. Sva istraživanja Vlačićeva i drugih reformatora zasnivala su se na pretpostavci o kojoj nije moglo ni za trenutak biti sumnje, naime da je sveto pismo neposredno božje djelo i trebalo je samo racionalno utvrditi odnose između Boga, pisma i ljudi. Vlačić je vjerovao, da je sva grčka mitologija i filozofija samo proizvod dalekog i posrednog uticaja staroga zavjeta. I kako je smatrao sveto pismo kao jedini izvor prave spoznaje, Židove pravim izabranim narodom i hebrejski jezik korjenom svih velikih evropskih jezika, za njega je bilo kršćanstvo i jedini oblik prave spoznaje Boga i prave kulture. I on se bio sav predao radu da rasvjetli položaj, razvitak, smisao i učenje kršćanstva. Kad sto godina kasnije bude Evropa više znala

o Budizmu i kasnije o konfucijanizmu, primjenit će racionalni postupak, koji je uveo protestantizam u usporedna proučavanja religije. Kritičnost a sa njom i skepsa će se povećati. Protestantske ideje i nova nauka stvorit će novu racionalističku filozofiju. Novo kulturno stanje i učenja prirodnog prava stvorit će ideje francuske revolucije. Novi ekonomski i socijalni odnosi, mase slobodnih pojedinaca u gradu stvorit će od revolucionarnih ideja djelo, revoluciju.

Ali ma kako da je protestantska Njemačka umjela da bude netolerantna prema Vlačiću, da ga ismijava, da ga progoni, ostaje uza sve to nepobitna činjenica, da je Vlačić trideset godina proveo u toj Njemačkoj kao buntovnik protiv cara, knezova i luteranskog oportunističkog plemstva, da se bunio protiv tiranije feudalaca, da je trideset godina progonjen, a ipak je živio u protestantskim slobodnim gradovima, pisao, izdavao knjige, diskutirao, putovao, tražio svoja prava i branio svoja uvjerenja i agitirao za njih. Reformacija je omogućila oslobođenje individualnih snaga čovjeka. Kako je taj Vlačić živio intenzivnim duhovnim životom, kako je neprestano bio u ekstazi rada, istraživanja i borbe, kako je duboko i potresno proživljavao događaje (»kosa mi se ježi«, »oganj mi je u nogama«), kako je neprestano stvarao i uza sve tragične okolnosti svoga vanjskoga života, dao maksimum onoga, što je njegova ličnost na njemačkom terenu mogla dati.

Ovo oslobođenje ličnosti u protestantskom svijetu je zadalo jak udarac katoličkom univerzalizmu. Mjesto cjeline koja je prvobitna a pojedinac postoji samo kao dio cjeline, kojoj mora da se pokorava, dolazi sada pitanje slobode, aktivnosti, prava na svojinu, jednakosti pojedinih ličnosti. Rasputavanje ličnosti i sloboda ličnosti, jednakost ljudi po prirodnom pravu, stvaraju na zapadu grandiozne historijske tvorevine: novo građansko društvo, individualističku

privrednu sa sistemom konkurenčije, sistematsku nauku, kakvu povijest do tada nije poznavala, specijalizaciju, prosvećenje masa, bogatstvo i visoki životni standard masa, ali kao posljedicu svega toga kaotične prilike u proizvodnji, nevjeru masa, pojačava društvene suprotnosti, klasnu podjelu i klasne borbe, napuštanje, i od strane protestantskih crkava, naročito engleskih i američkih, skoro svih crkvenih dogmi. Predstava o Bogu se mijenja. Bog više nije ništa apsolutno, nego nešto korisno, nešto što pozitivno utiče i ako postoji samo fiktivno i hipotetički, nešto što bi trebalo izmisliti, kad nebi postojalo, kako kaže Voltaire. Relativizam i pragmatizam u vjerskim stvarima, a velike mogućnosti napretka nauke i materijalne kulture stvorili su vjeru u neprestani napredak privrede, društva, znanja i kulture. Materijalna kultura je sve više uticaja vršila na psihologiju masa, izazivajući težnju za blagostanjem, ali i jednu novu filozofiju u kojoj je novac postao živac svega. Razvoj protestantizma je doveo kršćansku religiju do racionalnih i praktičnih shvaćanja. Kršćanstvo se počelo cijeniti ne kao religija apsolutnoga nego kao sredstvo sa kojim se postizavaju praktični rezultati u životu. Kršćanska etika je postala poslovna etika kapitalističke klase. Za to što netko pripada izvjesnoj kršćanskoj crkvi ili sekci (ili slobodnim zidarima, koji su također nastali na terenu protestantizma), on postaje poslovno, kreditno sposoban, uživa glas solidnog poslovnog čovjeka.

Ovo kaotično duhovno stanje modernog čovjeka, pojačano klasnim suprotnostima, izaziva prirodnu reakciju, napuštanje vjere u ljudski razum, vraćanje mistici, i to ili vjerskoj (katoličkoj) ili rasnoj i nacionalnoj, i pokušaje, da se pojedinac veže oštrim vanjskim vezama kao pripadnik religije, rase, nacije ili države. U takvim prilikama reformacija proživljava opet, kako to pokazuje Njemačka, svoje herojske dane, pritisnuta na jednoj strani od države, na dru-

goj strani od vala katoličke reakcije. Prelazi protestantske inteligencije u Engleskoj na katolicizam, u najnovije vrijeme, su također u tom pogledu simptomatični i značajni. Mirski (bivši ruski knez, oficir Denjikinove vojske, bivši londonski sveučilišni profesor, koji je u Londonu postao boljševik i vratio se u Rusiju) tvrdi, da engleska inteligencija nema drugog izlaza iz skepse, nego ili vraćanje katolicizmu ili razvoj ka komunizmu. Samo ova dva svjetovna nazora su univerzalna i zaokružena.

Kakvoga odjeka je imalo to kulturno zbivanje u zapadnoj, srednjoj i sjevernoj Evropi u Hrvata? Hrvati su dali u Vlačiću jednoga od najtvrdokornijih boraca za protestantsku stvar, borca koji je za tu stvar dao život i decenije silno plodnog rada. Vlačić je bio jedan od najumnijih ljudi 16. vijeka, vrlo plodan pisac, velik sistematičar i borac u isto vrijeme. Vlačić je dao onu kombinaciju čovjeka, koji je u isto vrijeme i naučenjak i učitelj i vođa i čovjek koji je uvijek u prvoj borbenoj liniji, kombinaciju, koja je u povijesti tako rijetka. Sviše se često događa, da su vođe pokreta ili bez znanja ili bez karaktera i redovna je pojava da su ljudi dobra pera rijetko dobri borci. Vlačić je bio sve to. Ali on je sve to bio: i vođa, i učitelj i naučenjak, za Nijemce, ne za Hrvate. On je za svoga života značio za Hrvate malo, isto toliko koliko malo znači on za njih danas.

Prevodili su istarski glagoljaški popovi katekizme i artikule vjere i crkvene ordinalice i samo sveto pismo na hrvatski ali kakvi su bili motivi za akcije tih istarskih čakavaca, što je njih vuklo u Regensburg, u Urach, u Tübingen, što ih je pokretalo, zašto su тамо radili i mučili se, umirali u inozemstvu, gubili se тамо i nestajali bez traga među Njemicima, a da se nije znalo ni kada, ni kako, ni gdje? Da li je njihov rad bio motiviran samo uskogrudnim, se-

bičnim materijalnim motivima: da li su išli zbog plaće, koja im se obećavala i davala, zbog putnih troškova koje su primali, zato da se mogu oženiti ili je osnova njihovih akcija bila idejna? I ako je osnova bila idejna, da li je to bila samo ljubav prema crkvenim knjigama na hrvatskom jeziku ili su razlozi tog istarskog i opće hrvatskog protestantizma bili dublji i bili istovjeni sa motivima crkvene reformacije u svima drugim zemljama? Svuda, i u Engleskoj i u Češkoj i u Njemačkoj nacionalni momenti su igrali u reformaciji važnu ulogu. Tako je bilo i kod nas. Ali kao i drugdje i kod nas su i vjerska pitanja bila od značaja. I kad je tako, kakav je bio unutrašnji smisao čitavog hrvatskog protestantskog pokreta, koje razmjere je taj pokret bio zahvatio, kakve tragove je ostavio u crkvi, u narodu, u narodnom duhu, u narodnoj kulturi? I da li taj dio pokret ima u sebi elemenata, na kojima se može dalje graditi?

Mnoga se pitanja postavljaju u vezi sa značajem protestantizma za hrvatski kulturni razvoj. Neka od tih pitanja su takve prirode, da se uopće na njih ne može dati odgovora, jer se o našem protestantizmu dosada premalo zna.

Prvi značajan pozitivan stav prema hrvatskom protestantizmu zauzeo je Ivan Kostrenić, bibliotekar bečke dvorske biblioteke, u svome predgovoru listinama koje je objavio o hrvatskoj protestantskoj književnosti 1874. Po mišljenju Kostrenića (prije šesdeset godina) mogla je reformacija da igra ogromnu ulogu ne samo za kulturni nego i politički život južnih Slavena. Ugnad je mislio da obrati na protestantizam sve južne Slavene, sve do Carigrada. »Djelatnost Ugnadova, koji je krug svoga rada htio da protegne na sve južne Slavene izgleda nam kao točka koja bacaa svijetlo na daleko, kao momenat, koji mnogo obećava u duhovnom razvoju jugoslavstva! Tu se otvara vidokrug koji je mogao da

ima vrlo daleke posljedice i za političku konstelaciju južnih Slavena». (Predgovor strana V.). I ovaj skromni Hrvat, bečki bibliotekarski činovnik tražio je tako u onim žalosnim poslijenagodbenjačkim danima, koji su opet donijeli Hrvatima i Hrvatskoj teška razočaranja, gdje je u povijesti mogla da postoji poluga koja bi podigla kulturne i političke pozicije Hrvata i nalazio je takvu polugu u reformaciji, koja bi bila izbrisala vjerske razlike između Srba i Hrvata i koja bi bila mogla da izbriše i jezične razlike između hrvatskih krajeva i između Hrvata, Slovenaca i Srba. Ali Kostrenić, premda je bio Hrvat nije živio u Hrvatskoj. Nitko u Hrvatskoj do danas nije došao na pomisao da iznese takve sudove o reformaciji.

Poslije njega, stav Kukuljevića prema protestantizmu je mnogo više suzdržljiv. Pišući o Stipanu Konzulu Istraninu, Kukuljević je prije pola stoljeća dao ovaj općeniti sud o uticaju protestantizma na Hrvate.⁸⁶⁾

»Velike ideje koje kretahu svjetom i narodi, nadose vazda odziva i u Hrvata, pak zato i nije čudo, da ni vjerske razmirice nijesu mimošle tečajem vjekova ni Hrvate, ni Hrvatske. Dugotrajna i upravo očajna borba našega naroda za narodni jezik u crkvi, moguće i od kraljeva zaštićeno bogumilstvo u Bosni svije su točke hrvatske povijesti koje ne zasijecaju samo u našu domaću crkvenu povijest, već su upravo svjetskoga značaja i domašaja. Hrvatska kao neki prijelaz između istočnoga i zapadnoga svijeta nije se mogla upravo nikad posve oteti, da i do nje ne zasegnu valovi ma svakoga pokreta, sad u većoj sad u manjoj mjeri, koji se na istoku ili na zapadu odigravao. Šestnaesti vijek bio je po Hrvatsku žalostan i mučan, bio je vijek vječite borbe za opstanak,

---

⁸⁶⁾ Ivan Kukuljević Sakcinski, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova, Zagreb 1886., str. 98—99.

gdje hrvatskim junakom na sablji nije bilo kad razmišljati koja li je svrha Wiklefu i Husu i Lutheru i njihovim sljedbenikom, pak ipak i ovaj pokret, koji svjetska povijest nazivlje reformacijom a Lutherove sljedbenike protestanti, ako i nije dublje zasegao u Hrvatskoj, te ostao bez svakog znatnijeg uticaja na crkveni hrvatski život, to ipak nije projurio bez traga, pa ako ga neima hrvatska politička crkvena povijest mnogo spominjati, to ga hrvatska književna povijest ne može mimoći, pak zato je i vrijedno, da se i na ovaj pojav hrvatskoga književnoga nastojanja obazremo, tim više što se ovaj pojav odigrao na hrvatskoj zemlji, preko koje bijaše mletački lav svoju vlast sasvim raširio, a koja nije stajala ni u kakvom dodiru s ostalom hrvatskom zemljom.

»U Engleskoj, Češkoj i Njemačkoj, bili se već odavno podigli odlučni glasovi za crkvene reforme i preinake u strogom smislu svetog evanđelja. I sam zbor tridentinski, u predgovoru svojih zaključaka, veli medju ostalim, da je trebalo izlijeciti cijelo crkveno tijelo, kojeno je ne samo po nezgodi vremena, već i po nevrijednosti duhovnih pastira veoma oslabilo, dapače se okužilo svrabom najsramotnjim i gotovo neizlječivim, te izjedeno i s vana i s nutra.

»Između ostalih hrvatskih zemalja bijaše se u našoj kamenitoj i bregovitoj Istri sve do šesnaestoga vijeka sačuvalo neograničeno gospodarstvo narodnoga jezika u crkvi, premda ga je njemačka i talijanska uprava kužila podjedno duhom tuđinskim. U svih župah istarskih, u kojima življahu pretežno Hrvati, rabio se gotovo neprekidno u crkvi jezik hrvatski s pismeni glagolskim. To nam potvrđuju kao živi svjedoci do sada sačuvani nadpisi na starih crkvah, grobovih, kao i svi stariji crkveni i pučki spisi. Istom tečajem šestnaestoga stoljeća počeše neki biskupi i inostranci u sporazumku mletačke i austrijske vlade hrvatski jezik i glagolsko pismo u Istri i u Dalmaciji sve po malo dokidati. Tad nastade rat

među višim i onim nižim svećenstvom, koje bijaše sglasno sa narodom. Pa kada prodrije duh protestantizma preko Kranjske u Istru, nađe već neke svećenike kao gotove protestante osobito pogledom na jezik, uz koji glagoljaši od vajkada s divnom ustrajnošću pristajahu.

Petnaest godina poslije Kukuljevića pokušao je Dr. Franjo Bučar, prvo trima raspravama objavljenim u Vjestniku Zemaljskog Arhiva (1900 i 1901) o širenju reformacije u Hrvatskoj (širenje uticajem preko Kranjske, širenje preko Ugarske i stanje za reakcije do najnovijega vremena), zatim knjigama »Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije« (1910) i »Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj« (1913), da oživi interes za hrvatski protestantizam. O reformaciji koja je dolazila preko Kranjske zaključuje Bučar da je ona »u Hrvatskoj uhvatila prično slab korijen, koji je uostalom i brzo uginuo. Tek jedan dio plemstva i nekoji svećenici prigrliše novu vjeru, dočim je ista u samom narodu našla vrlo slab odziv, osim u karlovačkom i metličkom kotaru, te u nekim graničarskim gradovima, gdje je novu vjeru strana vojska unesla«.⁸⁷⁾ Protestantizam koji je dolazio u Hrvatsku preko Ugarske zakorijenio se jače (u Međumurju i Slavoniji) i održao se dulje. Ugarska je sebi izvojštila u borbi sa austrijskom protureformacijom slobodu vjeroispovjesti, njezino je plemstvo ostalo u velikom broju, i tada i sve do danas, protestantsko. Protestantski uticaji iz Ugarske ostali su uslijed toga na pogranične hrvatske krajeve trajniji. U Varaždinu održala se reformacija cijelih sto godina, u Legradu do danas. U Slavoniji

---

⁸⁷⁾ Dr. Franjo Bučar, Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI. stoljeću, Vjestnik Zemaljskog Arhiva, god. II, 1900, str. 77.

postoji danas i jedina hrvatska kalvinska općina (Tordinci) u neprekinutom razvoju.

Ostaje činjenica, da su značajni hrvatski ljudi šesnajstog vijeka bili protestanti. Spominje se da su Nikola Zrinski, sigetski, i njegova žena bili protestanti.⁸⁸) Bučar navodi da je Nikola Zrinski primao protestantske knjige hrvatske (ali da nije htio da ih plaća), da je bio prijatelj baruna Ungnada, organizatora protestantske propagande kod Slovenaca i Hrvata, da Zrinski nije bio obljebljeno lice na katoličkom dvoru Ferdinandovu, da je imao sporove sa katoličkim svećenicima, osobito sa zagrebačkim kapitolom, da je njegov sin Gjuro bio odgojen u protestantskom duhu. Gjuro Zrinski je bio od rođenja do smrti protestant, progonio je katoličke svećenike i fratre, osnovao je u Nedeljišću hrvatsku protestantsku tiskaru i umro je (1601) kao luteran. Protestant i to »gorljiv«, kako kaže Bučar je bio i sam Petar Erdödy, koji je na položaju bana naslijedio Nikolu Zrinskoga. Protestantizmu je nagnjao i zagrebački kanonik i biskup Brumanus (1558—1563), koji je imao da vodi istragu protiv ljubljanskog biskupa von Seebacha zbog njegove blagosti prema luteranima, ali je obećao da neće ništa protiv njega uraditi. Zbog protestantizma izopćeni su 1570—1573 iz katoličke crkve međumurski svećenik Miho Bučić i zagrebački kanonik Gjuro Trulja (Bučar, *Vjestnik Zemaljskog Arhiva*, god. III, 1901, str. 218—220). Kanonik Vramec (1538—1587) pisac čuvene kronike bio je također pristaša protestantizma. Bio je oženjen, zagrebački biskup ga je lišio službe i beneficija. Gdjegod

⁸⁸) *Bučar* na više mesta po Kukuljeviću. Prema novijim podacima koje navodi *Elizabeta Tarazay*, sigurno je samo da je žena Nikole Sigetskog Eva Rosenberg bila protestantka, a sam Nikola Zrinski samo upoznat sa reformacijom i njoj naklonjen. »*Theologiai Szemle*«, Debrecin, 1929, str. 228.

može, Vramec u svojoj kronici piše tendenciozno, proturimski i protestantski. Protestantni su tada Tahi i Mlakovački (ovaj još sredinom 17. vijeka), protestanti su posjednici Samobora, Okića, Klanjca i Krapine, u vojnoj granici su protestantski svećenici, u Senju, Ogulinu i Petrinji je posada protestantska. U hrvatskom Primorju, po Bučaru, ima protestanata još u cijelom 17. vijeku. Petar Zrinski smatrao se kao prijatelj protestanata, i potiskivanje Zrinskih od strane katoličkog bečkog dvora vrši se djelimično i na toj protureformacionoj liniji.

Ako su tako dva bana hrvatska bili protestanti, čim se protestantizam razvio, ako se u obitelji Zrinskih sačuvao protestantizam kroz nekoliko generacija i zadnji Zrinski smatraju se prijateljima protestantizma i kao takvi su progonjeni, ako biskup zagrebački oko 1560. nagnje protestantizmu, ako su protestanti plemići, vojnici, književnici, svećenici, kanonici, ako prelaze na protestantizam fratri još u doba protureformacije, ako se štampaju u dvjema tiskarama u Urachu i Nedeljišću, a to su jedine hrvatske tiskare, koje tada uopće postoje, mnoge hiljade i hiljade primjeraka hrvatskih knjiga, značaj protestantizma za kulturni razvoj Hrvata u 16. vijeku ne može biti mali. Protureformacija je uništila u Hrvatskoj sve tiskane protestantske knjige. Od tiskara u Nedeljišću i Varaždinu nije do sada pronađena ni jedna čisto protestantska knjiga (što ne znači da takvih knjiga ne postoje uopće, nego ako postoje one su nama nepoznate, već i zbog toga, što se malo Hrvata do sada bavilo sistematskim istraživanjem hrvatskog protestantizma), dokumenti koji govore o protestantizmu nalaze se u samostantskim i biskupskim arhivima katoličkim, neobjavljeni, tako da je cio taj protestantski pokret još uvijek nedovoljno istražen. Ali i ako se o njemu nezna sve, po onome što se zna, može se njegov tadašnji značaj naslučiti.

Bučar je najedanput stao, poslije 15-godišnjeg rada na istraživanju naše reformacije. U zadnjoj svojoj knjizi on navodi da je svoju raspravu o reformaciji u Međumurju objavio 1911. u Varaždinu u »Našim Pravicama« »s namjerom, da zainteresira tamošnju i međumursku hrvatsku intelektualnu i međumursku hrvatsku intelecijiju za ovo vrlo zanimljivo historijsko pitanje, koje je kod nas još dosta neobrađeno. »U to ime obratio sam se i na gospodu svećenike te hrvatsku inteligenciju u Međumurju, ne bi li me tko u tome pomagao. Rezultat je bio negativan«. I dalje: »Šteta je, da nisam mogao u tamošnju, (t. j. u Čakovcu) franjevačku knjižnicu, pošto mi je bilo rečeno, da je još neuređena«.⁸⁹) Nije mogao da nađe odziva i pomoći Bučar u svome istraživanju vjerske reformacije u Hrvatskoj, premda se on ograničavao s jedne strane na prikazivanje samih povjesnih činjenica, s druge strane na literarnu i historijsku stranu hrvatske protestantske književnosti ne dirajući, kako sam kaže, »u vjersku stranu« reformacije među Hrvatima. Čim je došao do protureformacije, našao je protureformaciju protiv sebe.

Protureformacija u Hrvatskoj vršena je sa velikim uspjehom. Nju je prihvatiло plemstvo i hrvatski sabor. Ona započinje u Hrvatskoj sa biskupom, grofom i banom Gjurom Draškovićem (biskup od 1563). Sabor je već 1567. donio prvi protureformacioni zakon. Tko istupi iz katoličke crkve, ne može u Hrvatskoj i Slavoniji imati imetka, i ne može da zauzima nikakav položaj, čast i mjesto u javnoj službi. Izgleda da je sličan zakon već prije donijet od strane mađarskog sabora u Požunu. Ali dok su Mađari kasnije sebi ipak izborili crkvenu slobodu, hrvatski sabori ostali su odlučno na protureformator-

---

⁸⁹) *Bučar, Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj, Varaždin 1913. Predgovor.*

skoj liniji, priznajući samo katoličku crkvu. Hrvatsko plemstvo je tada htjelo biti na drugoj liniji, nego što je bilo mađarsko. Braneći se od protestantskih Mađara, Hrvati su se sve više pripijali uz katolički Beč i katolički Rim. Ova orijentacija je olakšana time, što su Beč i Rim ostali četiri sto godina u trajnom savezu.

Ipak sami protureformatorski zakoni hrvatskoga sabora nisu morali mnogo značiti. Na imanjima Zrinskih oni uopće nisu poštivani. Feudalci su neprestano jači od centralne vlasti. To je period vremena, kad su dva bana Draškovića (Juraj i Ivan), a ni jedan Zrinski. Zavisna od Beča vojno i novčano, Hrvatska je mogla da ima kao bana samo onoga koji će biti u volji nepomirljivom katoličkom bečkom dvoru. Dok su protestanti, Zrinski nisu mogli više da budu banovi i vojni zapovjednici. Radi banskog položaja napustio je (1623) protestantizam Gjuro Zrinski mladi (IV.), sin velikog protestanta Gjure Zrinskog starijeg. »Pošto je Gjuro mladi jur od god. 1622. postao banom hrvatskim, to je sigurno baš ta okolnost na nj uplivala u pogledu vjerskoga obrata, jer mu zakoni naše kraljevine nisu dozvoljavali, da kao protestant obnaša bansku čast«.⁹⁰⁾ Kao konvertita ovaj Zrinski je progonio protestante i forsirao katolicizam. Ipak nije uspio da pridobije za katolicizam svoju ženu, koja je i dalje ostala protestanka i djecu odgajala u protestantskom duhu. Da je u Zrinskima ostao protestantski duh i onda, kad su postali politički katolici (radi mesta i položaja), vidi se jasno iz govora bana Nikole Zrinskog na saboru u Požunu (1659), brata Petra Zrinskog, koji će samo dvanaest godina kasnije na antihabsburškoj protestantskoj liniji svršiti jadno u Bečkom Novom mjestu. Nikola Zrinski je kazao:⁹¹⁾

⁹⁰⁾ *Bučar*, isto djelo, str. 40.

⁹¹⁾ *Bučar*, isto djelo, str. 61—62, po mađarskom izvoru.

»Vi znate, da sam ja dobar katolik. No kva bi to bila od mene ludorija, ako bih na pr. svoje legradske vitezove i vojvode, te tamošnje luteranske zapovjednike protjerao iz Legrada? Svoje katoličke vojnike ne bi se ufao poslati niti na deset Turaka, a kada sam među protestantskim vojnicima, te slušam njihove pobožne molitve i psalme, nikada se ne vraćam bez pobjede iz turskih ratova«.

Spaljivanjem knjiga, fizičkim mučenjem, prijetnjama, obećanjima protureformacija je ipak uspjela planskim radom i savezništvom Rima i Beča da iskorjeni reformaciju u Hrvatskoj. Suviše je nerazvijeno građanstvo, mali otpor je ono moglo da dâ, tu se nije mogla stvoriti otporna magdenburška »Isusova kancelarija«. Hrvatskih protestantskih knjiga je nestalo u Hrvatskoj (sačuvali su se po njemačkim, holandskim i engleskim bibliotekama samo pojedini primjerici onih koje su tiskane u Njemačkoj), obitelj Zrinskih je uništena sasvim, organizatori nove prosvjetne politike, novih škola, pisci novih knjiga, svi su oni na liniji protureformacije. Tolerantni patent zateći će još buntovan duh, racionalan, liberalan, kod nekih osamljenih, izoliranih pojedinaca, ali velikih i utjecajnih protestantskih grupa više neće biti.

Ilirizam se našao u nedoumici, šta da uradi, kavko držanje da zauzme prema hrvatskom protestantizmu. Prikupljaо je knjige dvaju »Ilirika« (Matthias Garbitius Illyricus, koji se često potpisuje i prosto Matthias Illyricus i našeg Vlačića, Matthias Flacius Illyricus), ali nije znao što da sa njima uradi. Vlačićeve knjige u sveučilišnoj biblioteci nose potpis Velimira Gaja i sigurno su ostavština Ljudevita Gaja. Te su knjige prikupljane, ali nisu proučavane, bar nigdje nije ostalo traga tome proučavanju. Tek je Slavista Murko nedavno (1920 i 1927) u dva svoja rada pokušao da iskonstruira vezu između hrvatskih

protestanata i ilirizma, smatrajući protestante pret-hodnicima ilirizma. Nedoumica u kojoj se nalazi ili-rizam u prosuđivanju našeg protestantizma, vidi se i iz studije Kukuljevićeve o Konzulu.

U hrvatskoj književnosti malo ima protestantskih tradicija. Dok su Slovenci sistematski istraživali i afirmirali slovenski protestantizam (vidi napore oko Trubarjevog zbornika, 1908, obimne i mnogo-strane radeve Kidričeve, najnoviju sjajnu publikaciju Rupecovu: Slovenski protestantski pisci itd., a u Aškercu imali su jednog izrazitog protestantskog pjesnika, u hrvatskoj književnosti ima traga protestantizma samo na istarskoj strani. Popovi Viktora Cara Emina i Ante Dukića (*Dnevnik jednog magarca*) govore kao narodni ljudi, kao proturimski protestantski propovjednici. I u jedinom historijskom romanu, inače savremenoj generaciji sasvim nepoznatom, mladoga Vladimira Nazora, ima jedna jaka seljačka buntovnička i protestantska nota (»*Krvavi dani*«, historijski roman iz istarske prošlosti, Zagreb 1908, str. 271, IV. glava: Posljedni Luteranac).

»Plemiću Sinkoviću (govorio je župnik Furlanić), odgovorite mu, da se težaci bune, jer ih deru i varaju... Ti silnici (kapetani i vlastelini) ne drže se urbara i utjeruju dvostruko, guleći narod i varajući svoga gospodara, koji je daleko, tamo u štajerskom Gracu. A zašto se ti velikaši ne laćaju kese, kad je toliko potreba novca? Potpunim pravom pita pazinska općina, da i plemići budu podvrženi urbaru; i da plaćaju i oni marke, poreze i rabote. Vlastela i kapetani ne drže se naredba iz Graza, trpaju sve u svoj džep i to nam je uzrok jadu i metežu« (str. 19).

»Grofe Frano (govorio je Konzul), ti si još u čudu, kao da sam iz groba ustao. I niko ne zna da Stjepan Konzul još živi. Naši drže da sam poginuo od pustе gladi, a oni drugi vele: Sotona ga je poveo sa sobom. Pet sam godina živio kod bogata kmeta

u Kranjskoj i poučavao mu djecu, kmet je čuvaо tajnu, a ja sam radio preko cijele noći — ne pitaj me što, pokazat ћu ti, da usrećim i tebe. Ali kmet umre i moradoh otici. Prebijao sam se po svijetu, star i nemoćan, bojeć se uvijek da me ne upoznаду. Trpio sam studen i vlagu, glad i žedu — vidiš, dobio sam kašalj što me sve to žešće davi. Ali nešto me pak držalo u životu i ja sam ipak radio. Neki su me vjernici krišom pomagali, davali mi knjige i potrepštine, darivali me novcem, te me opravljali od sebe bojeći se neprilika. I kad dovrših svoje djelo, rekoh: »Poći ћu u milu Istru, vidjeti rodni mi Buzet i predati rukopis grofu Frani Barbu, kozljačkom vlastelinu ....«

»Još ћemo se boriti, još ћemo nešto izvršiti prije nego oči sklopimo ... Gle hrvatski prijevod Svetog Pisma! Ja sam ga izradio, ti ћeš pomoći da se izda i poći pred gospodina ... Dovršimo prije smrti svoje djelo, udarimo nov temelj, a drugi ћe na njemu sazdat kulu visoku, neoborivu veličanstvenu.

»Konzul se bijaše preobrazio. Gorile su mu oči, sjala duga srebrna brada. Uspravan i lijep od zanova« sjećao je Sinkovića na proroke i patrijarhe starih crkvenih slika« (str. 38—41).

Ovaj roman je jedno od rijetkih Nazorovih djela koje nije nikad objavljeno u drugom izdanju.⁹²⁾

---

⁹²⁾ Buntovni filoprotestantski i seljački Nazor imao je tada 32 godine i bio je profesor u Istri. Onda nije još zidao »turne bročke«, nego je tražio u istarskom seljaštvu, u toj zemlji, gdje su svi seljaci Hrvati, a svi građani Talijani, idejne osnove i povjesne potpore za savremenu nacionalnu borbu. I kad smo mi, seljačka djeca, sa knjigama pod pazuhom, išli kroz dva reda talijanskih dućana na korzu u hrvatsku gimnaziju u Pazinu i razmišljali o tome čime možemo u kulturnom pogledu da se istaknemo pred talijanskim šegrtima, što ipak govore jezikom Vergila, Horacija i Dante-a, ništa drugo nismo

I Krleža je tek u Baladama Petrice Kerempuha prišao našim protestantima sa ljubavlju:

O ti betežni, davni zimnjičavi dani
gda knjigari gladni, tožni Lutorani
kak amrelari se po blatu vlekli jesu
Po lutoranu saki kak po steklom pesu
lupal i pljuval po zgnjitoj pesjoj rani . . .
O ti betežni, hmajni, strašni davni dani . . .
V tem žuhkim polglasnim, cmizdravem, korotam,
lutoranskim harfam, puntarom, sirotam,
pluvačka i pranger su bili honorar . . .
I danes još navek poet je pioner.
zritan i sprepluvan kak stekli pes i zver.

U Istru je prva reformacija došla preko Venecije. U prvi mah, vjerojatno iz političkih razloga, da naškodi Rimu i da ucjeni papu koji je vodio protiv nje borbu, Venecija nije ništa poduzimala protiv reformacije. Još oko 1560, kad su istarski protestanti u Njemačkoj bili u brizi, kako da raspačaju hiljade hrvatskih protestantskih knjiga i kad su ove knjige u bačvama slali preko Beča na jug, tražeći put, koji ne bi vodio preko teritorije, koja je bila pod uticajem nekog zadrtog katoličkog biskupa, pomicljali su da učine Veneciju glavnim tržištem za sve heretičke hrvatske knjige. I zaista, Venecija je dugo bila glavno tržište ne samo protestantskih, nego hrvatskih

---

mogli naći nego te hrvatske protestantske knjige istarskih luterana prije tristo pedeset godina i krvave žulje svojih seljačkih djedova i otaca. Za to nam se Nazorova fantastička slika Konsulove smrti i pokopa tako jako usjekla u sjećanje i vizija starca prosjaka, koji se gladan na sjenicima seljaka skriva pred protureformacijom i nosi na ledima u torbi, rukopis hrvatskog prijevoda biblije, ostajala je kao velika svijetla tačka hrvatske istarske prošlosti.

knjiga u opće, crkvenih i svjetovnih. Za vrijeme prve generacije protestantizma Venecija je bila prema njemu tolerantna, i tu su se tada sklanjali protestirajući duhovi iz cijele Italije. Spisi Lutherovi stizali su u Veneciju za kratko vrijeme poslije publikacije u Njemačkoj i mnogo su se tu čitali. Venecija se protivila zavođenju inkvizicije i njezina inkvizija je bila kasnije blaža od ostalih. Bogata, iskusna i moćna, ona je bila tolerantna prema tuđim uvjerenjima. »Da bi privukla strance u svoje luke i na svoja tržišta, ona je smatrala da im mora ostaviti, više nego drugdje, slobodu da misle i da govore na svoj način. Ova republika je bila među papistima ono što je Holandija postala među protestantima. Odlikovala se dugo velikim brojem svojih tiskara...«⁹³⁾) Među glavnim reformatorima Venecije bili su Pietro Carnesecchi, Baldassare Altieri i Baldo Lupetina. Ovaj posljednji, franjevački provincijal, koji je zainteresovao za protestantizam i Vlačića, je mnogo godina propovijedao po Istri i na istarskim otocima na hrvatskom i talijanskom jeziku. Za takve propovjedi koje je držao na Cresu je bio i optužen od strane fratara, čiji je rad u propovjedima žigosao. Njegova javna predavanja imala su velikog odjeka.⁹⁴⁾ Premda je kratak bio period vlade dvaju biskupa koji su otvoreno prišli protestantizmu, Petra Pavla Vergerija, biskupa koparskog i njegova brata Ivana Krstitelja (Giovanni Battista) Vergerija, biskupa puljskog, i premda je sam P. P. Vergerij (bivši papin nuncije na dvoru kralja Ferdinanda i bivši papin legat u Njemačkoj sa zadaćom da onemogući saziv protestantskog sinoda i da spremi protestante da

⁹³⁾ *Macrie*, La réforme en Italie str. 100—101. Pisac misli, da bi Venecija bila sačuvala svoju nezavisnost da je pristupila reformaciji (str. 108).

⁹⁴⁾ *Jules Bonnet*, La réforme à Venise, Bulletin historique et littéraire, Tome XX, 1871, str. 465.

dođu na katolički koncil, koji se oduševio protestantskim tezama) razdvao na talijanski način po svima dvorovima Evrope svoje zasluge za protestantizam u Istri, uspjehe svoje i bratovljeve, — ipak uza sve to ostaje činjenica da su obje biskupije istarske, koperska i puljska, koje su bile pod venecijanskim vlašću imale od 1543 do 1546 protestantske biskupe i obraćenje ovih biskupa moralno je imati velikog uticaja na obraćenje svećenika i naroda. »Prava je i čista istina, piše P. P. Vergerije, da je moj pobožni dragi brat, biskup u Puli, preko mene, brzo poslije mene, došao do spoznaje prave evanđeoske istine, koju je prigrlio i zavolio cijelim svojim srcem i pravim duhom i radi toga je pozvao učene ljude, neslomljive odvažnosti i ispravna duha da u Puli i u cijeloj njegovoj biskupiji propovjedaju spoznatu istinu« (citat prema Sixtu, I. izdanje str. 106). Sixt, evangelistički pastor i glavni noviji biograf Vergerijev opisuje ovaj prelaz Istre ka protestantizmu, u glavnome po spisima i tvrđenjima samoga Vergerija, ovako: »Oba brata su tek sada osjetila da su do stojna biskupske palice. Oni su jedan drugome čestitali i počeli da narod u Istri upućuju u crkvi i po kućama. Postavljeno svjetlo počelo je da svijetli, ljudi su hvatali božju riječ, koja je usrećila njihove duše. Nastupio je preokret, o kome nitko prije nije slutio. Svuda je postalo živo, u sve slojeve naroda prodirala je riječ života, cijele obitelji, redovnici, svećenici i župnici su se obraćali. Vrlo ugledni muževi stajali su na čelu pokreta«.⁹⁵ Cijelo to skretanje prema protestantizmu nije ipak kod ovih biskupa bilo ni naglo ni izazovno. I u bujici riječi Sikstovih (koji oponaša Vergerijev stil) ima i suviše malo konkretnoga. Po dokumentima, inkviziciona istraga vršena

---

⁹⁵⁾ *Christian Heinrich Sixt, Petrus Paulus Vergerius, päpstlicher Nuntius, katholischer Bischof und Vorkämpfer des Evangeliums, Braunschweig 1855.*, str. 106.

protiv Vergerija u toku 1546. u Istri nije došla do suglasnih rezultata. Dva člana komisije svjedočili su u svojim pismenim izvještajima da su Vergeriji ostali na terenu katolicizma. P. P. Vergerije je bio pravnik i advokat venecijanski prije nego što je zaređen za svećenika i znao je vjerovatno kako je teško stvarati novu crkvenu organizaciju, naročito tako daleko od njemačke protestantske matice. Zato je njegov protestantizam, dok je bio još katolički biskup, bio sličan protestantizmu tršćanskog biskupa Jožefića ili ljubljanskog i zagrebačkog biskupa: t. j. tolerancija prema protestantima, čitanje i tumačenje protestantskih spisa i preporučanje tih spisa. U takvim prilikama granice između katolicizma i protestantizma nisu mogle biti precizno udarene: od Lutherovog protesta do formuliranja augzburške konfesije prošlo je 13 godina. Do izopćenja Vergerija je došlo tek 1549., dvije godine pošto je napustio Istru za uvijek. A kroz cijelo život Vergerije nije bio siguran luteran: nagnjao je i Calvinu i konfesiju češke Braće. Biskupi koji su skrenuli u protestantskom pravcu, morali su u Istri naći teren već za to spreman, ali konkretnih podataka o reformaciji u Mletačkoj Istri imamo manje nego o reformaciji u austrijskoj Istri. Jer sve što je do danas istraženo o cjelokupnoj hrvatskoj istarskoj reformaciji učinjeno je od strane njemačkih protestanata. Nikakvog hrvatskog priloga o tome nema osim preostalih bilježaka Kostrenčićevih, koje je premalo smisljeno iskoristio Bučar. Konzul i Dalmatin (koji je porijeklom valjda Senjanin a svećenik u Istri), Cvečić i Pomažanić, koji su radili na prijevodima na hrvatski, bili su istarski svećenici sa austrijskog područja Istre, ali nije isključeno da su neki od njih bili prebjegi iz mletačke Istre. Iz putovanja Konzulovog i Cvečićevog iz Njemačke u Istru i iz terena, gdje se do sad spominje u štampi interes za protestantizam vidi se da je to granični pojas između mletačke i austrijske

Istre: Tinjan, Beram, Pazin, Žminj, Gračišće, Beljak, Kozljak, Rijeka, Cres. Novčano su pomagali pokret kapetan Barbo od Kozljaka i gospoda Moscogni iz Pazina. U zidinama istarskih samostana, u biskupskim arhivima u Istri ima još uvijek neiskorišćenih dokumenata. Istarski biskup Juraj Dobrila je morao više znati, nego što je ostavio napisano. Ako ne drugo, on je morao znati zašto je prije šezdeset godina bio izgubio vjeru u Rim (»Rimljani su kao i Rovinjci, koji ne vide izvan svoje starića u kom bivaju« Dobrilino pismo iz Rima 1870). I biskup krčki Mahnić u talijanskoj internaciji 1919. morao je osjetiti kako je teško biti dobar Hrvat (ili Slovenac) i dobar biskup rimske crkve u isto vrijeme.

Hiljadu godina odlazili su hrvatski biskupi i svećenici u Rim, obilazili »sveta« mjesta, da se napoje novom snagom i da se učvrste u staroj vjeri. Putovali su pješke i na konju, na kolima i lađom, ostajali tamo mjesece, godine, i samo po nekoliko dana, govorili u svima tonovima od plamenog protesta do poniznog ljubljenja papuče, kamenih ploča i drvenog poda, i uvijek su se iz toga vječnoga grada vraćali žalosni, (»Žalosno sam se ovamo uputio, a još žalosnije ču se povratiti« pisao je Dobrila iz Rima 1870.), zbumjeni, rezignirani, šutljivi i povučeni. U intimnim pismima svojim, u dnevnicima, u prijateljskim razgovorima kad im je duša bila otvorena, oni su o Rimu govorili žučno i razočarano, sa prezrenjem i gađenjem, ali uvijek i sa strahom, poslušnošću, smjernošću i odanošću. Išli su u Rim, da obavijeste, da zamole zaštitu, da razjasne, a vraćali su se natrag sa dubokim, pred javnošću pažljivo skrivenim uvjerenjem da je sav njihov trud, i put, i muka, sve njihove dobre namjere, svo njihovo iskreno oduševljenje, da izmire cezaropapizam sa razvojnom linijom hrvatske historije, da je sve to jedan jalov posao, da je sve uzalud i da tu izmirenja ni sporazuma nema.

Oni su čekali u vatikanskim predsobljima duge sate, pribirajući misli za odlučne govore, koji ili nisu bili izgovorenii ili su nailazili na prazan odjek. Ipak ti tvrdi čakavci, koji su bolje govorili latinski od rimskih papa, ti popovi, fratri i biskupi, koji su neprestano prijetili Vatikanu raskolom, otvoreno ili pri-tajeno, a koji nikad nisu znali da odgovore na pitanje: kamo od Rima i poslije Rima? — uspjevali su bar u tome da sačuvaju, hiljadu godina slavenski jezik u katoličkim crkvama na cijeloj jadranskoj obali, gdje ima Hrvata, od istarskog Poreča do Dubrovnika i Kotora, — ono što nije uspjelo politički i trajno mnogo jačim neromanskim grupacijama (Nijemcima, Madžarima, Poljacima i Cesima). Trebala je da dođe tek druga polovina 19. vijeka i ofenziva talijanskog nacionalizma, pa da se hrvatski jezik, postupno i polako, stopa za stopom odstranjuje iz katoličkih crkava da bi za naših dana bio potpuno u Istri odstranjen.

U tom hiljadu godišnjem lomljenju pojedinaca ove male etničke grupe, u tom neprestanome procesu napadanja, borbe, prijetnje, molbe, kajanja, ustupanja, povlačenja u sebe, u tom jalovom taktiziranju, u paradoksalnim sukobima između najdubljeg uvjerenja, iskustva, logički izvedenih nepobitnih zaključaka, da Vatikan rezonira politički i računa sa brojnom, političkom, vojnom i finansijskom snagom etničkih grupa a ne sa njihovim prirodnim i historijskim pravima, — i između životnih položaja tih pojedinaca, njihovog straha, poštovanja prema crkvenim visokim dostojanstvima, koja su imali, njihovog uvjerenja da biskupski šešir i svećenička ogrlica ipak osiguravaju egzistenciju, da se i ovako ipak može nešto »i za narod« uraditi, na primjer dobrom administracijom na crkvenim imanjima i upotreboru prinosa tih imanja za narodne ciljeve, i da je uza sve hrvatski jezik ostao u crkvi bar u čakavskim hrvatskim krajevima, u toj vječnoj polovičatosti i neod-

lučnosti, hrvatski (i slovenski) protestanti javljaju se kao prvi pokušaj, da se ta cik-cak kulturna linija hrvatskoga razvoja ispravi i da bude u skladu sa duhovnim pravcima savremene evropske kulture.

Ali taj protestantski pokret je imao i suviše malo korjena dolje (u Sloveniji i Istri još ponajviše), on je bio u potpunosti zavisan od feudalaca, a feudalni gospodari su bili zavisni od političkog kursa u zemlji i kad je centralna vlast najkatoličkije dinastije habsburške postala dovoljno jaka i izvršila pritisak na njih, oni su ustupili a sa njima se srušila i kratkotrajna zgrada vjerske reformacije u našim zemljama.

Pa ipak, cio kompleks pitanja, koji su postavljali naši protestanti, ostao je neriješen. Vlačićev tvrdokorni stav: Dalje od Rima nije se proživio. I odgovor na pitanje: a poslije kamo? nije još uvijek nađen. Vlačić je prekinuo potpuno sa Rimom i prišao reformaciji. Reformacija je bila njemačka, ali je njemački bio i katolički bečki dvor. Vezujući svoju životnu sudbinu za Njemačku, Vlačić ju je vezao za najnapredniju tada struju u Njemačkoj. On je potpuno bio na liniji progresa. Protestantizam je značio napredak prema katolicizmu. Vlačićeva linija u protestantizmu njegovoga vremena je revolucionarna, napredna, stvaralačka. On je nezavisan duh, borben, otporan, ali i konstruktivan.

Vlačić nije uspio da povuče Hrvate za sobom. Hrvati iz Istre su bili uz njega, Primož Trubar je dapače bio pod njegovim teološkim uticajem, Sebastijan Krelj je bio Vlačićev đak u Jeni. Vlačić je mislio da osnuje akademiju za Hrvate i Slovence, prvo u Regensburgu, zatim u Celovcu. Uz akademiju je mislio da osnuje i tiskaru. Njegovi su prosvjetni i kulturni planovi bili veliki. Trubar i Konzul i desetine drugih svećenika iz Istre i Slovenije mogli su da postanu plodni suradnici Vlačićevi, u poslu koji bi on organizirao i vodio. Kao odličan organizator ogromnih dimenzija pokazao se Vlačić kod stvara-

nja i izvođenja plana sa izdavanjem magdenburških centurija. Na svom terenu i ako bi bio raspolagao sa suradnicima možda manje intelektualne spreme, nego što su bili urednici i pisci centurija, Vlačić bi bio razvio iste sposobnosti. Među svima hrvatskim i slovenskim protestantima on je stršio svojim znanjem, iskustvom, smislom za praktičan rad i svojim karakterom. On je bio najizrađeniji i najspremniji i Slovenci i Hrvati obraćali su se uvijek za pomoć i savjet. Poslije protjerivanja iz Jene, i kad je tražio polje za veću aktivnost, on je dolazio u Istru. Tada je već imao gotove planove za rad. Poslije povratka pisao je (u ljeto 1563.) Beyeru:

»Fui hac aestate Venetiis et in patria ac reperi homines mediocrites veritatis cupidos. In Carnia, Croatia, Carinthia, et finibus Styriae sic satis vera religio propagatur«.⁹⁶)

U korespondenciji između Matije Klombnera i baruna Ungnada Klombnera između 1561. i 1563. nekoliko puta tvrdokorno, premda ne nalazi odziva, spominje i predlaže Vlačića, kao čovjeka, koji može da prevodi i piše protestantske knjige na hrvatskom jeziku i koji može da vodi čitavo poduzeće oko izdavanja slovenskih i hrvatskih knjiga.⁹⁷) Trubar bi trebao da ostane propovjednik, a Vlačić pisac i izdavač.

»Zu dem schriftlichen Wort is niemants tauglicher derzeit als Illyricus. Er ist 20 meil von da in Isterreich purtig, khan guet khroabatisch, die glagula und tschurulikha«. I zatim:

⁹⁶) »Ovoga ljeta bio sam u Mletcima i u domovini i upoznao sam male ljude koji su željni istine. U Kranjskoj, Hrvatskoj, Koruškoj i u krajevima Štajerske već se sada dosta širi prava vjera.«

⁹⁷) *Ivan Kostrenčić*, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestatschen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559.—1565., Wien, 1874., str. 62, 72, 75, 184.

»Hab in auch gesehen, das er ein starkhen Catechismum auf der ein seiten unnsrer christlichen Lehr, und auf der anderen des Bapst und der Turkhen Lehr rehtet. Nun is er aber mit Weib und Kindt hinauf auf Regensburg, hat vermaint, es wer vil leichter bein uns, und wir mechten im und etlichen magistris Unterhalt erlangen« ... I posljednje Klombnerovo pismo: »Illyricus der zwei Meilen von Mitterburg geboren, wollte auch die Bücher corrigieren und übersehen. Man solle sie ihm nur zuschiken«.⁹⁸⁾

Ali do takve bliže saradnje nije nikad došlo. Vlačić bi je bio primio, on ju je i tražio, želio je da svoju djelatnost prenese među svoje (es wer vil leichter bein uns), ali Ungnad nije smio da je prihvati. Cijeli protestantski književni pokret slovenski i hrvatski bio je potpuno finansijski zavisan od njemačkih feudalaca. Ungnad koji je sa tim finansijskim operacijama rukovodio već je prije bio obavješten od izbornog kneza saksonskoga, Augusta, onoga istoga, koji je neprestano tražio u Njemačkoj Vlačićeve hapšenje, da treba prevoditi na slovenački i hrvatski bibliju i Lutherovu postilu, »und nicht etwa des rottengeists Illyrici tractetlein und schwermerei« (a ne raspravice i trabunjanja buntovnika Ilirika). Od svega što se štampa, jedan primjerak se imao slati saskome knezu. I Ungnad je onda nalog sproveo dalje.

⁹⁸⁾ »Za pisanu riječ nije danas nitko sposobniji od Ilirika. On je rođen 20 milja odavde u Istri, zna dobro hrvatski, glagolicu i cirilicu. »Ja sam ga također vidio, on ima veliki katekizam, na jednoj strani naše kršćansko učenje, a na drugoj papinsko i tursko učenje. On je sada sa ženom i djecom u Regensburgu. Mislio je da bi bio mnogo lakše kod nas, i mi bismo željeli da se njemu i još nekolicini učitelja osigura izdržavanje. »Ilirk je rođen dvije milje od Pazina, i on hoće da knjige ispravlja i pregleda. Treba mu ih svakako poslati.«

U pismu Konzulu i Dalmatinu, on im zabranjuje da u izdanjima Vlačića spominju: »Ich hab es samt den anderen Herren beim truck nie zulassen wollen, des Illyrici und anderen Disputatorum ainige meldung zuthun«. (Nisam nikad htio dozvoliti da se u tisku spominje Ilirik i drugi disputanti).

Njemački feudalci su hijerarhijskim redom isključili Vlačića, najpozvanijeg čovjeka među Slovincima i Hrvatima da surađuje u protestantskom pokretu u ovim krajevima i da mu on bude vođa.

Vlačić je u Jeni otpušten 10. decembra 1561. Dva dana kasnije, 12. decembra 1561. piše Klombner Ugnadu da treba Vlačića pridobiti za rad na prevođenju i izdavanju hrvatskih protestantskih knjiga. »Treba da vaša milost skloni gospodina Ilirika, da on vrši taj posao i da da svoj savjet... Čini mi se da on zna jezike. Ima pomoćnika Sebastijana Krelja iz Vipave koji bi bio dobar za naš slovenski jezik. Bolje da vaša milost ima u obilju ljudi« (Kostrenčić, str. 61.). Vlačić je mnogo prije nego što je protjeran iz Jene bio u vezi sa hrvatskim i slovenskim protestantima. Vjerojatno je on tako i došao do Klombnera, vjerojatno preko Konzula, jer su oni oba i Konzul i Klombner bili u zavadi sa Trubarom a Vlačića je smatrala kao veliki autoritet i jedna i druga strana. Tek Klombner zna u momentu otpuštanja Vlačića, da bi se Vlačić mogao pridobiti, i da bi Vlačićev učenik Sebastijan Krelj dobro došao za slovenske prijevode. O korespondenciji Vlačićevoj u 1562. godine znamo malo. Vjerojatno je ona bila za njemačke protestante 19. vijeka bez interesa, jer su se oni interesirali za Vlačića prvenstveno kao svoga teologa. Svakako je Vlačić te godine, prve godine boravka u Regensburgu i bez mjesta, pokušavao da ostvari nešto od svoga plana o akademiji i tiskari i uopće o svojoj suradnji sa Hrvatima i Slovincima. Jer slijedeće godine (1563.) on u istom cilju putuje na jug. Ali kao da je obavještajna služba Augusta Saskoga

bila u svakom pogledu odlična, da je on saznao za te planove Vlačićeve i odmah je poduzeo korake da ih predupredi. Dajući za izdavanje hrvatskih protestantskih knjiga Ungnadu 200 forinti, August Saski je stavio već 7. januara 1562. uvjet za svoju pomoć ograničenje, koje smo već gore naveli, da se ne izdaju buntovnički spisi Vlačićevi. Uzalud je Klombner tražio 4. aprila 1562. ponovno da Vlačić dode na čelo izdavačkog pokreta. Vlačić je pisao tada Klombneru o svojoj namjeri za akademiju (izgleda da je čak dolazio i do Ljubljane, jer Klombner piše maja 1563. da je vidio (»hab in auch gesehn«) ali je taj put od straha da mu unaprijed ne ometu planove držao u tajnosti), tražio je pomoći od Klombnera, vjerujući valjda da Klombner tu pomoći za njegovu akciju može da izradi kod kranjskih staleža. Vlačić je ispravno mislio, da će njegov rad biti slobodniji, ako bude novčano zavisan od feudalaca kranjskih i hrvatskih mjesto njemačkih. Ne sluteći kakva je situacija borbenog Vlačića u Njemačkoj, Klombner je želju Vlačićevu dostavio Ungnadu. A Ungnad, ne htijući da se svađa sa moćnim Augustom, novembra 1562. daje definitivna uputstva Konzulu i Dalmatinu, da u svoj rad ne mješaju Vlačića. I tako je Vlačić stvarno bio žrtvovan za 200 forinti saskoga kneza.

Ono što je od hrvatskog protestantizma ostalo, ipak je od zamašnog kulturnog značaja. U svome pristupnom predavanju na češkom sveučilištu u Pragu,⁹⁹⁾ i u svome kasnijem djelu o značaju reformacije i protureformacije za duhovni život južnih Slavena,¹⁰⁰⁾ Murko ocjenjuje prvo taj značaj jezično. Hrvatski protestanti počeli su da izdaju knjige na

⁹⁹⁾ Dr. M. Murko, O predhodnicima ilirizma, »Nova Evropa«, knj. II., str. 83—90, god. 1921.

¹⁰⁰⁾ Dr. M. Murko, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Prag und Heidelberg 1927., str. 184.

narodnom jeziku. Taj je jezik bio istarsko-primorska čakavština sa primjesama štokavštine. Ali su oni u isto vrijeme i tražili osnovu za formiranje jednog književnog jezika. I pokušaji Sebastijana Krelja, Vlačićevog učenika, išli su istim pravcem. Vramec je pisao pod uticajem Konzula i Dalmatina. Protoreformacija je usvojila ove jezične napore reformacije, t. j. ona je bila prisiljena da radi istim metodama, da izdaje knjige i crkvene (evangelistare, pjesmarice) na narodnom jeziku i da traži osnove za jedinstven hrvatski književni jezik. I Murko, Slovenac, slavist, koji provodi svoj vijek u Beču i Leipzigu, razmišlja poput bečkog Hrvata Konstrenčića, šta bi moglo da digne kulturni značaj njegove male etničke grupe, da bi i ona nešto značila po mjerilima zapada, t. j. bar Beča i Leipziga, gdje oni žive. Kao i Konstrenčić, i Murko nalazi tu svjetlu tačku u reformaciji: »Kako visoko stoje jugoslavenski protestanti i iznad najvećih vladara južnih Slavena, cara Simeuna bugarskog i cara Dušana srpskog, koji nisu imali smisla za skupljanje (Sammlung) južnih Slavena, nego su svoje poglede bacali na carsku krunu carigradsku, isto tako, kako su njemački carevi doprinisili ideji njemačkog carstva najveće žrtve« (Murko, Die Bedeutung, itd. str. 124).

Murko, kao u ostalom i Masaryk, i savremena nauka, cijeni uticaj reformacije ne samo po tome, što je ona neposredno ostavila, nego i po onome što je uradila izazivajući protureformaciju i prisiljavajući protureformaciju da primjenjuje način rada reformacije. Reformacija je izazvala promjenu u stanju katoličke crkve i katoličku crkvu popravila. Reformacija je započela sa buđenjem naroda i svijesti narodne. Protureformacija je morala da usvoji nešto od ovih narodnih ideja reformacije: ona je usvojila narodni jezik, narodne pjesme, stvarala je čak protureformacijske narodne svece (u Češkoj Jana Nepomuka), unijela je u crkvu evangelistare na narodnom

jeziku, crkvene pjesmarice, podstakla je pisanje knjiga na tome jeziku. Kao i reformacija i protureformacija je težila za širim narodnim područjem, za jedinstvom jezika, imena i pisma. Uticaj reformacije bio je tako neposredan i posredan.

Uza sve to ostaje činjenica, da je u hrvatskom protestantskom pokretu bilo premalo jedinstva, premalo plana, premalo originalnog duha i samostalnosti. Središta protestantske akcije u narodu rasuta su, malena, pereferijska, nepovezana: Istra, Hrvatsko Primorje, Karlovac, Metlika, Međumurje. Historijske prilike su nepovoljne. I kod toga prevodioci su subalterni popovi glagoljaši, najveća sirotinja, sa dobrom voljom koja je veća od njihovoga znanja i moći. Vergerio i Ungnad su mislili da je dovoljno stvoriti zavod za prevođenje biblije i njemačkih katekizma i postila. I oni su imali dobru volju, ali nisu mogli da osjetete, u kojoj mjeri je protestantski pokret njemački nacionalni pokret i na tuđem narodnom terenu takav se pokret mora proživiti i izživiti na isti način kao i u Njemačkoj, a ne može se jednostavno prevesti.

Velike koncepcije Vlačićeve bile bi donijele velike rezultate ali one nisu mogle da se ostvaruju u okviru tadašnje hrvatske stvarnosti. Cijela ličnost Vlačićeva je bila prevelika za takav okvir. Ako je Hrvatska htjela da kida sa Rimom, kako je u prvom periodu reformacije pokazivala zato sklonosti, ona nije imala samo da »primi« njemačku reformaciju. Ona je morala da stvori svoju. Vlačić je to razumio. Bijeg od Rima nije morao da vodi u Wittenberg. Za Nijemce i za Engleze reformacija je bila sredstvo za jačanje nacionalnoga otpora protiv Rima. Za Hrvate ona je trebala da bude sredstvo otpora i protiv Rima i protiv Beča, protiv uniformnosti katolicizma i protiv germanizacije. To je značila češka reformacija Česima. Za Hrvate je bilo isto tako važno kao i za Čehe, u kojoj mjeri će reformacija podići njihovu

nacionalnu svijest, njihovu vjeru u sebe, njihovo samopouzdanje, njihovo uvjerenje da mogu da znače nešto bez Rima i bez Beča, pa ako je potrebno i protiv Rima i protiv Beča. Bitno je bilo, da li će Hrvati primiti i usvojiti naprednije savremene idejne pravce, koji u svijetu vladaju, i od njih stvoriti sastavne elemente svoje kulture. Sve je zavisilo od toga i tada.

Sadržaj

	Strana
Predgovor	—
Književnost	19
Uvod	23
Vlačić na prelomu vijekova	25
Hrvatski mikrokozam	39
Vlačićeva životna sudska	53
Vlačićovo djelo	97
Vlačićev karakter	145
O protestantizmu, naročito hrvatskom	178

**Cijena ovoj knjizi Din 20.—,
izvan Zagreba Din 22.—**

Izdala HRVATSKA NAKLADA zadruga s o. j. u Zagrebu,
Bogovićeva 1/VII (Palača Napretkove zadruge), članica
Saveza zadruga Gospodarske Sloge u Zagrebu. — Tiskala
štamp. »Grafika« (S. Kovačić), Zagreb, Gundulićeva 24.

Zadruga dobavlja ova izdanja svojih zadrušara:

ALMANAH SAVREMENIH PROBLE-		
MA 1936, str. 228, kartonirano . . .	Din 20.—*)	
Bićanić Rudolf Dr.: »KAKO ŽIVI NA- ROD«, 126 str., kartonirano . . .	„ 20.—	
Bićanić Rudolf Dr.: »AGRARNA KRI- ZA U HRVATSKOJ« kart. . . .	„ 5.—	
Brichta-Podhorsky: »NAUKA ŽIVOT I TEHNIKA« o postanku, metodi i socijalnoj ulozi nauke, 117 str., kartonirano	„ 10.—	
Kikić Hasan: »HO-RUK« roman, 156 strana, kartonirano	„ 20.—	
u platn. uvezu	„ 30.—	
Konstantinović Dr. N.: »EKONOMSKA ULOGA RADNIČKIH SINDIKA- TA« 335 strana (ćirilicom) kart.	„ 40.—*)	
Pavlek-Miškina: »KRIK SELA«, nove- le, 54 strane, kartonirano	„ 5.—	
Pavičić Josip: »POLETARCI«, roman, 173 str., kartonirano	„ 20.—	
Svečnjak Vilim; akad. slikar »GRAFI- KA 1934-1937«, kartonirano . . .	„ 30.—	
u platn. uvezu	„ 50.—*)	
»HRVATSKA GRAFIKA danas« — Zagreb 1936, 76 slika, kart. . . .	„ 40.—*)	
ZBORNIK HRVATSKIH SELJAKA II. 200 strana, kartonirano	„ 20.—*)	
uvezano	„ 30.—*)	

*) Poštarnina po knjizi Din 1.—, za knjigu sa zvjez-
dicom Din 2.—. Knjige se šalju za unaprijed poslan no-
vac. Blankete uplatnica Pošt. štedionice dobijete na sva-
koj pošti i nadopunite: »HRVATSKA NAKLADA«, Za-
greb, rač. br. 46824.

Dosadanja izdanja:

1937/8

broj

2 Knjiga »DRUŠTVENI RAZVITAK HRVATA« rasprave i eseji sveuč. prof. Dra Dinka Tomašića, 124 strane, kartonirano . . .	Din 10.—
3 Knjiga »ODRŽANJE SELJAČKOG POSJEDA« znanstveni rad sveuč. prof. dra Mije Mirkovića, 116 strana, kartonirano . . .	Din 10.—
4-5 Knjiga »MATI« roman Maksima Gorkoga, 378 strana, kartonirano	Din 20.—*)

Za svaku zadružnu knjigu možete nabaviti presvlake od umjet. kože, koje nadoknađuju korice, a stoje komad . . . Din 12.—

**TKO PRODA PET KNJIGA, DOBIVA ŠESTU
BESPLATNO!**

Obavijest

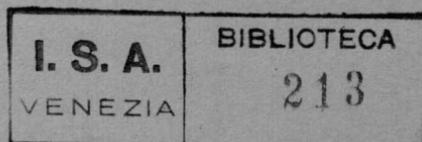
Od 9. travnja o. g. otvoren je zadružni

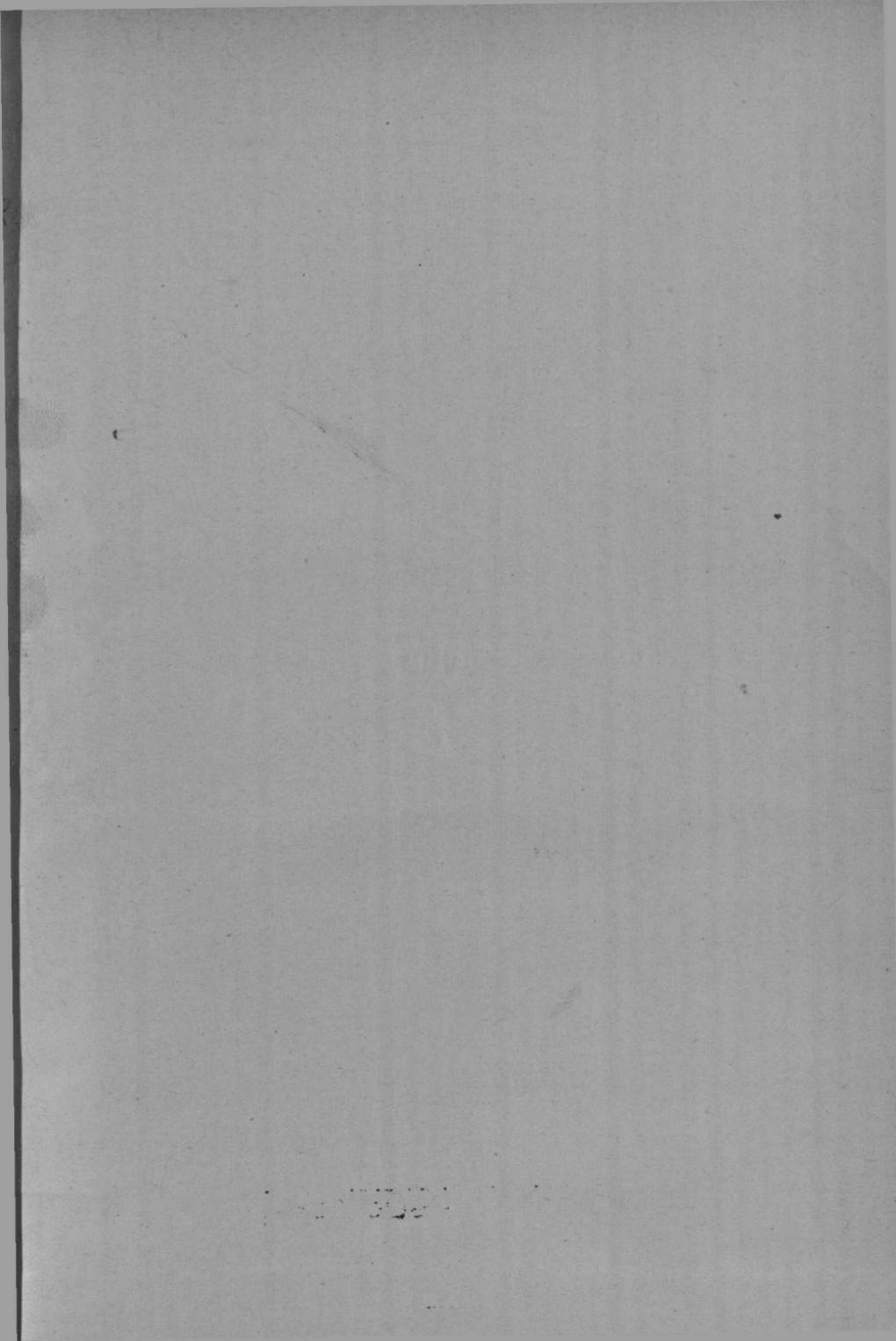
UMJETNIČKI SALON

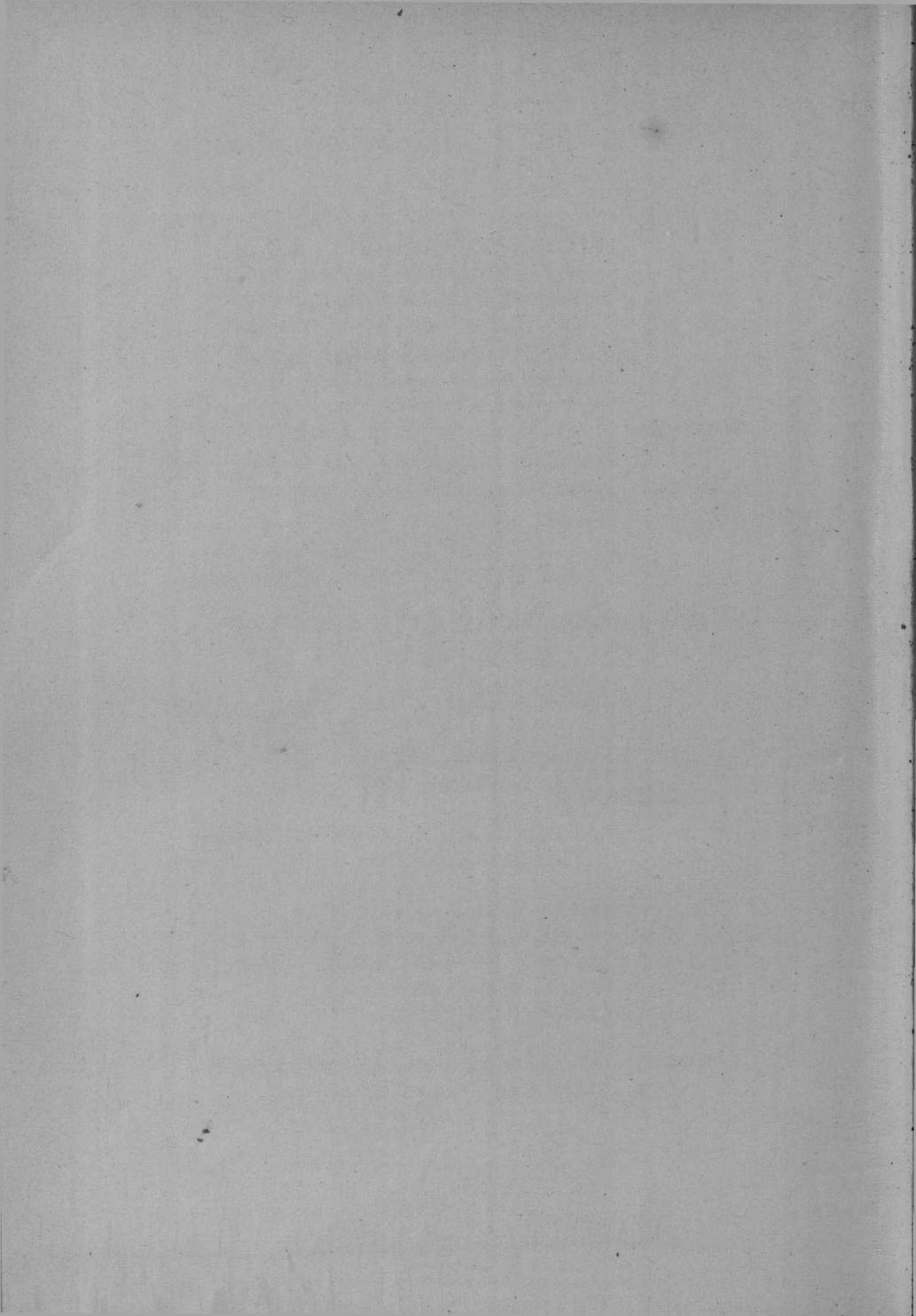
kao stalna izložba slika, kipova i drugih radova zadrugara-umjetnika

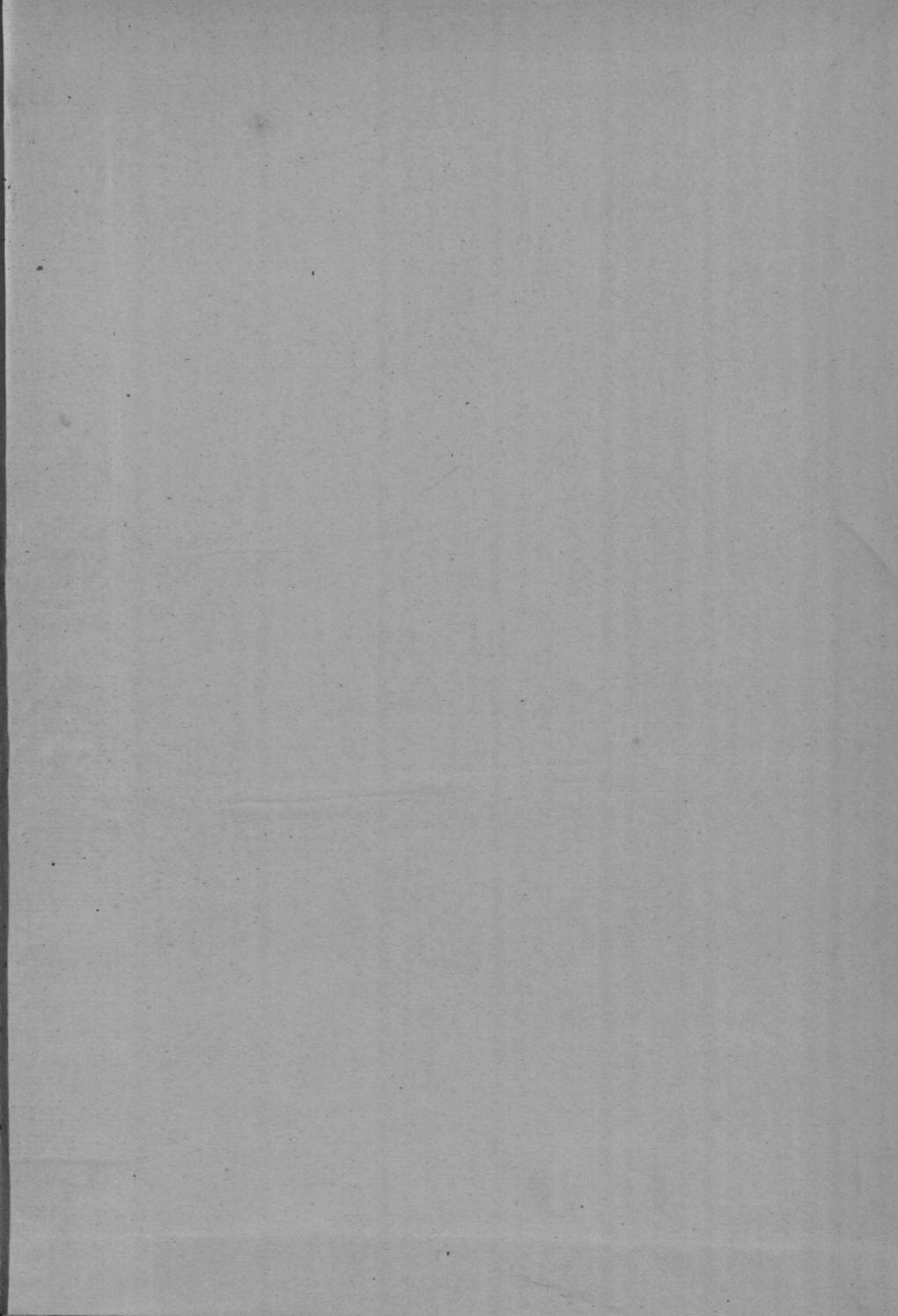
Nalazi se u Bogovićevoj ul. 1/VII. kat (Palača Napretkove zadruge — besplatni lift). — Besplatna ulaznina. — Otvoreno radnim danom od 9 i pol do 12 i pol, te od 3 do 5 i pol sati.

Posjećujte naš salon, gdje ćete se upoznati sa novim radovima naših umjetnika!

151

B